

PH
3194
M6Z65
v.1

Magyar Történeti Életrajzok

A M. T. Akadémia Történelmi Bizottságának
egélyezésével kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

SZERKESZTI

Szilágyi Sándor

Budapest

A FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

*

1897/98. évfolyam.

TARTALOM.

Szeneci Molnár Albert. Irta dr. Dézsi Lajos.	<i>Lap</i>
Bevezetés	3
Első könyv. A vándordeák	7
Második könyv. Az irodalmi munkásság évei	83

Önálló kép:

Szeneci Molnár Albert arcképe	1
-------------------------------------	---

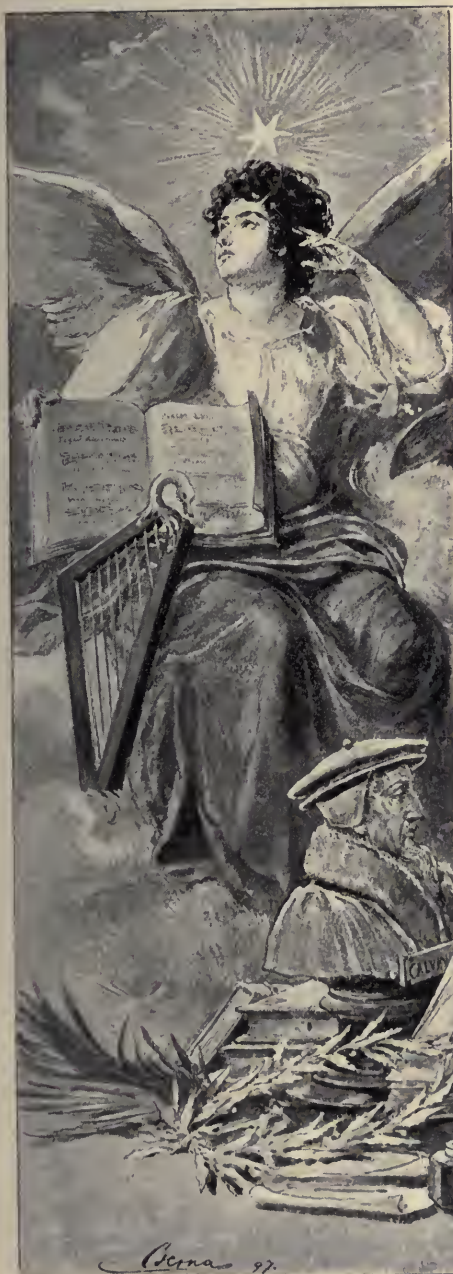
A szövegbe nyomott képek:

Czímlap	1	Fejkép	85
Sz. Molnár Albert babérkoszorúja	3	Asztalos András névalírása	86
Marburg	5	Pozsony a xvii. században	89
Göncz	9	Thury György névalírása	92
Győr	18	Siderius János névalírása	96
A debreczeni ref. collegium régi képe	22	Frankfurt	97
Kassa a xvii. században	25	Egy xvii. századbeli könyvnyomda	
Vittenberg	29	belseje	99
Heidelberg	33	Amberg	103
Straszburg	39	Taksonyi Péter névalírása	106
A straszburgi egyetem pecsétje	42	Rittershausen Konrád	109
Doktorrá avatás a xvii. században	45	Altdorf	111
Molnár Benedek névalírása	50	Rumel Konrád névalírása	118
Bázel	52	Rem György	119
Genf	59	II. Rudolf	122
Béza Tivadar	61	Kepler János	123
Tolnai Fabricius Tamás névalírása	72	Gentilis Scipio	125
Záró-vignette a «Postilla Scultetica»-ból	82	Weston Erzsébet Johanna	127

SZENCZI MOLNÁR ALBERT.

(Cserna Károly eredeti rajza az «Institutio» fordításának címlapján közölt
egykorú metszet után.)

SZENCZI
MOLNÁR ALBERT.

IRTA

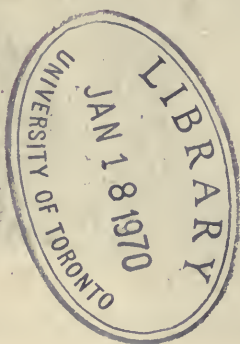
DR. DÉZSI LAJOS.

Berna 97.

E. p.

PH
3194
M6Z65
v.1

2. SZENCZI MOLNÁR ALBERT BABÉRKOSZORÚJA.

BEVEZETÉS.

EGY KÜZDELMES, tevékeny és érdemekben gazdag életet ismertetünk e lapokon. Egy vándortudósét, a kihez, mintha a humanismus letűnt kora újra föléledt volna, a tizenhetedik században sok hasonló jelent meg s indult el tapasztalásvágytól, vagy kényszerűségtől űzve a nagyvilágba szerencsét próbálni.

Közös vonásuk a vállalkozási szellem, mely nem riad vissza az útfok elé gördülő akadályoktól és a csüggedetlen kitartás, melylyel folyton egy magasabb cél felé törnek.

Életük története telve sokféle kalanddal, szenvedéssel és viszontagsággal, akárcsak egy középkori zarándoké vagy condottierié.

Származás szerint majd minden nemzetbeli van soraikban. Közülök való Opitz Márton és Comenius Ámós János; nálunk SZENCZI MOLNÁR ALBERT ez osztály legkiválóbb képviselője.

A változó viszonyok között, melyek közé időnként kerülnek, rendkívüli tevékenységet fejtenek ki s bámulatos sokoldalúságra tesznek szert. És ámbár többféle életpályával próbálkoznak meg, mint Molnár, a ki mint *nevelő, könyvnyomdai javító, könyvkiadó, író és lelkész, kántor és iskola-rektor* működött, de azért minden pályán hívek maradnak fogadalmaikhoz, hogy bárhol és bármily körülmények között mindig a tudomány érdekeit szolgálják. E nemes ambíció és ez a magas életcél az, a mely a mindennapi élet színvonala felé emelte őket s áldásos munkájuk maradandó hatását biztosította.

Molnárt ezenkívül működésének egy állandó jellemvonása ezeknek fölibe is helyezi: a nemzeti érdeket szorosán összekapcsolta a tudományos érdekekkel s egész működése a *nemzeti irodalom és tudományosság* emelésére irányult. Még «mint gyermek» jött irodalmunk legérezhetőbb hiányainak tudatára! Az élet különféle viszontagsága között ez folyvást szeme előtt lebeg, e hiányok pótlása végett tölti el életét Vittenbergben, Strassburgban, Heidelbergben, Altdorfban, Marburgban és Oppenheimban; e végett utazza be fél Európát, jár városról városra, ezért dolgozik, izgat, gyűjt pénzt hazájában és külföldön.

A *Zsoltárok* költői fordításával, a *latin-görög-magyar szótár* készítésével, a magyar *Biblia* javított kiadásával, a kálvini *Institutio* és számos többi *fordításaival*, valamint a Móricz hesseni tartománygróf számára írt *Magyar Nyelvtannal* egyaránt nemzete hasznát és dicsőségét kereste. Az volt a meggyőződése, hogy e művek közül csak egynek kiadása által is nagyobb szolgálatot tesz hazájának, «mintha sok éven át bárhol személyesen tanította volna

az ifjúságot és gyülekezetet» s ebben az utókor is igazat ad neki.

Nemes és önzetlen törekvése és érdemei kortársait úgy itthon, mint a külföldön bámulatra és dicséretre ragadta. *I. Rákóczy György* és *Bethlen Gábor*, *Móricz heszeni fejedelem* és *V. Frigyes* cseh király egyaránt pártfogói; európai hírnő tudósokkal, mint többek között *Keplerrel* és *Opitzczal* köt barátságot. Dicsérettel emlékezett meg munkásságáról vallási ellenfele, *Pázmány Péter* is.

Ezt a pártfogást, nagy összeköttetést és barátságot Molnár nem a maga személye, hanem hazafias irodalmi tervei érdekében használja föl s ez által is magasan kiemelkedik a vándortudósok közül. Míg azok némelyike hosszas hányatás után fölküzdötte magát s tekintélyes állásra tett szert, mint *Opitz*, ki végre megkoszorúzott költő s udvari történetíró lett s nemesi rangot nyert: Molnár szerencséje az oppenheimi rektorságnál soha sem emelkedett magasabbra, onnan is hamar lehanyatlott. Egész életében szegénységgel küzdött s végül nyomorban, de azzal a boldogító öntudattal halt meg, hogy többet köszön neki hazája, mint bárki másnak, a ki kortársai közül a tudomány művelésével foglalkozott.*

* OPITZ nyilatkozata.

3 MARBURG

ELSŐ KÖNYV.

A VÁNDORDEÁK.

4. GÖNCZ.

I.

POZSONY VÁRMEGYÉBEN, Nagy-Szombat és Pozsony között, ez utóbbitól mintegy három mérföldnyire fekszik *Szencz* vagy *Szempcz* nagyközség.

Kies fekvésű hely, melyet északi oldalán nagy erdőség, a Szent-Márton erdeje, nyugaton terjedelmes szőlőhegyek vesznek körül.

Kedvező fekvésénél fogva már a xvi. században a legélénkebb forgalmú városok közé tartozott. Híres vásári középpont volt s vásárait Léva, Érsekújvár, továbbá Pozsony és Bécs kereskedői látogatták igen sűrűen.

A város fekvése szabta meg a lakosok életmódját. Egyrészüket kereskedelem foglalkozott, vagy különböző mesterségeket űzött: az ipari élet élénk voltát nagyszámú czéhei bizonyítják; más részüket szőlőművelésből tartotta fent magát. A várost övező szőlőhegyek tövében pinczék hosszú sora vonult el, mely a lakosság szegényebb részének állandó lakhelyül is szolgált.

Miként a szomszéd Pozsonynak, úgy ennek lakossága

is mindjárt kezdetben a reformációhoz csatlakozott s mind a két árnyalata állandó otthont talált békés falai között; hol a kálvinisták, hol a lutheránusok jutva többséghez, a szerint, a mint földesuraik váltakoztak.

E városban lakott egy közép módú molnármester, az öreg *Molnár Albert*, a ki szívényt viszonyok között elédeglélt itt szüleivel, feleségével, Széki Orsolyával s népes családjával.¹

Az öreg Molnárra valamikor jó napok jártak. Két malma volt, melyeket még atyjától örökölt, s azonkívül kereskedett is s mindezekből olyan vagyonra tett szert, hogy Szencz leggazdagabb polgárai közé tartozott.² De rossz esztendő, háborus idők miatt lassanként elapadt e gazdaság s egy kis házon kívül alig maradt egyéb vagyona, mint egy kis szőlője s egy darab szántóföldje, a melyeket maga művelt. Nyáron át egészen ezek művelése és gondozása foglalta el; ősz után, a mikor kis gazdasága termése már csűrbe és pinczébe volt takarítva, ácsmesterséggel foglalkozott.

Mindazáltal nem volt tanulatlan ember s azonkívül hogy írni és olvasni tudott, egy keveset értett latinul is, ez már vele járt a kor nevelésével, vallásos református ember volt, a ki nagy tiszteletben tartotta papját s egyik fiának keresztapául is papot választott és a mellett családi hagyományait is kegyelettel őrizte. Fiai előtt sokszor elbeszélte, hogy ő származásra nézve nem «magyar», hanem székely s öregapja Székely János Mátyás király alatt Báthori István seregében szolgált, a király halála után pedig nem tért többé vissza hazájába Havasalföldre, hanem Mátyusföldén Vága faluban elvette egy nemes ember leányát s a nem messze eső On faluban telepedett le;

¹ L. *Naplójában*, mely *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai* cím alatt a m. tud. Akadémia kiadásában most van sajtó alatt, az 1585. decz. 4-iki dátum alatt. E kiadást idézzük alább *Molnár-Okmánytár* néven.

² MOLNÁR, *Dictionarium Ung. Lat.* (1604.) A magyar és erdélyi ifjusághoz intézett Ajánlásban.

nevük eredetét pedig úgy magyarázta meg, hogy ennek fia Ferencz abban a faluban a Duna egy patakjára malmot épített s új foglalkozásáról kapta a Molnár nevet, melyet azután a malommal ő is örökölt.¹

Molnárnak jobb keze volt a gazdaságban legidősebb fia, *Benedek*, a ki, miután a szenczi iskolát kijárta, otthon maradt a családban, hogy öregedő atyjával megoszsa a népes család eltartásának gondját. Mert rajta kívül még öt gyermek volt a családban: három leány *Katus*, *Ilona* és *Zsófia* és két fiú *Lukács* és *Albert*, ki a gyermekek között korra nézve mindjárt Benedek után következett.

Albertünk Molnár második házasságából 1574-ben, aug. 30-án született, egy hétfői napon.² Naplójának elbeszélése szerint épen heti vásár volt ekkor Szenczen s az ismerős parasztasszonyok, a kik a vásárra jöttek s ilyenkor anyját is rendesen fölkeresték, őt meglátva, Egyed néven szólították, minthogy másnap ennek a szentnek volt a napja; de anyjának nem tetszett ez a név³ s apja nevére Albertnek kereszteltette. Apja, mikor a kis idegent meglátta, fejszéje nyelét nyújtá felé, azt akarván ezzel jelképezni, — így beszéli el később Molnár — hogy az ő nyomába lépjen. «Ezt az én legkedvesebb anyám — teszi utána — gyakran elmondta azon embereknek, a kik csudálkoztak gyermekjátékaimon».⁴

Molnár maga több részletet beszél el gyermekkorából, visszamenve azon korig, a hol eszmélkedése kezdődött.

¹ U. o.

² A szenczi MOLNÁR születéséről eddig több eltérő adat volt forgalomban. Molnár maga is kétféleképen közli születése napját. Az egyik adat *Naplójában* van: *Natus sum in oppido Szentz anno redemptionis humanae 1574 XXX. Augusti die Lunae, hora 8. matutina . . .*, a másik *Latin Szótárában* (1644. kiad.): *Szentz est oppidum Ungariae, ubi natus est autor*

huius libri Alb. Molnár anno Christi 1574. sept. 1. 1574. aug. 30-ika csakugyan hétfőre esik. A másik eltérő adat talán úgy magyarázható meg, hogy Egyed napja meg szept. 1-re esik s az ezen napi családi jelenetre gondolva cserélhetette föl ezt Molnár a születés napjával.

³ «Propter homonymiam Ungariae vocis Egyed, quod est comede vel devota.»

⁴ U. o.

A gyermekévekből az első esemény, a mire vissza tudott emlékezni, vagy a miről későbbi elbeszélésnél azt hitte, hogy gyermekkori emlékek elevenednek föl előtte, egy nagy üstökös volt. Egy éjjel a család minden tagja fölkelte s kiszaladt a szobából, csak ő maradt bent egyedül. A nagy lármára fölébredt s mikor senkit se látott maga körül, keservesen elkezdett sírni. Édes anyja ekkor bejött érte, ölébe vette, kivitte és újjával megmutatta neki az égen az üstökös csillagot. Ennek képe — a mint írja — még férfikorában is szemei előtt lebegett.*

Általában az a különös szeretet, a melylyel később Naplójában gyermekkoránál időz, arra enged következtetni, hogy nagyon boldogan teltek el azok testvérei körében, kik közül egy fiút és egy leányt csak néhány évnyi különbség választott el tőle s így játszótársakul nagyon jól illettek hozzá.

Nagyon eleven és pajzán gyermek volt. Egyizben az udvaron játszott. Nagy farakás volt ott s annak tetejébe fölmászva, onnan fejjel bukott alá, de oly szerencsésen, hogy a nagy ijedtségen kívül nem esett semmi baja. Lábra kelt s testvéreihez szaladt, a kik valamivel távolabb a porban játszottak.

Egyszer télen, kora hajnalban, mikor kevés időre felügyelet nélkül maradt, a kemencze padjára mászott föl s ott elaludva, kevés hiányzott, hogy össze nem égett.

Más alkalommal meg egy nyári délután addig játszott kint az utcán pajtásaival, míg reá esteledett s már későre járt az idő, mire hazaérkezett s otthon az ajtókat zárva találta. Ijedtében és a dorgálástól való félelmében zörgetni sem mert, hanem fölmászott egy szénás szekérre, mely ott a közelben lerakatlan állott s a félelemtől csakhamar elszenderült. Hajnalban jött a kocsis, hogy a szénát a szekerről lerakja s mit sem sejtve, az ott gyanutlanul alvó

* *Napló* i. h. — Az 1577. október 26-iki üstökös-lehetett. Lásd DARVAI, Üstökösök 250.

gyermeket vas villájával térdén megszúrta, úgy, hogy sok ideig sántított miatta.¹

Az öreg Molnár e fiát gyermekei között legjobban szerette. Mint gyermekkel vele sétálgatott legszívesebben s többször elvitte a szenczi templom sirkertjébe is, sorra megmutogatva ott neki apja és nagyapja sirjait, kiket késő vénségükben fiui szeretettel ápolt s ő temetett el. Ilyenkor beszélt neki szépapjának, Jánosnak, vitézségéről, Nápoly ostromáról Mátyás király idejében, hol száz katona esett el s ugyanannyi sebesült meg s elmondta, hogy ezek között volt Székely János is, kit a falu népe bénasága miatt Sánta Jánosnak nevezett el — s a fogékony gyermek mindezt nagy érdeklődéssel hallgatta.

Így teltek el s ily emlékek maradtak meg a játszi gyermekkor első éveiből, míg az iskolába lépés ideje el nem érkezett.

II.

AZ IFJÚ Molnár tiz éves korában 1584 szeptember 7-én kezdte meg a tanulást szülővárosa protestáns iskolájában, a hol ez időben Debreczeni János volt az iskola-mester.²

Egy ilyen kis városi iskola oktatásügye természetesen sok kívánni valót hagyott hátra. A tanítói állását igen sokszor csak ideiglenesnek tekintette, mintegy előkészítőül a sokkal kényelmesebb egyházi pályára, melylyel azt két-három év múlva rend szerint fel is cserélte. A tanulók három osztályba voltak sorozva, kiket egy vagy két tanító tanított. A kezdőkkel s a gyengébb tanulókkal nem vesződtek,

¹ *Naplójában* (l. id. h.) azon fejezetnek, melyben ezeket elbeszéli, ezt a címet adta: *Azon veszedelmek, a melyekben az isteni segedelem tartott meg.* («Pericula in quibus divina ope conservatus.»)

² Valószínűleg egy személy azzal a Debreczeni Taraczk Jánossal, a ki 1589-ben a Vittenbergi egyetemnek hallgatója. Bod, Athenas, 61.

hanem az első osztálybeli tanulóknak osztották ki tanítás végett. Ezek ismertették meg a betűket s gyakorolták be az írást s olvasást. A vallás mellett különösen a latin nyelv volt a főtantárgy s az írást és olvasást is a latin nyelvvel együtt tanulták s rendszeren a tanító diktálása után jegyezve, vagy — de ez ritkább eset volt — latin kézikönyvből (rendszen Cato Erkölcsi mondatai és Donatus Grammatikája) gyakorolták be. A tanítás főcélja e nyelv elsajátítása volt. Ezenkívül tanulták a vallás elemeit, a Miatyánkot, Hiszekegyet s több kisebb imádságot és éneket. A tanulási idő megszakítással reggeltől estig tartott s a tanulók estére is kaptak latin szavakat másnapi felmondásra. Később, többnyire a második évben, Heyden Gyermekei beszélgetéseiből, Erasmus vagy más szerző kézikönyvéből s latin költők művei alapján gyakorolták be a latin nyelvtant, mondattant és verstant.

Alig töltött el Molnár a szenczi iskolában két évet, elveszítette édes anyját. A tizenkét éves gyermekre nézve oly csapás volt ez, mely egész életére kihatott. A gondos anyai felügyeletet semmi sem pótolhatta. Az így félig árva lett gyermek nevelését egy Szabó (Sartor) Farkas nevű ifjú vállalta magára.

Egy vándordeák volt ez, a milyen sok kóborolt ekkor tájban nálunk és külföldön, a kikről az egykorú írók sok rosszat tudnak beszélni. Rendszeren olyanok voltak, kik tanulói pályájukat még nem végezték el: vagy nem tudták, vagy nem is akarták. Afféle örökös deákok, a kik aztán egy helyről más helyre vándoroltak s ha megunták, hol nevelőnek, hol segédtanítónak szegődtek. De nem sok időre: rendszeren csak azt várták meg, míg a tél elmúlik s azután újra felkerekedtek s tovább vándoroltak, esetleg más hely után néztek, olyan után, hol sokat ehetnek, ihatnak, alhatnak, s csak keveset kell dolgozni. Olykor csapatokba álltak s betanult énekekkel városról-városra jártak. Rendes

szokás szerint kisebb tanulókat, hol egyet hol többet vettek maguk mellé, hurczolva azokat mindenfelé: velük szolgáltatták magukat, sőt rajtuk élösködtek.

Többen, kik az ily gyermekek közül kiváló emberekké váltak, élénk színekkel festik a szenvedéseket, a melyeket ezek szívtelensége és barbarismusa miatt szenvedtek.*

Platter Tamás a bási iskola rektora, a ki valamivel korábban élt Molnárnál s változatos életpályáját maga leírta, beszéli, hogy őt mint gyermeket a tanulás folytatása végett rá bízták egy nagyobb deák rokonára, a ki rövid időre haza látogatott.

Az útra több nagy deák s vagy nyolcz kisebb tanuló állott össze azzal a szándékkal, hogy közösen keresnek iskolát. Platter a legfiatalabb volt a társaságban s így neki volt legrosszabb dolga. Azonkívül hogy deákja ütötte, verte, a mint valamely városhoz vagy faluhoz értek, házról-házra kellett járni, koldulni vagy lopni. Elhitették vele, hogy némely vidéken a lüdlöpés meg van engedve s csudálkozott, mikor a parasztok még is űzőbe vették. A többi gyermekek ez idő alatt énekelni mentek s a nagy deákok a város határán vártak rájuk. Az iskolába járásról szó sem volt. Egyik helyütt, mint Drezdában, maga az iskola, másutt más nem tetszett s vándoroltak egyik helyről a másikra; az úton sokszor szabad ég alatt hálva, sült makkal, vadalmával és vadkörtével táplálkozva. Néhol ellenben, mint Boroszlóban, oly jó dolguk volt, hogy többen e miatt megbetegedtek. Vacsora után a sörházakba mentek sört koldulni s a részeg lengyel parasztoknak kedve telt benne, hogy egyiket-másikat leitathatták. A tanulással itt is keveset törődtek. Később vagy nyolczan ismét visszamentek Drezdába azzal a szándékkal, hogy most már tanuláshoz fognak. Itt meg a tanulás mellett nemcsak a deákok, a kik természetesen

* RICHTER A., Bilder aus der deutschen Kulturgeschichte. (Lipce, 1893.) II.²
110—124. E két példát innen vettük át.

a világerő sem bocsátották volna ki őket felügyeletük alól, hanem a tanító is elküldte őket ludat lopni s éppen szegény Platternek kellett azt a két ludat előteremteni, mely a tanító és deákok közösen rendezett búcsúlakomájához volt szükséges. Még ezután sok kalandon ment át. Münchénben egy szappanos, majd egy mészáros fogadta magához s a szappanfőzés, a húshordás és iskolabajárás mellett az utcán énekelni is kellett s a mit kapott, hűségesen átadta deákjának, a ki ebből élt. Utoljára is úgy szabadult meg nagy nehezen zsarnokától, hogy más városba szökött.*

A Platter története annyira mindennapi történet volt, hogy csaknem hasonló dolgokat beszél egy másik író gyermekkoráról.

A kis Butzbachot — ez volt a neve — a ki még alig volt tíz éves s alig hogy kijárta szülővárosa iskoláját, szintén a szomszéd haza látogató deákfiának adták át, hogy vigye magával s további kiképzésére viseljen gondot. A deák mindent megígért s a gyermek apjától pénzt is kapott a fiú esetleges szükségeire. Míg a gyermek pénzéből tartott, a a kóbor deáknak eszébe sem jutott az iskola; folyton vándorolva bejárták Bajor- és Csehországot. A hol közbe megpihentek, ott Butzbachnak is koldulni, vagy lopni kellett. E közben sokszor térdig érő sárban járt s a kutyák miatt halálos félelmet állott ki. Később egy csehországi faluban mindkettőt felfogadták nevelőnek, de a gyermek még ekkor sem szabadulhatott meg rabságából: deákja átadta kollégáinak, hogy azok számára kolduljon, a kiktől azután még többet szenvedett. Utoljára ezektől is úgy szabadult meg, hogy megszökött abból a városból. De még azután is sokáig remegett, hogy valahol összetalálkozik velük.

Természetes, hogy az ide s tova vándorlás alatt a gyer-

* U. o. 119.

mek nem sokat tanult, sőt azt is elfelejtette, a mire szülő-földje iskolájában tanították, deákjától még kevesebbet, a kitől — mint Butzbach írja — soha se lehetett hallani egy latin szót sem. Csak azon lehet csudálkozni, hogy belőlük még is nemcsak becsületes, de oly kiváló és tudományosan képzett emberek váltak, mint e kettő, különösen ez utóbbi, a ki változatos életpálya, nyomdai korrektorsága s könyvnyomtatói működése után a bászeli latin iskola rektora lett.¹

Bizonyára az itt közölt elbeszélésnek több vonása nem egyeztethető össze egy magyar deák természetével, de van sok közös vonás is a Szabó-társaság s a német deákok kalandozásaiban s életmódjában.²

Szabó is megkérte a Molnár apját, engedje meg neki, hogy fiát magával vihesse útja legközelebbi állomására Győ be s megigérte, hogy gondosan fel fog ügyelni a gyermek tanulására. Győrött nagyobb iskola volt, mint Senczen, és Sibolti Demeter, a győri lelkész,³ az öreg Molnárnak még szenczi pap korából jó ismerőse, sőt egyik fiának, talán éppen Albertnek, keresztapja is volt s ez is egyik ok lehetett, a miért szívesen beleegyezett abba, hogy fia vele együtt menjen. A mi aggodalmai voltak, eloszlatta az a reménység, hogy nevelésére keresztkomája is fel fog ügyelni. Aligha volt sejtelve arról, milyen nem jó kezekre bízta gyermeke sorsát, midőn e deáknak adta át s fogalma sem volt arról, hogy azon egy pár év hatása, melyet ennek társaságában töltött el, meglátszik majd a felnőtt férfiu is. Együtt keltek tehát útra Szabó Farkas és

¹ U. o. 116.

² Érdekes adalékokat tartalmaznak erre vonatkozólag MOLNÁR levelezései is. Ezek között van Taksonyi Péter levele egy Ladislaides Miklós nevű gyermekhez, a ki tőle megszökött s levelében mindenféle ígéretekkel igyekszik

visszatérésre bírni; továbbá Textor János két levele, a kit Molnár Herbornban egy izben a veréstől megszabadított stb.

³ Életrajza Bod, Athenás 239—40. THURY Etele, S. D. élete és munkái. Pr. Szemle 1890.

az ifjú Molnár, ki most hagyta el először a szülői házat, hogy soha se térjen oda vissza többé állandó tartózkodásra. Ez az első út volt kezdete a hosszas bolyongásnak, mely csak halálával ért véget.

Győrben Szabó segédtanítói állást kapott, Molnár pedig az iskolában tanuláshoz látott. Sibolti, a lelkész csakugyan sok jóval volt hozzá: megajándékozta műveivel, a minők voltak a «Vigasztaló könyvecske» és a «Lelki harc», melyeket a tudnivágyó gyermek mohón olvasgatott; párt-

5. GYŐR.

fogója templomi szónoklatait is nagy figyelemmel hallgatta. A tanuláson kívül egyszersmind szolgaszerepet töltött be Szabó Farkas mellett. A legfőbb baj reá nézve azonban nem ebben, hanem a Szabó állhatatlan hajlamaiban rejlett. Egy helyen nem maradhatott soká s Molnárnak mindenüvé követni kellett. Öt hónapig volt Szabó Győrről alkalmazva s mikor onnan eltávozott, Molnár sem maradhatott tovább, haza utazott tehát Szenczre a szülei hához. Útközben egy darab ideig Püspökiben időzött, hol talán Haver nevű barátjának szülei laktak, kivel az utat odáig együtt tették meg.

Még ezen év november havában a tanulók, első sorban a győriek közül egy kis csapat verődött össze oly célból,

hogy meglátogatják alsó Magyarország hiresebb városait. A tíz tagból álló utazó-társaság Szenczen gyűlt össze. Voltak köztük kisebb és nagyobb deákok, Szenczről is többen, így Nőgéri János, kinek nevével alább még találkozni fogunk, itt volt Szabó Farkas is, sőt talán tőle eredt az úti terv is s így természetesen Molnár sem maradhatott ki a vállalkozók seregéből. Általában a Molnár gyermekkori kóborlásainál mindig vezető gyanánt szerepel s így első sorban az ő bűnéül róhatjuk fel, hogy Molnárt a bolyongásba bevezette s azt vele annyira megkedveltette, hogy később szinte nélkülözhetetlen lett reá nézve.

A kis utazó-társaság különben egészen praktikusán tette meg az utat. Megvárta azt az időt, a mikor a bécsi kereskedők a kassai és debreczeni vásárookra szállították áruikat. A fuvarszekerek hosszú sora Szencz közelében vonult el: ezekhez csatlakoztak s velük együtt tették meg az utat, mely így bátorságosabb és kényelmesebb is volt.¹ Kassára, Debreczenbe, Bátorba és a közbeeső városokba jutottak így el, némelyikben rövidebb, másokban hosszabb időt töltve, úgy, hogy a kirándulás összesen négy hetet vett igénybe.²

Az utazás után ismét tanulás következett, Szabó Farkas *Gönczre* ment, hiven követte Molnár mindenüvé, a hová azt sorsa vezérelte.

Gönczön Pelei János volt az iskolamester s Károli Gáspár a lelkész.³ Mindkettőt, lelkészt és tanítót, egy nagy munka foglalkoztatott ekkor szünet nélkül, éjjel és nappal: az egész Szentírás magyarra fordítása és kinyomtatása.

Ecsedi Batori István, a buzgó főúr egyik birtokán, a Gönczhöz közeleső Visolyban könyvnyomtatót állíttatott föl,⁴ Németországból betűket, papírt hozatott és meghívta

¹ *M.-Okmánytár*: *Napló* 1586. nov. 1.

² Nov. 1—28.

³ *M.-Okmt.*: *Napló* id. h.

⁴ Bod, A sz. Bibliának hist. (Szében 1748.) 146.

Mantskovits vagy Farinola Bálint galgóczi könyvnyomtatót,¹ a ki Siboltinak is több művét nyomtatta, a nyomtatás vezetésére, természetesen Károli felügyelete alatt, a ki «főigazgatója volt a kinyomtatásnak» Pelei, az iskolamester segítsége mellett.

Épen abban az évben fogtak hozzá a nyomtatáshoz, a melyben Molnár ide jött s ez később is jól emlékezett reá «mely nagy isteni félelemmel és becsületességgel kezdett az első kibocsátáshoz a böcsületes Károli Gáspár»,² sőt «előtte állott» egyszer, mikor tanácskozott iskolamesterével, Pelei Jánossal, hogy összehívja az esperességéhez tartozó tanítóatyafiakat (lelkészeket) közönséges könyörgésre az elkezdett dolognak jó előmeneteléért. «Az ő cselédei között és az ő lábainál» is forgott, sőt része volt «az első kibocsátás szolgálatjában», a mennyiben gyakran vitt a visolyi nyomtató-műhelybe «tőle írott levelecskéket», bizonyára kéziratot és korrekturát.³

Ha tekintetbe vesszük, micsoda ellenállhatatlan erővel hatnak ránk később is a gyermekkori benyomások, alig tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az itt töltött idő emlékének hatása alatt érlelődött meg később Molnárban az elhatározás, hogy minden erejével törekedni fog a biblia egy újabb kiadására. Abból a kegyeletes megemlékezésből is következtethetjük ezt, melyet mintegy húsz évvel később, a mikor vágya megvalósult, saját bibliakiadása Ajánlásában Károlinak, e téren elődjének, szentel, a kit példányképtül választott:

«És mikor már a könyv nyomtatnatnék is, egynehány-szor hallottam, hogy fohászkodván igen szólt: Csak az

¹ *Mantskovitsra von.* I. Magyar Nyomdászat 1895. 10. füzet és M. Könyvszemle 1895, 371—2. BOB szerint (i. h.) Bátor István a «tipográfust» is Németországból «hozatta», de ez tévedés, mint-hogy Mantskovits már 1581 és 1584-ben

Galgóczon működött. V. ö. SZABÓ K. Régi m. könyvt. I. 196, 208, 209, 236. sz.

² Szent Biblia. Hanau 1608, Dedicatio 5. lap.

³ U. o.

Isten addig éltessen, míg ez bibliát kibocsáthassam, kész leszek meghalni és Christushoz költözni».¹

Az egyháza dicsőségéért élni, halni kész, elaggott lelkipásztor tisztos alakja, ki azután, hogy kívánsága teljesedett, csakugyan elköltözött a «szentek lelkének főpásztorához», később a hanaui dolgozószoba rideg csendjében is sokszor megjelent nála s ezeket a szavakat ismételte előtte.

A Károli társaságának még más tekintetben is mara-dandó hatása volt rá. A ki fordít, abban önkénytelen is nyelvészi hajlamok támadnak s midőn idegen szók megfelelő, szabatos s lehetőleg a jelentés árnyalatát is vissza-adó fordítására törekszik, magától rájön egyes szavak eredetére is. Károlival is így volt, a kinek házában e miatt olykor nyelvészeti kérdések is szóba kerültek. Egy ilyen-nek Molnár is tanúja volt.

Egy alkalommal Zalánk Imre volt vendége s ez be-szélte, hogy hallotta Szegedi Kis Istvánnál egy vendégségen, hogyan vitatkoztak Sztárai és Skaricza egymással a kösz-vény szó eredetéről. Sztárai a köz és vén összetételének mondotta, mivel a köszvény köz a vénekkel, Skaricza pe-dig a kész és vén szavakból magyarázta, hogy készen le-gyen, a ki köszvény miatt szenved. Mikor ezeket elmondta Zalánk, Károli azt felelte rá, hogy ő inkább a kötözwény-ből származtatná.

A hallottak iránt fogékony gyermekre e beszélgetés nagy hatással volt, most már hasonló módon maga is meg-tudta néhány szó eredetét fejteni és sokáig gondolkodott a magyar kifejezés ékességéről.²

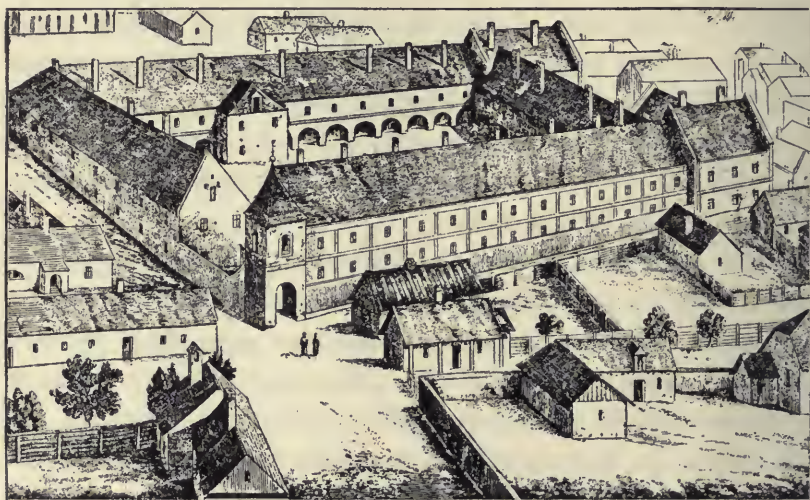
¹ U. o.

² Dictionarium Vng. Lat. 1604. 13. «Göncini apud D. Casparem Caroli de origine certarum vocum saepe audivi institutas disputationes. Aderat ipsi aliquando Emericus Zalank, qui aiebat se apud D. Stephanum Szegedinum in convivio quodam D. Starinum et Scaricæum

de vocabulo *köszvény*, id est podagra, contententes audivisse: ubi Starinus vocem a *köz* et *vén* conflata dixerit: quod podagra familiaris sit senibus. Scaricæus autem eam a *kész* et *vén* compositam asseruit: quod paratus et in promptu sit senex, qui podagra laboret. Caspar Caroli, cessante Zalank, se a

Molnár a biblianyomtatás befejezését nem érte meg Gönczön. Másfél évet töltött itt el s ez idő alatt Szabó, a kivel és a kinek kedvéért Győrből oda ment, elhalt¹ s most nem lévén immár semmi, a mi Gönczhez kösse, 1588. év nyarán «néhány hónappal a szikszai veszedelem előtt» *Debreczenbe* ment a tanulást folytatni.

A debreczeni kollégiumban ekkor Csorba István² volt a rektor, ő vezette a mintegy ötvenre³ menő nagyobb

6. A DEBRECZENI EV. REF. KOLLÉGIUM RÉGI KÉPE.

tanuló tanítását, a mely feladat teljesítésében egy segéd-tanár (collaborator) volt segítségére. A rektor ügyelt fel a kisebb tanulókra is, a kiket osztályonként a nagyobb tanulók közül választott köztanítók (præceptorok) tanított-

kötőzvény id est ligamen deduci malle ajebat. His ego auditis de quarumlibet vocum origine et dictionis Vngaricæ elegantia accuratius mecum cogitare cœpi.»

¹ *Napló*: 1588. márczius 13.

² CSORBA az első tanár, a kinek neve a debreczeni ref. főiskola 1588. évvel kezdődő anyakönyvében előfordul: «Re-

ctore StephanoCzorba.» L. *Series studiosorum in schola Debrecina Helv. conf. addictorum, tam togatorum, quam non togatorum ab a. Chr. 1588. usque ad a. 1782.*

³ A «Series studiosorum» névbejegyzései szerint.

tak; ezek rendszeren évről-évre változtak.¹ Az osztályok kebelében kisebb csoportok voltak egy-egy magántanító (pædagogus) felügyelete alatt. A kisebb tanulók száma mindenestre meghaladta a felsőbb tanulókét s Molnár is azok sorában foglalt helyet. A tanulás mellett mellékszolgáltatot is kellett teljesíteniök s azonkívül, hogy temetésekre a nagyobb tanulókkal énekelni jártak, otthon a szoba rendben tartása, fűtés, az ebéd után az edények felmosogatása stb. az ő kötelességük volt, innen szolgatanuló (famulus, mendicans) volt a nevük.² Mi vonzotta Molnárt Debreczenbe, nem tudjuk. Lehet, hogy az iskola hírneve, melyet Mélius már ekkor megalapított, vagy talán sokkal inkább, mert meghallotta, hogy földije Nögéri János itt segéd-tanár lett. Az a Nögéri ez, a ki az alföldi és kassai kirándulásban is résztvett s egy személy azzal a Nogheri Jánossal,³ a kinek, mint a debreczeni iskola csonkán fenmaradt anyakönyvében első subscribánsnak nevét Jókai «Enyim, tied, övé» című regényében népszerűsítette.⁴

Debreczeni életéről Molnár nem sokat jegyzett föl. A tanulás mellett szorgalmasan olvasgatott. A mi magyar könyvet csak kézhez kaphatott, elolvasta, úgy hogy tanítóinak erővel kellett elvenni tőle, hogy azok miatt a latin nyelvet el ne hanyagolja. Ezen kívül arra is talált időt, hogy folytassa a már megkedvelt kalandozást s közben egy nagyobb tanuló társaságában kirándulásokat tegyen a környékbe. Erre a célra most is a «sokadalom» vagy vásár idejét használták föl, a mikor Debreczenből sok falusi szekér ment haza szélyel, mindenfelé s őket is fölvette. Így rándult ki Salánkra, innen pedig Nagy-

¹ A Molnár præceptorát Borbély Istvánnak hívták.

² A debreczeni iskolai élet sikerült rajzát adja GÉRESI «Iskolai élet 1848 előtt» című tanulmányában, az iskola 1894—5. évi értesítőjében 143—160.

³ Johannes Nogheri Collaborator. Publico famulitio satisfacit. Anno Domini 1588.

⁴ Jubileumi kiadás 1. 9.

Bányára, a hol «vigan lakott» egy hétig az iskolamester, Ujfalvi Imre vendégszerető házánál, azután Szatmárra s csak azután, mikor magát jól kimulatta, tért vissza a debreczeni kollégiumba.

Másfél évig tanult Debreczenben s ekkor egy ismerős asszonynál hagyva holmiját,¹ az 1590. év elején búcsút vett a főiskolától s Göncz felé vette útját. Mint később látni fogjuk, rendes szokása volt, hogy el-ellátogatott oda, a hol egyszer-másszor megfordult, hogy az elhalványuló ismeret-séget újra fölelevenítse. Gönczre a kíváncsiság is vonzotta, hogy megtudja, mennyire haladott távolléte alatt a biblia nyomtatása, a melyben előbb neki is volt része. Egy hónapot töltött ott s azután Kassára ment, a hol magántanító lett egy kassai polgár gyermeke Pap Ferencz mellett.² Ez állás elnyerését Károli Gáspár ajánlásának köszönhetette, a ki kassavölgyi esperes volt és a kassai polgárokkal gyakran érintkezett.

Midőn itt növendékével a latin nyelv szabályait gyakorolta be, egy alkalommal Dasypodius Péter latin-német s német-latin szótára akadt kezébe. Eszébe jutott, hogy mily nagyon megkönnyítené az most az ő munkáját, ha a magyaroknak is volna ilyen kincsök. Ennek a képe is, — említi évek multával — mint a bibliáé, azután mindig megmaradt és lelke előtt lebegett.³

Az az öt hónap, melyet Molnár e gyermek nevelésével töltött el, nagy hasznára vált: ekkor ismerkedett meg azon előkelő egyházi férfiakkal, a kik később oly meleg érdeklődéssel kísérték pályáját; azonkívül jó emléket hagyott maga után a Pap-családnál is s különösen növendékénél,

¹ *M.-Okmt.* Levelezés. 1598. ápr. 25.

² *Napló.* 1590. márcz. 13.

³ MOLNÁR, *Dictionarium Lat.-Vng.* 1604. 19. lap: *Dictionarium Petri Dasypodii Latino Germanicum et vice versa Germanico Latinum, cum primum Cas-*

soviæ puer vidissem, ingemui derepente, quod nos Vngari tali thesauro, ut videbatur, distitueremur. Cujus imago postea semper inhæsit atque obversata est animo meo.

a ki később évek multával is küldött neki pénzt s állandóan levelezett vele.*

Kassáról szülőföldére tért vissza. Útközben, mely útát most is, mint rendesen, gyalog tett meg, papoknál és tanítóknál egy-két napot töltött, úgy hogy három hét telt bele, mire haza ért. Otthon ez idő alatt sok minden megváltozott, négy évig volt távol s ezalatt atyja nagyon megöre-

7. KASSA A XVII. SZÁZADBAN.

gedett, Benedek bátyja megnősült, kis testvérei is nagyot nőttek és már iskolába jártak.

A nagy deák hazatérte örömnép volt a családban, öröm az apának, a ki legkedvesebb fiában a család reményét, a leendő lelkészt vagy tanítót látta, öröm a testvéreknek, a kik esténként körötte letelepedve, nagy érdeklődéssel hallgatták elbeszéléseit, melyekben úti tapaszt-

* *Napló.* 1598. ápr. 9., szept. 29., 1600. febr. 9.

Magyar Tört. Életr. 1897.

talataival, hol járt s mit látott és iskolai életével ismerette meg őket. Két hónapot töltött így el otthon a kedves családi körben, ez idő alatt szöve újabb úti terveket, merészebbeket, mint az eddigiek valának, gondolatai elkalandoztak messze külföldre, Németország híres városaiba, melyeket képzelete mesés, csodás színben tüntetett föl előtte.

De a szüret közelgetett, ennek örömeiről nem akart lemondani,* mintha elősejtelve lett volna arról, hogy ez lesz az utolsó szüret, melyet Szenczen családjá vidám körében ünnepelhet.

III.

MINT A HOGY kelet rajongó gyermeke leirhatatlan örömet és boldogságot érzett, ha életében egyszer megláthatta Mekát, a szent várost, vagy mint a középkori jámbor keresztyén legfőbb vágyát akkor látta beteljesedve, ha elzarándokolhatott Jeruzsálembe a szent sírhoz s lábai érinthették a földet, melyet Jézus ott jártával megszentelt: úgy a magyar protestáns egyház papjelöltjei szívében az a leküzdhetetlen vágy élt, szemök előtt folyvást cél gyanánt lebegett, hogy fölkeressék azon helyeket, hol a reformátorok éltek és tanítottak, hol ezek egyenes tanítványai a megújított vallás tanait a maga eredetiségében s meghamisíthatatlanul tanították. Vittenberg, Genf, Heidelberg, valami titkos varázserővel hatottak e nevek, mikor előttük kimondották.

Bizonyára Molnár is gyakran hallotta emlegetni e neveket Debreczenben; öregebb diákok, kik az iskolai pálya befejezéséhez közel állottak, vágyakozva néztek azon idő elé, a mikor az iskolai tanfolyammal a kollégiumban el-

* *Napló.* 1590. nov. I.

készülve, tanulmányaiknak egy ilyen külföldi egyetem adja meg a méltó befejezést. Csakhogy míg a legtöbb tanuló az iskolai pálya végén gondolt erre, Molnár úgy szólván annak közepén volt, mikor ilyen külföldi útra már el is határozta magát.

Vállalkozó szelleme nem riadt vissza az akadályoktól, melyekre előre el lehetett készülvén. Pályavégzett tanulók is, kiket tudományszomj ily külföldi útra ösztönzött, rendszeren pénzzel ellátva indultak el, a melyet vagy magok gyűjtöttek, vagy az iskola pénztárából és másunnan kölcsönöztek, vagy egyes kegyes pátronus adományozott.

Molnár, a ki még tizenhatodik évét is alig töltötte be, minden hosszabb fontolgatás és pénz nélkül vett vándorbotot kezébe, pedig későbbi segélyre sem igen lehetett kilátása. Reménye volt, hogy hitsorsosokat, jó embereket külföldön is fog találni. Úgy látszik, ekkor már tisztán állott a cél előtte, hogy a lelkészi pályára képezi ki magát s jámbor vallásos hite erre tekintettel különös isteni segedelemre is számított. Gyermekkorában egy fenyegető, de szerencsésen kikerült balesetet ő és szülei az ördögnek tulajdonítottak, melyet disznó alakjában látni is képzeltek s megmentésében különös isteni beavatkozás nyomait látták.*

Életében még számtalanszor találjuk nyomát annak a gyermekies odaadásnak, melylyel az isteni gondviselésben bízott. Vallásos hite azt sem tartotta kizártnak, hogy az érdekében, ha szükség lenne rá, a világrendbe természetfölötti úton is beavatkoznék. E felfogás magyarázza meg nála azt a merész vállalkozást, azt a csüggedetlen lelki erőt és életkedvet, mely a nyomor és nélkülözések között is soha egy perczre sem hagyta el.

Az 1590-ik év november 1-én vett búcsút szülőföldétől, melyet csak kilencz évi viszontagságos és küzdelmes év

* *M.-Okmt.: Napló.* «Pericula, in quibus divina ope conservatus» cz. fejezet.

múlva látott ismét viszont. Útravalóul az atya áldása s a testvérek jókivánatai szolgáltak. Útlevelet Pisky István, a tihanyi kir. várórség kapitánya adott, ajánlva őt, mint tisztességes és jó magaviseletű ifjat, a birák, esküdtek, polgárok, hidőrök pártfogásába: bocsássák át mindenütt békeségesen, hadd menjen szabadon bővebb tanulásra különböző országokba.¹

Útjában az első állomás Bécs volt, hol különben most másodízben járt, egy pár héttel előbb már fölrándulván ide Szenczről, hogy lássa a rombolást, melyet egy föld-rengés vitt véghez. Ez szeptember 7-én este felé kezdődött s oly heves volt, hogy egy templom összeomlott s benne az oltár közepén széthasadt, a Szent-István tornya megrepedt, egy összeomló szálló kilencz embert és két lovat ütött agyon s alig maradt ház, mely erős rázkódást ne szenvedett volna.²

Egy heti időzés után ismét útnak indulva, Iglón, Prágán, Drezdán keresztül deczember 8-án érkezett meg *Vittenbergbe*. E város, mely hírnevét a reformációnak köszönhetette, melynek egyetemén az első magyar reformátorok Melanchtontól nyertek kiképzést, volt útazásának legfőbb célja s szándéka volt itt hosszabb időre megtelepedni. A városba már belépése is kedvező előjelek között történt. Midőn a kisebbik hídon haladt át, egy emberrel találkozott, a kinek mind arcza, mind ruhája magyarosnak látszott: magyarul szólította meg s az tudott reá felelni. Ungvári András volt, egy ott tanuló honfitársa, a ki szintén nagyon örült a véletlen találkozásnak. Elvitte magával s bemutatatta a magyar tanuló egylet tagjainak, melynek ekkor Thuri Márton volt a szeniora, vagy elnöke.³

¹ *M.-Okmánytár* III. 1.

² Idézi e leírást a bécsvárosi jegyzőkönyvből BERMAN (Alt- und Neu-Wien. 1880. 798. 1.) V. ö.

³ *Napló*. 1590. decz. 8.

Ez a magyar egyelet vagy Bursa¹ külön kis egyetem volt a vittenbergi egyetemmel kapcsolatban. Tagjai külön törvények alatt éltek, melyekben a nemzeti érzés is erős kifejezést nyert, így pl. kirekesztették magok közül azt a tagot, a ki magyar ruha helyett más nemzetbeli ruháját felvenni nem «pirult volna», magyar isteni tiszteletet tartottak stb. Az egyeletnek széleskörű autonómiája volt: az egyetemi tanárok és mesterek (magister) felügyelete alatt állott ugyan, a kik jelen voltak az időnként tartott vitagyűléseken, de a mellett magok választották elnöküket, a szeniort; kü-

8. VITTENBERG.

lön könyvtáruk volt, magok kezelték pénztárukat, melynek tartalma hazulról egyes pártfogók adományaiból gyűlt össze. Papok, tanítók, egyházi gyűlések, prot. főurak úgy tekintették ez intézetet, mint egy magyar felsőbb papi szemináriumot s gyakran adakoztak céljaira. Az erdélyi főurak egy ízben 200 tallért, mások könyvet, butort stb. küldöttek. Külön háztartásuk volt s olykor nagy vendégséget csaptak.²

¹ Ezen Coetus vagy Bursa Jegyző-könyve, melybe alapszabályaikat, a tagok névsorát, kiadásait stb. feljegyezték, megvan a debreczeni reform. kollégium könyvtárában. (R. 574. sz. a.)Mindez-

ideig kiadatlan. Ismertetését l. FRANKL, Hazai és külf. osk. 290—3.

² Az egyelet életének érdekes rajzát l. GÉRESITŐL Debreczeni ref. coll. értesít. 1894—5. 7—10.

Itt nyerhetett Molnár is, mint szegény tanuló, egy időre ellátást. A Bursának nem volt annyi vagyona, hogy egy tanuló ellátásának gondját a maga erejéből sokáig viselhesse, az egyes tagok otthonról hozott vagy egyes pátronusaiktól időnként kapott segítségből tartották fenn magukat. A mit Molnárnak hazulról családja küldözött, az alig néhány forint volt, apjának és testvéreinek még ennyi is nagy megerőltetésbe került. Mindazáltal négy hónapig tartotta ezekből fent magát; kétségkívül galanthai Eszterházy Tamás¹ is, a Vittenbergben tanuló főúr, kinek őt Thuri Tamás szenior bemutatta,² a ki a kor szellemének megfelelő módon a theológiában annyira kiképezte magát, mintha akárcsak a papi pályára készült volna, sőt később könyvet is írt a katolikusok ellen,³ szintén járult eltartásához némi pénzségséggel.

Az egyetem anyakönyvében nevét nem találjuk a tanulóké között, e szerint ha járt is az előadásokra, nem volt az akadémia rendes hallgatója: az is meglehet, hogy e időt most csak arra használta föl, hogy tájékozódjék a külföldi életmód, viszonyok és tanítási rendszer felől.

Vittenbergből *Drezdába* utazott s itt már egész nyáron át folytatta a tanulást s mint tanuló jelen volt az ifjonta, alig 31 éves korában egész váratlanul elhunyt I. Keresztély szász választófejedelem temetésén, ki a reformátusoknak nagy pártfogója volt s ily irányú politikát is folytatott.⁴ A temetésen ő is gyászköpenyben jelent meg, melyet ez alkalomból minden tanuló ajándéku kapott.⁵

Otthon mitsem tudtak e helyváltoztatásról és a midőn hat hónap múlva ismét visszatért Vittenbergbe, hol honfitársai körében nem érezte magát oly elhagyatottnak, mint

¹ Album acad. Vitebergensis. Vol. II. 1502—1602. (Halle. 1894.) 376.

² Napló. 1590. decz. 8.

³ Bod. M. Athenás 78—9.

⁴ BÖTTIGER, Geschichte des Kurstaates und Königreiches Sachsen. II. 65—66.

⁵ Napló. 1591. ápr. 17., okt. 12.

Drezdában: már levél várt rá hazulról, melyet több érzelmi, mint anyagi gazdagsággal megáldott testvérbátyja egy Szen-
czen véletlenül épen átutazó német deáktól küldött, három
forinttal egyetemben, melyet atyja mástól kért kölcsön,
hogy a levélvivőt ne bocsássa föl üres kézzel.

Miután így két helyen is szerzett tapasztalatai alapján
fogalmat szerzett a külföldi életmódról és a tanulás mene-
téről: elhatározta, hogy Vittenbergben telepedik meg s
itt komolyan hozzá lát a tanuláshoz; e végett november
11-én¹ beiratkozott a hittani tanfolyamra, vagy mint a be-
iratkozást tanúsító hivatalos irat mondja: «azok száma közé,
a kik a mennyei tudományt s az Isten egyházának és a
közjóra szükséges tudományokat tanulták».²

Miből tartotta fenn magát ez idő alatt? Talán ismét a
Bursa segélyezte, melynek most épen Ungvári János volt a
seniora: az, a kivel először találkozott a városban, talán
egyes gazdagabb magyar tanulótársai is segítettek vagy
valami mellékfoglalkozást is talált és mindez a hazulról
jövő vékony támogatással elég volt a legszükségesebbre?
Az tény, hogy nemcsak tisztességesen megélt ezekből, ha-
nem pénze is maradt könyvek vásárlására és a mikor föl-
dije, és egykori útítársa, a volt debreczeni segédtanár
Nőgéri, kivel Vittenbergben, mintha csak előre megbeszél-
ték volna, szerencsésen ismét összetalálkozott, haza utazott,
egy Görög-latin Új-Testamentumot, Aristoteles egy művét
küldte haza tőle más két könyvvel együtt.³

Magyar tanulók, kik külföldi egyetemre mentek, rende-
sen egy vagy két évig maradtak egy helyen s csak azután
mentek más egyetemre vagy tértek vissza hazájukba. De
ezek anyagi eszközökkel ellátva szabadon intézhették sor-

¹ Album acad. Vitebergensis. II. 386. M. Novembris die. 2. Albertus Molnar
Szencinus Vngarus gratis. Itt tehát a régi naptár szerint van beírva.

² A rektor hivatalos bizonyítványa a beiratkozásról. *M.-Okmtár*: III. Rész. 1591.
nov. 11.

³ *M.-Okmt.* Levelezés. IV. 1592, máj. 8.

sukat. Molnárnak huzamosabb ideig nem lehetett része sem a Bursa, sem honfitársai pártfogásában s mihelyt e semestert befejezte, ismét útra kelt ismeretlen pártfogókat keresni, kiknek segedelmével egyidőre ismét tovább folytathatja tanulmányait.

Azt is bizonyosra vehetjük, hogy Molnár a honfitársai pártfogásán kívül külföldön egyéb segedelemben is részesült. Azon benső vallásosság mellett, mely a társadalom minden rétegét áthatotta, s a hitsorsosokat egymáshoz csatolta, már az elég jogczím volt a támogatásra, hogy ő is a kálvini felekezethez tartozott.

Vittenberget hat havi tanulás után elhagyva, 1592. év május 9-én két barátjával *Heidelberg* felé vette útját, a mely egyetem a kálvini irányzat újabb diadalra juttatásával ismét nagy vonzerőt kezdett gyakorolni a kálvinista tanuló ifjúságra.*

A «cuius regio, eius religio» elvét Németországban az egyetemen is szigorúan alkalmazták s rendesen a fejedelem felekezeti álláspontjától s nem a tanárok, vagy a városi közönség többségének gondolkozásmódjától függött az egyetemek theologiai irányzata.

Heidelbergben a Luther-követő VI. Lajos pfalzi választófejedelem halála után († 1583.) a még ekkor csak kilencz éves IV. Frigyes mellett nagybátyja János Kázmér pfalzi gróf viselte a gyámi és kormányzói tiszteletet. Mint a kálvinismus buzgó hívének, mihelyt e tisztelet átvette, első dolga volt felekezeti álláspontjának diadalra juttatása. Az ifjú herczeg lutheránus nevelőit elmozdította s helyettük kálvinistákat adott mellé s ebben a szellemben neveltette. Azután tovább folytatta az átalakítást. A fősuperintendenst és az elhalt fejedelem udvari papját, a ki különben elég vakmerő volt János Kázmért a szószékről a bálványimádásra

* *M.-Okmt. Napló*: 1592. máj. 9.

9. HEIDELBERG.

hajolt Ákhábbal és Jeroboámmal hasonlítani össze, letette. Minden nagyobb lelkiismereti furdalás és aggodás nélkül megtehetette ezt, mivel eljárásának meg volt az a látszata, hogy a református egyházat csak visszahelyezi azon jogok birtokába, melyeket az VI. Lajos alatt veszített el. Az udvari pap letétele is teljesen hasonló eset volt a kálvinista Olevianéhoz, a kit VI. Lajos nem csak elmozdított, hanem fogságra is vetett, mivel egy beszédében reá ilyen módon célzott: «Most farkasok jönnek le felülről és felfalják a juhokat».¹

Ezután theologiai vitatkozásra hívta föl a két prot. felekezet hittudósait. A heidelbergi egyetem bölcsészeti tantermében tartott vitagyűlés természetesen a református párt diadalával végződött. Csak a tanulóknak volt annyi bátorságuk, hogy kifejezést adtak elégtelenségüknek.²

Most az átalakítás tovább folyt. A lelkészeket sorra letették s ezután az egyetemre került a sor s itt előbb a theologiai, azután a többi tanárok részesültek hasonló elbánásban. Visszahívták az öt év előtt elűzött Smetiust, Steniust és a többi tanárokat. Az átalakítást az egyetem és a vele kapcsolatos internátus tanulói fejezték be. Ezeknek szigorúan megparancsolták, hogy a református isteniszteletre eljárjanak s azoknak, a kik erre nem voltak hajlandók, valamint a heidelbergi vitagyűlés tüntetőinek el kellett az egyetemről távozni.³

E gyökeres reformok híre Vittenbergbe is elhatott, a hol most éppen ellenkező áramlat volt s több szegény tanulóban ébresztette azt a reményt, hogy a tanulók tömeges eltávozása miatt ott szívesen látják őket s talán valamely megüresedett intézeti helyre is bejuthatnak.

Molnár is ezzel a reménnyel kelt útra két tanuló-

¹ HAUTZ J. F. Geschichte der Universität Heidelberg (Mannheim 1862—4.)

II. 96.

² HAUTZ i. m. II6—124.

³ U. o.

társával az 1592. év május havában s tizenhárom nap¹ út után, mely Lipcsén, Naumburgon, Erfurton, Gothán, Eisenachon és Frankfurton vitt keresztül, 21-én meg is érkezett Heidelbergbe.¹ A nagy nyári szünidő az egyetemen július 13-tól augusztus 10-ig tartott² s ez előtt alig egy hónappal megkezdeni a befejezéshez közelgő előadások hallgatását, kevés haszonnal járt volna s így Molnár meg sem próbálkozott vele, hanem egy pár hetet az itt tanuló magyarok társaságában töltve, ezután ezek egyikével újra útra kelt s most északon a Rajna közelében fekvő nagyobb városokat Vormsot, Oppenheimot, Mainzot, Bonnt, Kölnt, visszafelé jövet pedig Wetzbadot, Speyert és Straszburgot látogatta meg. Nem igen lehetett ez időben oly városba menni, melynek híres egyeteme volt, hogy ott magyar tanulókat ne találjon az ember. Straszburgban itt tanult ekkor Bánfi Ferencz nevelőjével Decsi Jánossal, a kiknek fölkeresését Molnár nem is mulasztotta el.³

E hosszú, szinte másfél hónapra terjedő kirándulás után visszatért Heidelbergbe s egyelőre most felhagyva az utazgatással, tanuláshoz fogott. Az egyetem anyakönyvébe nem írta ugyan be nevét, de azért szorgalmasan eljárta tanítási órákra.

Miből tartotta fent ez idő alatt magát, arról nincsenek adataink. Azok a remények, melyek Vittenberg elhagyására készítették, aligha teljesedtek be, mert az itt eltöltött tiz hónap alatt folyton sürgette apját és testvérét segedelemért. De kevés eredménnyel; ezekre is rossz idő járt s ők is kölcsönpénzre szorultak. A bátyjától kapott levelekben is több a panasz, mint a biztatás:

«Im értem állapotod felől mit írtál, hogy nagy szükséges helyen vagy, azért köllene segítséggel lennünk, tartoznánk vele, de itthon mostan ol' nagy szegénységben vagyunk, hogy megmondhatatlan dolog. Mert az atyámnak

¹ *M.-Okmt. Napló*: 1592. máj. 21.

³ *M.-Okmt. Napló*: jun. 7.

² HAUTZ II. 137—8.

egy akó bora sincsen; azért termett volt mintegy tizenkét akó, de mind adóságban költött adni. Jóllehet hogy én nekem termett volt tizenkét akó borom, de voltam negyven forinttal adós, oda köleték adnom . . . Szinte szegén vagyok, nem úgy mint az előtt, hogy itthon voltál; azért im kérek valami száz pénzt kölcsön felebarátomtól, értvén szükségedet. Vegyed jó néven én szegén legén voltomtól. Örömet szívvel-lélekkel volnék rajta, hogy többet küldénék, hogyha volna . . .»¹

Szinte kevés sikere lett egy másik Debreczenbe írott levelének, hol valami adósát sürgette pénzért.

Mikor így az inséget és nélkülözést már tovább nem bírta kiállani, útra kelt Straszburg felé, hogy ott próbál szerencsét.

Eltávozása előtt találkozott egy brassai magyarral, Störel Mártonnal; ez midőn meghallotta, hogy hová készül, melegen ajánló levelet adott neki Dasypodius Konrád straszburgi matematikushoz,² tanulótársai pedig az egyetem rektoránál jártak közben érdekében ajánlólevelért. Ez is nyomoruságos helyzetét hangsúlyozza: «Mindenkit kérünk általában és külön-külön, hogy a miben neki használhatnak, keresztyéni szeretettől vezéreltetve inségét tehetségük szerint enyhíteni törekedjenek . . .»³

IV.

MOLNÁR heidelbergi ajánlólevele 1593 ápril 30-án kelt s másnap már útban volt Straszburg felé s öt napi utazás után oda szerencsésen meg is érkezett.⁴

Elszászban a reformáció mindjárt kezdetben kedvező

¹ *M.-Okmt.* Levelezés. II. 1592. Szencz.

² *Dictionarium Latino - Vng.* 1604.

³ *M.-Okmt.* III. rész.. 1592. ápr. 30.

⁴ *Napló*

talajra talált s különösen erős gyökeret vert Straszburban, a kath. püspöki székhelyen, hol maga Kálvin is három éven keresztül (1538—41.) működött, szellemének bélyegét ez idő alatt kiirthatatlanul rányomva az új egyházra. A válásért üldözött protestánsok, a kiket Badenből, Würtenbergből, Franciaországból kiűztek és a kik itt szíves vendégszeretetre találtak, szintén hozzájárultak e vallási irány erősítéséhez. A városnak már ekkor nagyszerű humanisztikus intézetei voltak, mint többek között «az inségek menhelye», melyben csupán egy év alatt 24,000 idegen nyert élelmezést és ápolást.¹

A nemes vendégszereteten kívül, melyről egy egykorú író úgy nyilatkozott, hogy nagyobb dicsőségére válik a városnak, mint a Münster magas tornya s a burgundi háború minden tettei, volt még más is, a miről híres volt e város s a mi által messze országok fiaira is vonzóerővel bírt: ez volt a város akadémiaja. Az addig jelentéktelen iskolát a tőle életbe léptetett tanrendszerrel az iskola rektora s századának egyik legnagyobb pædagogusa, Sturm János emelte a fejlődés olyan fokára, hogy volt idő, (1578.) mikor hallgatóinak száma az 1000-et meghaladta, a kik között 200 nemes, 24 gróf és báró, három herczeg és mindenféle nemzetbeli, angol, francia, lengyel, magyar stb. volt.² A tizenhatodik század kilenczvenes éveiben ez utóbbiak közül itt tanult többek között Révai Péter, Balassa Pál és Zsigmond, Thurzó Szaniszló, s az a Bánfi, a kivel Molnár első straszburgi látogatása alkalmával találkozott.³

A kezdetben tíz osztályú főiskolát II. Miksa római német császár és magyar király 1566-ban akadémia rangjára emelte, megengedvén, hogy a bölcsészeti és sza-

¹ O. LORENZ és W. SCHERER: Geschichte d. Elsasses. 3. Aufl. (Berlin. 1886.) 255.

² SCHMID K. A.: Geschichte d. Er-

ziehung. II. 2. Abth. (Stuttg. 1889.) 385. LORENZ u. SCHERER i. m. 259.

³ FRANKL: A hazai és külf. osk. 285—6.

badművészeti szakokban a babérkoszorúsi és mesteri rangfokozatot osztogathassa.¹ Már a négy felső osztály tanulói megkapták a studens czímet s ezek közül a két felső (2-ik és 1-ső) osztály tanulóinak megvolt az a kiváltsága, hogy ha már elmúltak 16 évesek, nem volt szabad őket pálczával fenyegetni s a két év befejezése után azonnal pályázniok lehetett a babérkoszorúért, ennek elnyerése után pedig a nyilvános előadások hallgatására bocsáttattak. A magisteri fokozat elnyerése nem volt évekhez kötve, több-kevesebb évek alatt meg lehetett szerezni a tehetség és szorgalom mértéke szerint.²

Mikor Molnár egy évvel előbb itt járt, akkor tájékozódhatott az itteni iskolai élet felől s az iskola jó hírnevén kívül a tanulói pálya ez a megkönnyítése is egyik ok lehetett arra nézve, hogy az idejövételre határozta el magát.

A mint Molnár Straszburgba megérkezett, első dolga volt fölkeresni Dasypodiust, a kihez Störel ajánlotta. Ez szívesen fogadta, s pártfogásába vette. Egy napig pihent nála, másnap azután jelentkezett az akadémián a fölvételre. De előbb vizsgát kellett tennie, mert csak így lehetett meghatározni, hogy a tiz osztály közül melyiknek felel meg leginkább eddigi iskolai képzettsége.³

Ha fölteszük, hogy Molnár a folytonos helyváltoztatás mellett is annyi osztályt végzett, a hány évig iskolába járt, úgy hazájában hat osztályt járt ki: az előkészítő osztályt és hármat Szenczen, Győrött, Gönczön és kettőt Debreczenben; ha vittenbergi első tartózkodása idejét nem számítjuk, a mely idő alatt aligha látogatott rendszeren előadásokat, úgy a drezdai félévvel, a vittenbergi és heidelbergi egy-egy évvel együtt nyolcz és fél évet töltött isko-

¹ BERGER-LEVRAULT: Annales des professeurs des académies et universités Alsaciennes 1523—1871. (Nancy, 1892.)

XIV—XVI. lapon közli II. Miksa császár e kiváltságlevelét.

² *M.-Okm.* III. rész. 1595. ápr. 28.

³ *Napló.* 1593. máj. 7.

lában. Hogy ez idő alatt szorgalmasan is tanult, arra mutat az, hogy képzettségét Glaser Fülöp is, a ki előtt a fölvételi vizsgát tette, olyannak találta, mely megfelelt az iskolában eltöltött éveknek s ennek megfelelőképen ő is a kilenczedik, helyesebben a második osztályba vette fel tanulónak. Pedig ez osztály tanulóitól már sokat kívántak és Molnárnak, bármily alapos volt is tudása, még ha alap-

10. STRASZBURG.

jában a másutt végzett tananyag megegyezett volna is a straszbουργival, bizonyára sok maradt még pótolni való, hogy utólérje egységes tanterv szerint haladó tanulótársait.

Az által, hogy a tanulók közé fölvették, anyagi helyzete még nem volt biztosítva. Úgy látszik azonban, hogy a szerény, törekvő ifjú vizsgálat közben megtetszett Glasernek s tőle kapott némi utasítást, hogyan juthatna valami

iskolai jótéteményhez. Sőt az többet is tett érte s folyamodványát, melyben a Vilmos-kollégium (Collegium Wilhelmitanum) tagjai közé fölvételét kérte, maga javította ki s látta el czimzéssel.

E folyamodásában elmondja, hogy az akadémia hire s a tudomány után való vágya hozta el ily messze, melyet hazájában a harci zavarok miatt nem szerezhethet meg. Azért jött ide s adta magát a tanulásra: de minden segédeszköz, sőt a mindennapi élelem híján oly szükségbe jutott, melyből nincs más menedék, mint hogy az alumnusok közé fölvételért esedezzek. És mivel időbe került, míg kérvényének sorsa vagy jobbra vagy balra eldőlt, tanítójától bizonyítványt is kapott, a melylyel addig is egyes jó szívű embereket segélynyújtás végett fölkereshetett. Azt írja ebben a bizonyítványban, hogy nemcsak igaz, a miket róla írtak, de nem sokára még sokkal nagyobb várhatni tőle.

Ügyében Dasypodius járt el. Glaserrel és egy másik tanárral, Hawenreuterrel hárman ajánlották az iskola előjáróinak.* Az ő közbenjárásukra folyamodványát kedvezően intézték el s június 24-én fölvették a Vilmos-kollégiumba.

Ez a kollégium a Vilmos-kolostor lefoglalt javaiból és közadakozásból 1542. évben Hedio Gáspár straszburgi lelkész és történettudós fáradozásai folytán alapított. Különösen felesége a kertészleányból lett papné viselte szíven az intézet sorsát s gondoskodását leányára is örökségül hagyta. Benne szegény tanulók, városi polgárok gyermekei és idegenek lakást és ételmezést kaptak. Az ellátás nem járt teljesen ingyen, mivel tagjai kilépéskor kötelezték magukat, hogy, ha állásba jutnak, a reájuk fordított költségeket megtérítik. A kollégium az akadémiával szoros összefüggésben állott, a növendékek tanulni odajártak s a

* MOLNÁR, Dictionarium Latino Vng. 1604. 19. l.

nagyobbak azonkívül az énekoktatásban a tanároknak segédkeztek. Erős fegyelem alatt állottak s az intézetben szigorú vallásos szellem uralkodott. Külön felügyelője volt s az intézetbe fölvételt egy városi konzul s egy tredecemvir gyakorolta.

Hosszú hányatás és nélkülözés után ez volt Molnárra nézve az első csendes időszak, a midőn a megélhetés gondjaitól menten tanulásnak szentelhette idejét. Mily boldognak érezte itt magát, egy álmából sejtjük, mely szerint hazájában lett volna és onnan is Straszburgba vágott. Néha-néha ugyan meglepte a honvágy, különösen ha atyjára gondolt, kit álmában egyszer pappal látott viaskodni, más-szor megmentette egy gonosztevőtől, a ki lándzsával akarta átdöfni . . .

Most már egész kedvvel és szorgalommal hozzálátott a második osztály tananyagának elsajátításához, a mely sok és nehéz tantárgyakból állott. A tanulást rá nézve nagyon megkönnyítette, hogy a tanítás nyelve itt is a latin volt, melynek fontosságát Sturm más pædagogusoknál is jobban hangsúlyozta, mivel szerinte ezt a nyelvet tette Isten társalgási nyelvvé az egész földkerekségén mindenütt, a hová csak az ember eljuthat s nincs nemzet, nép és ország, a hol e nyelven az útast útba ne tudnák igazítani. Az iskolai nevelés célja pedig szerinte: lehetőleg sok ismerettel kell bírni és azokról finoman, ékesen és tudományosan beszélni: «prudens et sapiens eloquentia», a mint magát kifejezte.

E cél elérésére első sorban a dialektika és retorika szolgáltak s ezek tanítását tartotta Sturm legfontosabbnak. Ezek, mint a «lélek szerszámai», rendszert hoznak az ismeretekbe, rendszeres gondolkodáshoz és ékes előadáshoz szoktatnak. E tudományok alapvető ismereteit ugyan már az alsóbb osztályokban is tanulták, de behatoló ismertetése a második és első osztálynak volt fenn-

tartva. Mindkettőhöz Sturm kézikönyvét használták s Demosthenes s Cicero beszédein gyakorolták be. Azonkívül a tanulóknak magoknak kellett egy példák könyvét szerkeszteni a városok, források, erdők, ligetek leírásaira, továbbá közhelyeket, hasonlatokat összegyűjteni stb.¹ Ezt kiegészítették a szónoklati gyakorlatok és színi előadások. Az első abból állott, hogy Cicero vagy Demosthenes egy-egy beszédét (ez utóbbit latin fordításban) a tanuló ifjúság előtt vagy a színpadon előadták. Ez sokszor egy törvényszéki tárgyalás volt kicsinyben: bíróval, vizsgálóbíróval, lictorokkal, porkolábokkal, vádlottal és fölperessel, patronusokkal és barátokkal.² A színi előadásra leginkább Terentius és Plautus darabjait használták s ezt Sturm annyira fontosnak tartotta, hogy egy hétnek sem volt szabad elmulni nélküle.³

II. A STRASZBURGI
EGYETEM PECSÉTJE.

Ez osztályban kezdődött a földrajz, a csillagászat és a számtan elemeinek tanítása is. A vallástanból a biblia görög szövege alapján Pál egy levelét fejtegették, katekhizmust tanultak, egyházi beszédeket tartottak, a zsoltárokat nemcsak latin, hanem görög nyelven is énekelték, «mivel a mindenható mindenféle nyelven dicsértetni és dicsőíttetni akar». A karéneklést is gyakorolták s a zene elemeire is rendszeresen oktatták őket.

Ezek voltak azok a tantárgyak, melyeket Molnárnak egy év alatt el kellett végezni s nem csudálkozunk, ha újév reggelén «esdekelve kérte az Istent, hogy Chytraeus Catechesisét, a dialektikát, retorikát és az osztály többi tantárgyait jól megtanulhassa» és a közeledő vizsgálatot sikeresen kiállja. Félelmét az is növelte, hogy a Wilhelmitanum növendékeivel szemben a tudás mértékére nézve

¹ SCHMIDT. II. 2. 358. kk.

² SCHMIDT. II. 2. 368—70. 377.

³ SCHMIDT. II. 2. 363—7. A tanulóknak decuriákba osztásáról l. u. o. 325.

még szigorúbbak voltak s többet kívántak, mint a többi tanulóktól.

Minden évben április 1-én tartották meg az iskolai évet bezáró disz-vizsgálatot. Ezt megelőzőleg két héten keresztül a három iskolalátogató (visitatores) — egy közülök mindig a lelkész, kettő tanár vagy tanító — a rektor kíséretében sorra járt minden egyes osztályt, hogy személyesen szerezzenek meggyőződést a tanulók előmeneteléről. A disz-vizsgálat csak arra való volt, hogy a szülők és a közönség is lássanak valamit az iskolai életből s a nyilvánosan nyert kitüntetések a tanulók versenyzési vágyát emeljék. Ezért tették erre a napra a tanulók egy osztálylyal előbb léptetését is, ezért rendezték azt nagy ünnepélyességgel.

A vizsgálat napja előtt három tanuló egy görög, latin és német beszéddel hívta meg a városi tanács tagjait. A meghívók fáradságuk jutalmául egy aranyat kaptak. A vizsgálatot zenével nyitották meg s legelőször az iskolalátogatók egyike, rendesen a lelkész, buzdító beszédet intézett a tanulókhoz az iskola céljáról stb., utána a rektor felolvasta minden osztályból a három első és legjobb tanuló nevét s ezeknek az iskolalátogatók jutalompenzt adtak át. Csak most következett a tanulók áttétele a következő felsőbb osztályba és egy rövid próba-examen a közönség kedvéért: Egy osztály első tanulója kérdéseket intézett az utána következő osztály első tanulója felé stb. Majd az iskolai törvények felolvasása s újabb buzdító beszéd után az első és második osztály tanulói közül néhányan a szónoki emelvényre léptek s ott egy betanult szónoki beszédet adtak közösen elő, vagy egy szindarabot játszottak el. Végül ismét a lelkész zárta be az ünnepélyt.

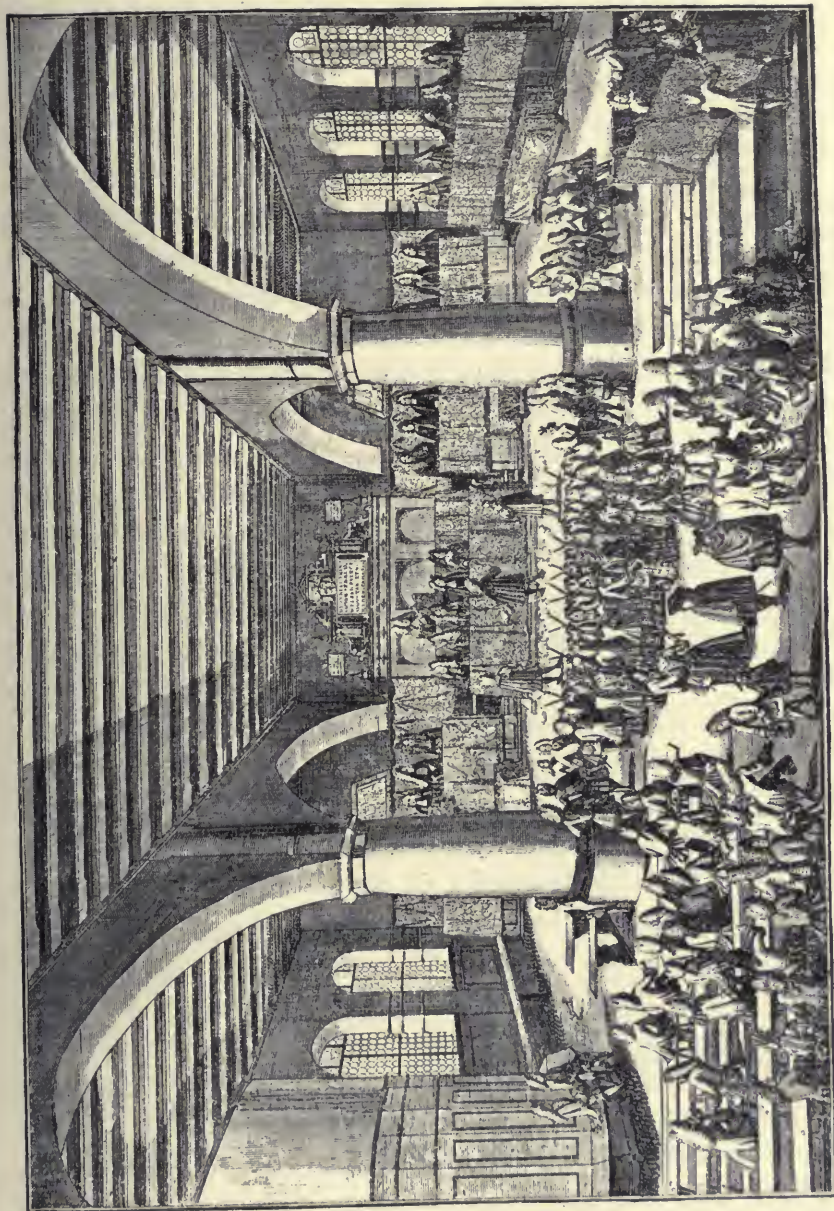
E disz-vizsgálaton, melynek több mozzanata nálunk is meghonosodott, Molnárnak meglelt az az öröme, hogy a szokásos előléptetésnél őt is az első osztályba tették át.

Ez első osztály sok tekintetben a mai gymnasiumi 8-ik osztályra emlékeztet, a mi itt az érettség, ott a baccalaureatus (babérkoszorúság) volt. Sturm mondja egy levelében, «hogy ez osztályban a Muzsák lakóhelyéhez oly közel érzi magát, hogy hangjukat is hallja és érti s a távolból már ki tudja venni a virágzó babérfákat, a melyekről nem soká gyümölcsöt szedünk s ágakat és koszorúkat szakgatunk azok szorgalma és igyekezete jutalmául, a kik tanulóink seregéből magukat arra érdemesítik» vagyis ez osztály végén a tanuló előtt a babérkoszorú, az első akadémiai fokozat állott, a melynek elnyerése után a nyilvános előadások hallgatására bocsáttatott, hogy azután tovább tanuljon a magisteri s végül a doktori fokozatért.

Molnár most már a sikerből merített önbizalommal fogott hozzá ez új osztály tantárgyai tanulásához. Nem gyorsan tanult s így szorgalommal és kitartással kellett megküzdenie a nehézségekkel. A tantárgyak nagyobbrészt itt is ugyanazok voltak, mint a második osztályban csak a tanulni való volt más: folytatása és befejezése az előbbi osztályokban elkezdettnek vagy további alapvetés a nyilvános előadásokhoz. Fő tantárgy most is a dialektika volt, mert ebből kellett majd a babérkoszorúért vizsgálatot kiállani, azután a görög, latin s héber nyelv és irodalom, fizika, matematika; új tantárgy az orvostan volt, melynek elemeit Molnár az európai híró Hawenreuter Lajostól hallgatta.

Az első osztályt is sikeresen elvégezve, most már a babérkoszorú állott előtte. Áprilisban állotta ki ez osztály vizsgálatát s miután egy hónapig nyilvános előadásokat hallgatott, májusban pályázott a babérkoszorúért. Ez évben összesen huszonnyolczan voltak jelöltek.

A babérkoszorú elnyerése szintén nagy ünnepélyességgel volt összekötve. Az egyetem dékánja előzetesen nyomtatott meghívóval, melyet az egyetemen is kifüggesztettek, hívta meg a tanárokat és az egyetemi ifjúságot az ünne-

12. DOKTORÉ AVATÁS A XVII. SZÁZADEAN.

pélyes vizsgálatra. Az ez alkalomra szerkesztett meghívó, melyet Molnár gondosan eltett s megőrzött egyetemi emlékei között, a babérkoszorúsi fokozatot dicsőítve, fölemlíti, hogy báró Herberstein Zsigmond is,* a ki sikeresen végzett követségeiért és egyéb jeles tetteiért oly sok kitüntetést kapott, ezeknél többre becsülte a babérkoszorúsi czímet, melyet a bécsi akadémián nyert, mivel, úgymond, többi méltóságai, a melyekhez előkelő származása és a fejedelmi kegy juttatta, mintegy alapon ezen nyugosznak.

A nyilvános vizsgálat, melyet egy írásbeli és szóbeli magánvizsgálat előzött meg, május 21-én hétfő reggel 8 órakor kezdődött. A jelöltek előre megkapták a «problémát», melyre röviden felelniök kellett.

E problémák némelyike ma azt a hatást teszi reánk, mintha elmés kérdéseket olvasnánk Bod Péter Szent Hilariusból vagy e kor hasonló irányu termékeiből, a melyek az adomagyűjteményeket pótolták s nagyobb részük olyan, hogy azokból a tanulónak inkább olvasottságát, mint gondolkodó képességét ítéltették meg. Egyik kérdés: «Miért nevezik a bölcsészek négyszögletűnek az embert?» Másik: Honnan ered az a régi közmondás: «Egy próféta sem kedves a maga hazájában.» Vagy: Igaz-e a költői mondás: «Rövid beszédben nagy bölcsesség rejlik?» Tárgy szerint a logika, fizika, grammatika és hittan körébe tartoznak s van köztük néhány olyan is, melyeken rögtön szemünkbe tűnik, hogy akkor korszerű és gyakorlati kérdések voltak. Pl. «Miért rendelte el XIII. Gergely pápa, hogy a tavaszi éjegyenlőséget márczius 21-ére kell visszavinni?», vagy a melyek korunkban is rendes vizsgálati kérdések: «Helyes-e a zene iskolai tanítása és gyakorlása?» «Helyes-e a görög nyelv tanításának összekapcsolása a latinéval?» «Az iskolai oktatás előnye a magánoktatás felett» stb.

* Magyarországon is utazott. Útleírását lásd a SZAMOTA, Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. (1054—1717.) 147—150. l.

Fogós kérdések is voltak: «Az *enyém* harmadik, vagy első személyes névmás-e?» A középkor híres vitás kérdése is ott volt a problémák között: «Az Isten fiát helyesebb-e *ὁμοούσιος*-nak (egyenlő lényegű), mint *ὁμοιοούσιος*-nak (hasonló lényegű) nevezni?» stb.

Molnár tudományos kérdést kapott, talán a legnehezebbet az összes kérdések között: «Mi az oka, hogy csupán a dialektika tartotta meg a nem nevét s logikának neveztetik s nem egyszersmind a grammatika és retorika?»

A vizsgálat eredményes lefolyásáról babérkoszorúsi oklevele értesít. E szerint versenytársai közül az elsők között nyert helyet: «szabatos és tudományos feleleteiből meggyőződünk — mondja az oklevél — hogy a logika szabályait nemcsak megtanulta és érti, hanem stilus-gyakorlataiból is következtetjük, hogy mindkét nyelvnek, a görögnek és latinak ismeretével is kiválóan rendelkezik» stb.*

A vizsgálat után babérkoszorút tettek fejére, melyet hasonlóképp eltett emléktárgyai közé; s azután barátai átadták azon üdvözlő verseket, melyeket e napra készítettek és ki is nyomtattak.

E költői szempontból értéktelen versek fellengző stilussal magasztalják a Molnárra nézve nagy nap dicsőségét: «Hát a haza győzője vagy? Hát győzelmi jelvények ezek, hogy most homlokod körül font borostyánt hordasz? Kellemes hazádnak a rettenetes törököket legyőzni, de neked kellemesebb az Aonida tábort követni . . .» Másik barátja is hasonló szellemben írja: «Terhes munkád után méltán látod, hogy Cynthius kedvel és, az Aonidák csapata új győzelmi jelvényeket hoz . . .»

Végül a tanárok tiszteletére adott lakoma zárta be az ünnepélyt.

Molnár öröme, melyet az okozott, hogy hosszú és ki-

* *M.-Okmánytárban*, III. rész. 1595. júl. 1.

kitartó szorgalmának kívánt eredményét látta, ezúttal sem lehetett teljesen zavartalan. Azt a két font ezüstöt, mely az egyetemi pénztárnak vizsgálati díj fejében járt, nem tudta megfizetni s kötelezvényt kellett róla kiállítania.

Egyébként kellemesen teltek volna a straszburgi napok. Az intézet nem kötötte¹ le egészen szabadságát, olykor-olykor, különösen a szünidők alatt ellátogathatott vidéki ismerőseihez. Straszburbban a Kügler-családot, melynek feje köz- és szenátori jegyző volt, kereste föl gyakran, a hol mint fiok jó barátját s tanulótársát azután is szívesen látták, mikor ez tanulás végett Genfbe távozott.¹

Vidékre rendesen a nagy ünnepek alkalmával rándult ki, legszívesebben a szomszédos Büschweilerbe ment, hol református gyülekezet volt, ide mint «orthodox» egyházba úrvacsorát venni járt ki s templom után pedig a lelkész vendége volt.

Összeköttetéseit szülőföldével is állandóan fentartotta s folyton érkeztek jó és rossz hírek felváltva szülőiről, szülőföldjéről s hazájáról.

Így Wentey Ferencz, Bocskay Istvánnak, kinek rokonai szintén Straszburbban tanultak, titkára, egyszer arról értesítette, hogy meglátogatta atyját Szenczen, illetőleg ott magához hivatta, megvendégelte s elmondta neki, hogy milyen jól megy a fia dolga Straszburbban s levelét is átadta neki.²

Dasypodiusnál is rendes vendég volt, a ki olykor dolgot is adott neki: több ízben vele íratta le matematikai értekezéseit. Szívesen ellátogatott hozzá, már csak azért is, mert hizelgett neki az a tudat, hogy az a pártfogója, a kinek az atyja a német ifjúság számára olyan hasznos könyvet írt, a mely azonkívül annyira elterjedt, hogy még Magyarországon is ismerik.

Az itt tett látogatás alkalmával újból föltámadt benne

¹ *M.-Okmánytár.* Levelezés, 1595. nov. 10.

² U. o. 1596. márczius 4., a hozzáadott jegyzettel.

az a gyermekkori jámbor óhaj, hogy bárcsak vagy ő, vagy, mivel az nagyon soká lesz, míg ő ilyen munkára képes lesz, más valaki készítene a magyar tanulók számára ilyen könyvet. Elmondta ezt a jámbor vágyát Dasypodiusnak is s az jóakarattal biztatta.¹

Tanárai is meghívták magokhoz. Akkortáiban, mikor felsőbb tanulónak léptették elő, Pappus, strassburgi lelkész s az egyházi konvent elnöke² is meghívta s megmutatta neki könyvtárát, melyben a keresztyén világ majd minden nemzetének bibliája és szótára megvolt³ s mikor ezeket megmutogatta neki, így szólott:

— Fiam, ha azt mondanám, hogy e nyelveket mind értem, kevélyen szólanék, de szótár segítségével az Írás bármely mondásáról ki tudom találni, hogy azt az illető nemzet hogy fordította.

Azután kérdezte Molnártól, hogy hát a biblia megvan-e magyarul s van-e nekik magyar-latin szótáruk.

Molnár azt felelte, hogy amaz van, de ez nincs.

Pappus erre azt mondta, hogy mindkettőt szeretné s Molnár tudatta vele, hogy bibliát mi módon szerezhet.

«Ez utóbbiról pedig magamban fogadást tettem — írja később, mikor ezt elbeszéli — s az utókornak megígértem.»⁴

Unokaöccse, Szigyártó Lukács, az egyházi viszonyokról írt neki: Nincs a reformátusoknak se papja, se tanítója, a lelkészt a földesúr üzte el s helyébe lutheránust tett, de ez is meghalt; szeretnék, ha már elvégezte volna tanulmányait s haza jöhetne.

Bátyja levelében is több a panasz, mint az örvendetes

¹ Dictionarium Lat.-Vng. 1604. 20. l.

² FREHER P., Theatrum virorum. (Nürnb. 1687.) 357.

³ Id. helyen. Ez elbeszélés önkénytelenül Lugossy Józsefre, a híres könyvgyűjtőre és nyelvészre emlékeztet, a ki

több száz nyelven nyomtatott bibliát hagyott a debreczeni ref. kollégium könyvtárának.

⁴ Hoc autem tacitus vovi, posteritaeque spopondi. Dict. Lat. Vng. 20.

újság: «a sok háborúság miatt megszegénykedtek», az idők viszontagságai különösen megviselte atyjukat, a sok hadakozás, rabló-csapatok átvonulása miatt sok sarczoltatást szenvednek, menekülniök is kellett egyik faluból a másikba. De azért Albertre gyakran gondolnak, szeretnék már látni, örömet küldenének neki úti költséget, ha nekik nincs is, tiz tallérig vagy tiz aranyig kölcsön kérnének mástól is, csak jönne haza. Felesége egy aranyat, Ilona huga pedig gyöngéd megemlékezése jeléül egy keszkenőt küldött neki.¹

A babérkoszorú megszerzése után Molnár ismét nagy szorgalommal látogatta a nyilvános előadásokat, hogy a második, a magisteri fokozatot is elnyerhesse. Már közel

*En te begerio akaró attól fa molnar Benedek
írta Schwenkfeld, Imá 967. ápr. 7.*

13. MOLNÁR BENEDEK NÉVALÁÍRÁSA.

egy évig folytatta ily irányban tanulmányait, midőn váratlanul oly dolog jött közbe, mely tanulói pályáján megakasztotta.

Az a vallási türelem, melyről korábban a város annyira híres volt s a melynek jellemző bizonyága, hogy alig volt nevezetesebb «eretnek», a ki egyszer-másszor itt meg ne fordult volna, így pl. Schwenkfeld sziléziai származású nemes, Hoffmann Menyhért, a képzelgő szűcs, Frank Sebestyén, a misztikus bölcsész és Servet mind jártak itt:² nem maradt állandóan a város sajátsága.

A békés jellemű városban, melynek katolikus, kálvinista és lutheránus lakói addig szép egyetértésben békésen megfértek egymással, türelmetlen s uralomra vágyó

¹ Levelezés, 1596. ápr. 7.

² LORENZ-SCHERER. 256.

lutheránus lelkészek (Marbach és Pappus) a felekezeti viszálykodás magvait hintették el. Ez utóbbi nyilvános vitában bizonyítgatta, hogy a vallási ellenfél kárhóztatása és eretneknek nyilvánítása, keresztyén szeretetből történik. Sturm ellen, a ki ezt nem hagyta czáfolás nélkül, szószéken, iskolában, a polgárok között lázított. Három év alatt mintegy negyven vitairatot adtak ki egymás ellen, melyekből a személyeskedések sem hiányoztak; az utcák szegletein gúnyversek hívták föl megtorlásra az embereket; polgárok, tanulók, városi tanácsosok az egyik vagy másik pártjára állottak, kívül állók is beleelegyedtek a vitába, bátorítva az által, hogy a lutheránizmus Elzász minden részében kezdett tulsúlyra jutni. Az áldatlan küzdelem a «hazug, eretnek, ifjuságrontó» és még különb címekkel is illetett Sturm elmozdításával végződött. A diadalmaskodó Pappus az egyházi konvent elnöke lett s tovább folytatta türelmetlenséget szító munkásságát, mely czélul tűzte ki, hogy ne alkalmazzanak oly lelkészt, ne hívjanak oly tanárt meg, ne adjanak annak stipendiumot stb. a kinek lutheránus igazhitűsége kétségen felül nem áll.

Midőn Molnár Straszburgba érkezett, Sturm, a vita áldozata, már sírjában porladozott, Pappus és vele az igazhitűek már régóta uralkodtak. Azon törekvésük, hogy ez a hitnyomozás az egyetemen keresztülvitessék, megtört ugyan a városi tanács emelkedettebb álláspontján, mely ennek határozottan ellene szegült s így kálvinista tanulókat is vettek föl ezután is nemcsak egyetemre, de a Vilmos-kollégiumba is: de azért a türelmetlenség és túlbuzgóság nyíltan és titokban szünet nélkül munkálódott s újabb és újabb áldozatokat keresett.

Érdekesen jellemzi az e korbeli állapotokat Molnár egy jó barátja, Fáber Antal levele, a ki pædagógus volt a Vilmos-kollégiumban s a mellett vásárnaponként kijárt a szomszéd faluba Lingelsheimba prédikálni. Kálvi-

nista volt s e miatt sok kellemetlensége volt az intézeti előjárókkal, a kik vallása miatt ellenséges indulattal voltak iránta:

«... Kollégiumunk felügyelői — írja — valamit akartak ellenem s a kollégiumból ki akartak rekeszteni, de nem vontak kérdőre (nem faggattak egyetlen kérdéssel sem) hanem alattomban . . . de hiába, hiába, mondom, mert a quæstor azt mondta: Ha ezt a pædagogust kirekesztitek, nem leszek tovább quæstor, pedig 40 éven keresztül voltam az stb. Vacsora alatt a tanulókkal vitatkozásba elegyedtem s többek között azt mondtam, hogy Luther a Krisztus személyéről, az elővégzetről és keresztségről velünk egyetért; ezt mondtam és megigértem, hogy könyvekből fogom bebizonyítani, hogy csakugyan az az igaz. Sokan mondták: Valóban, mivel így beszél (mert komolyan vettem a dolgot) hitelt adunk neki . . . mégis mindnyájan hallgatnak, egyházi beszédéikben minden héten kárhoztatnak minket. Senki se szól hozzám . . . Így oroszlanok között ülök . . .» stb.

A Fábertől említett iskolafelügyelők figyelmét Molnár vallási érzülete sem kerülte el s szerencsétlenségére, neki nem volt quæstora, a ki pártját fogja.

1596. év pünkösdi ünnepén, szokása szerint ünnepelni kiment Büschweilerbe. Hitsorsosai közül többen kirándultak s Molnár is hozzájuk szegődött, gyanutlanul, nem is sejtve, micsoda vihart zúdit ez által maga ellen.

Mihelyt visszatért, azonnal kérdőre vonták, hogy miért jár Büschweilerbe úrvacsorát venni, mikor ezt Straszburgban is tehetne volna. Hiába vigyázott minden szavára, hogy valami «meggondolatlan» szót ne ejtsen, melylyel előjáróit maga ellen ingerelje: ezek kimondták az ítéletet, hogy az intézetből kirekesztetik.

A kirekesztés okát, ha az egyházi állapotokból nem lehetne bizonyosan következtetni, bizonyítványaiból is kivehetnők. Az intézet két előjárója ugyan valami meg

nem nevezett súlyos okokat emleget, melyek miatt a kollégium kebelében tovább nem maradhatott s ezért szóval és levélben kellő megokolással elbocsátását kérte: de ez a meg nem nevezett ok nem lehetett más, mint a mit az inspektor levele habozás nélkül kimond t. i., hogy nem akarta azt a hitet követni, melyet városuk követ, hanem inkább lelkiismerete csendességére vigyázott s ezért tette fel magában, hogy másuvá megy s kérte, hogy egyezzenek be. «Akarata ellenére nem tartóztathatták s nem is akarták.»

E lesújtó határozattal szemben, mely legszebb reményeit és kilátásait egyszerre megsemmisítette, kevés vigasztalást nyújtott, hogy az intézeti felügyelők és tanárai, kikhez külön-külön elment búcsúzni, jobbnál jobb bizonyítvánnyal és ajánlólevéllel bocsátották útjára. Mindnyájan bizonyítják, hogy vallásos és szorgalmas tanuló volt, előljárói szerint három év alatt semmi panasz nem merült föl ellene s egyformán bírta tanárai és tanulótársai szeretetét. Az inspektor ridegebb hangú bizonyítványában csak annyit ismer el, hogy mindig engedelmeskedett neki.¹

Mikor bizonyítványait mind kezéhez kapta, még egy kötelezvényt kellett kiállítania arról, hogy sorsa jobbra fordultával visszatéríti az intézetnek azt, a mibe három évi ellátása került, a mit később meg is tett.

Julius 13-án még egyszer templomba ment, a hol Schaller lelkész épen a 120. zsoltárt magyarázta s beszédében épen a kálvinisták ellen támadt, midőn a templom tetejébe villám ütött bele, a boltozatot átfurta s körül futkossott a templomban. A nép megrémülve ki akart szaladni, a lelkész csendesíti, társai térdepelve imádkoznak.² Molnár

¹ E bizonyítványokat lásd a *M.-Okmánytárban*.

² MOLNÁR *Naplójában*, hol ez eseményt elbeszéli, e természeti tűneményt határozottan összeköttetésbe hozza a

kálvinisták megtámadásával. Babonás felfogása nem páratlan e korban. BORNEMISZA Péter is azt mondja (Pred. iv. 849. lev.): «Nagy-Szombatba mikor én predikállanék Balasi János házába és

pedig összeszedte podgyászát s készen állott az útatásra. Még egyszer meglátogatta a Kügler-családot, hol annyi jó órát töltött s többi jó ismerőseit, a kik útravalóval látták el; kirándult még egyszer elbúcsuzni a büschweileri csendes papi lakba is, melynek lakóját oly szívesen hallgatta a szószéken, a kihez oly őszinte ragaszkodás és tisztelet csatolta s ezután ismét kezébe vette a vándorbotot s nehéz szívvel útra kelt kevés reménynyel a jövőre nézve, mikor talál hasonló nyugodalmas otthonra.

V.

Az 1596-ik évben július 21-én egy szerdai napon déli 12 órakor búcsút vett Molnár Straszburgtól. Kikisérték barátai: az erdélyi származású Hoggæus Márton, Faber Antal pædagogus és az akadémia több tanítója. Távozásakor jól esett látnia, hogy barátai, ha nem segíthettek is sorsán, de őszinte részvéttel bocsátották el körükből s nehéz szívvel váltak meg tőle. Ez érzületet kifejezésre is juttatták. Egyik barátja a kolmári Ahenarius Ovidius egyik híres elegiáját (Trist. lib. I. 3.) alakította át tiszteletére búcsúverssé:

«Jaj! eszembe jutsz, szomorú nap képe, mely minden támaszomat elragadod tőlem, — elragadod hű pajtáso-mat . . .»

Másik barátja Reis, egy vallásos hangulatú költeményben az ég oltalmába ajánlja:

«Kedves Albertem, távozni készülsz? Krisztus vezetése

az menyütő köveket említeném az isten-teleneknek büntetésére: azonba úgy üté a derék szent egyházat, hogy az fa fe-szület apróra rontatnék és az uraim aján-dékon küldöznék a morsalikját. Ki miatt

mind Balasinak, mind nekem, mind a szombatiaknak sok bajunk volt, de ár-talom nélkül, nagyobb épületünkre». Idézi SZILÁDY a Telegdi-kiadásához írott jegyzetekben 128. lap.

és védelme alatt menj oda, a hová a vallás és maga Krisztus hív . . . »

Molnárt a csapás, mely Straszburg elhagyására kényszeríté, egész váratlanul lepte meg s így előre megállapított úti terve alig lehetett. Ment arra, a hol oly emberekre vélt akadhatni, a kik között felekezeti viszálykodás még nem gyöngítette meg a humánus érzelmeket. Ilyen helynek képzelte Svájczot, a kálvinizmus hazáját, melyet Kügler barátja leveleiből, a ki Genfben sokáig tartózkodott, már némileg ismert; azonkívül Bézát szerette volna látni és hallani: a kiről ez a barátja, mint nagy eseményt tudatta vele, a mikor egy beszédét hallhatta.

Straszburg határán elbúcsúzva barátaitól, egyedül haladt az Ill folyó mentén s egymásután maradtak el háta megett Benfeld, Schlettstadt, Reichenweier és Kaisersberg. Kolmárt elérve, a hová való volt Ahenarius barátja, abban pihenőt tartott. Fölkereste az iskolatanítót s az magánál marasztotta. Ilyen emberek örültek, ha látogatót kaptak, ki mindig tudott valami újságot mondani a városról vagy főiskoláról, a hol egykor ők is tanultak. A tanító másnap a lelkészhez is elvezette, ez annyival is inkább szívesen látta, mert levelet küldhetett tőle fiának Bâselbe, hol segédlelkész volt. Molnár is örült, mert a póstát rendesen szívesen fogadták.

Bâselbe július 25-én érkezett meg s itt mindenekelőtt a segédlelkészhez kopogtatott be a levéllel és üzenettel; ebéd után pedig együtt mentek Gryneus Jakabhoz, a Budáról elűzött Gryneus Simon unokaöccsének fiához és Polan Amandhoz, a híres hittudóshoz, a kinek társaságában oly jól érezte magát, hogy öt napig nem gondolt a távozásra. Szállása és ellátása, mikor valahová meg nem hívták, a kollégiumban volt.

Bâseli új ismerősei útravalójával ellátva, innen Zürich felé vette útját. Itt is hosszabb ideig mulatott. Vasárnap

kétszer is elment a templomba, a következő nap Beumler logikai előadását hallgatta végig. Egy ízben olyankor ment, a mikor épen nyilvános vitagyűlés volt: két deák, az egyik egy lengyel, a Krisztus Melchisedek rendi szerint való papsága felett vitatkozott nagy számú közönség: lelkészek, tanárok, tanulók és polgárok jelenlétében. Egy homályos és nehéz theológiai kérdés volt ez, melyet már akkor is, azóta is sokan vitattak. Mikor a gyűlésen elnöklő tanár

14. BÁSEL.

Molnárt megpillantotta, őt is felhívta, hogy szóljon hozzá a kérdéshez s ha van valami megjegyzése, mint a hogy a papok és tanárok tették, adja elő. Molnár csakugyan felállott s előbb egy pár szóval megköszönve a kitüntetést, több oldalról hozzá szólt a kérdésben forgó témához. Megjegyzéseit tetszéssel fogadták s mikor a vitagyűlés véget ért, a jelen volt lelkészek és tanárok oda mentek hozzá, hogy üdvözlőjk s vetekedve hívták meg ebédre;

Molnár ebben «nem a rangra, hanem az illendőségre» nézett: Steiner János, a ki valószínűleg szinte tanár volt, szólította meg legelőbb s ennek a meghívását fogadta el. Ebéd után ennek fia elkísérte Zwingli Ulrikhoz, a híres reformátor rokonához, a kinél tiszteletét kívánta tenni. Később még talált időt arra, hogy többi meghívóit, így Stockot és Beumlert meglátogassa, a kik szerencsekívánással és ajándékkal bocsátották el maguktól.

Mikor visszatért a «Kisdéd»-hez czimzett vendégfogadóba, a hol szállva volt, ott találta egy asztalnál poharazás között Birtlin és Korner lelkészeket, a Froschauer könyvnyomtató utódjával és több zürichi nemes emberrel egy társaságban, a kik ott voltak a vitagyűlésen is. Lelkészek, tanárok s egyes tekintélyes polgárok esténként összejöttek egy pár órai beszélgetésre s közösen megvitatták a napi kérdéseket, a melyek e korban rendesen a vallás körül forogtak. Vidám poharazás mellett is legtöbbször ez volt a beszéd tárgya s ez este természetesen a vitagyűlést hozták elő. Épen arról beszélgettek, midőn Molnár belépett. Rögtön megismerték, hogy ez volt az a fiatal ember, a ki olyan alaposan szólott hozzá a nehéz kérdéshez s egész diadallal maguk közé ültették; idegen ember más észjárással és ismeretkörrel: megkérték, mondja el még egyszer mi a véleménye Melchisedekről. Molnár nem vonakodott s véleménye, valamint bizonyítékai, melyekkel azt támogatta, feleletei, melyeket még egyesek ellenvetéseire adott, megtetszettek, az asztaltársaság az ő magyarázatát fogadta el s mikor azután az asztalbontás ideje elérkezett, szerencsét kívántak neki a további előmenetelhez, megajándékozták és úgy vettek búcsút tőle.

Ez a bási és zürichi barátságos fogadtatás elfeledtette vele straszburgi szerencsétlenségét s mikor még aznap ismét útra kelt, derültebb színben látta a jövőt is.

Beesteledett, mire Mellingent, ezt a «katholikus város»-t

elérte, itt töltötte tehát az éjszakát. Reggel útját mint eddig, ezután is gyalog folytatva, Morgenthalban egy kovács szolította meg s üzenetet küldött tőle Bernben tanuló rokonának s viszonzásul a szivességért, hogy azt átadja, megmagyarázta neki az utat, merre juthat el oda legrövidebben.

Bernbe érkezve, fölkereste a kovács rokonát, másnap pedig, mivel vasárnap volt, templomba s utána a Hübner lelkész vallásoktatási (katechetikai) vizsgálatára ment.

Hétfőn Hübner útján egy lakodalomra hívták meg. A Musculus-család tartotta a lakodalmat: egy nő rokonukat adták férjhez egy falusi paphoz. Musculusék nagyon szívesen fogadták. Kissé korán érkezett s míg a vendégek begyűltek s mielőtt a lakoma elkezdődött, Hübner megmutatta Molárnak a gymnasium könyvtárát, melyben sok kiváló művet talált. Az ebédnél Musculus Farkas, egy kedves modorú lelkész mellé ültették, a ki az egész ebéd ideje alatt mulattatta humoros elbeszéléseivel s rajta volt, hogy szomszédja minél jobban találja magát a társaságban.

Még egy napot töltött itt s azután Murtenba ment, a hová üdvözlést vitt a lelkészhez asztali szomszédjától, a kivel olyan jól mulatott a lakodalomban s tovább folytatva útját Lausanne felé, azon emléktábla mellett haladt el, melyet Merész-Károly burgundi herczeg azon katonáinak állítottak, kik június 22-én a város ostroma közben estek el.

Lausannet csak két nap múlva érte el. Itt sem időzött soká, hanem a rektor üdvözlése után, a ki az iskola pénztárából három franczia forintot adott neki, tovább ment s másnap megérkezett Genfbe. Ma is megvan franczia nyelven kiállított kapujegye, melyet a város kapujánál az öröktől kapott, a melyet többi emléktárgyai között gondosan megőrzött.

Az utazás fáradoalmait kipihenve, mintha csak pædagogiai tanulmányúton volna, másnap első dolga volt az egyetemet fölkeresni. Bement a bölcsészeti terembe, a hol Pacius épen logikai előadást tartott s leült a hallgatók közé. Az óra végeztével pedig hozzá ment, bemutatta magát s elmondta honnan jött, mi járatban van s mennyire szeretné Béza Tivadart is meglátogatni. Pacius szívesen ajánlkozott, hogy elvezeti ő hozzá.

15. GENF.

Béza, a híres hittudós, bibliafordító és zsoltárköltő, tudományosságán kívül azon barátságért is nagy tekintéllyel bírt és tisztelet tárgya volt, mely a reformátorokhoz fűzte. Összekötő kapocs volt a múlt és jelen nemzedék között, nagy idők tanúja, sőt munkatársa egyik-másik reformátornak.

Külföldi fiatal lelkészek s tanulók, köztük magyarok is, csupán azért útba ejtették Genfet, hogy őt láthassák s egyházi beszédét végig hallgassák, vagy vele beszélhesse-

nek s a sir szélén álló tudós ősz férfiú áldásából nehéz állomásukon lelkesedést merítsenek.

Béza a Paciussal hozzá bekopogtató Molnárt szívesen fogadta, széket hozott s Paciust jobbjára s Molnárt szemközt ültette, hogy beszéd közben jobban láthassa. Sok ideig beszélgettek ezután az egyházi és iskolai állapotokról, a régi és napi eseményekről, élelményekről. Béza jól ismerte a straszburgi állapotokat s midőn Molnár arra vitte át a beszédet, több jellemző dolgot beszélt el a viszályhintő Marbachról s hű szövetségeséről Pappusról, az érdemes Sturmáról és másokról; mulatságos anekdotát mondott a calaisi herczegről stb. Midőn Molnár róla is tett egy pár hízegő megjegyzést, talán azt mondta el, hogy mennyi sok szépet írt barátja felőle s milyen nagy híre van mindenfelé, az ősz egyházi férfi szerényen megjegyezte: «Vajha a valóságot kisebbnek ne találná a hírnél.»

A beszélgetés végén Molnár albumát is odanyújtá, hogy emlékül nevét írja bele.

Másnap vasárnap a templomban Béza prédikált, Molnár elment meghallgatni a messze földön híres szónokot, a ki hetvennyolcz éves kora daczára még mindig felállott a szószékre: de a francia nyelvű szónoklatot nem értette meg.

Az alatt, míg Genfben időzött, odaérkezett a brassai származású Felkmann Péter egy másik magyar utitársával: hazatérőben voltak angol- és franciaországi útjokból s Béza végett Genfet is útjukba ejtették. Molnárral itt összehalálkozva, együttesen elmentek Bézához, a ki most is barátságosan fogadta mindnyájukat, mint előbb, «jó bort és fehér kenyeret» hozatott s megkínálta azzal őket. Ismét hosszasan elbeszélgetett velök, megmutogatta a falon függő arczképeket, ott volt többek között Kálvinnak egy igen hű arczképe, a melyet mikor megmutatott, könybe lábadt szemmel mondta: «Ez az én atyám a Krisztusban». Búcsúzás előtt Molnár

elkérte emlékkönyvét, melyet három nappal előbb ott hagyott: egy idézetet írott abba Béza, Ágoston egyházi atyától a szabadakaratról.

Genf, ez a kálvinista Róma, Kálvin legkedvesebb városa

16. BÉZA TIVADAR.

annyira megtetszett Molnárnak, hogy alig tudott megválni tőle. Csak kilencz nap mulva határozta el magát, hogy ismét kezébe veszi a vándorbotot. Talán még tovább is maradt volna, de földiei már útra készen állottak s ezekhez és egy szintén útrakelő városi követhez csatlakozva, nehéz

szívvel hagyta el a várost s azon az úton menve, a melyen jött, visszatért Lausanneba, innen pedig Bernbe. Itt már voltak ismerősei, itt lakott a Musculus-család, kikkel a lakodalmon ismerkedett meg, legelőször is ezeket kereste föl. Az ifjú Musculus, volt asztalszomszédja, a Bernhez tartozó közeli faluban Höchstettenben volt lelkész, hozzá is kirándult s barátságos fogadtatásra talált. Megmutogatta tanulószobája díseit: atyja és öregatyja műveit és arczképeit, sok más lelkészével együtt; ott függött a falon Erasmus arczképe is, kit nem csak irodalmi nagy érdemeiért tiszteltek, hanem azon hajlandóságért is, melyet a megindult reformációi mozgalom iránt érzett. Az nap el sem bocsátotta Musculus magától, s csak másnap kelt egy gazdag reggeli után útra. Emlékül két zsebkendőt kapott vendégszerető házi gazdájától.

★

A svájczí kiránduláson Molnár annyi szíves vendégszeretettel, szeretetreméltósággal találkozott, oly sok kellemes tapasztalattal és emlékkel lett gazdagabb, hogy szinte nem is csodálkozunk, hogy kedvet kapott az út tovább folytatására. Kedvező alkalom is kínálkozott erre. Luzernben, a hova Bernből utazott, megismerkedett Alfonz spanyol király milánói követének családjával. A követ, a ki itt csak átutazott, meghívta egy olaszországi útra s magára vállalta az úti költséget és élelmezést. Molnár nem gondolkozott sokáig, készséggel elfogadta az ajánlatot. Látni azt az országot, melylyel a latin klasszikusok műveiben lépten-nyomon találkozott s különösen Rómát, melyről mindennap hallott és olvasott vallási vitákban és társalgás közben, a hol nincsenek protestánsok pappal és templommal, a pápát saját szemével látni, s ezt majd tanuló társai és hitfelei ámulatára elbeszélni, a kik közül soknak olyan fogalma lehetett egy római útról, mint egész korunkig az európaiaknak volt Bokharáról, hogy oda egy protestáns sem teheti

be életveszély nélkül a lábát: mind ennek különös ingere lehetett egy kalandvágyó fiatal emberre. Ehhez kell még venni azt is, hogy Luther, Zwingli, Erasmus, Hutten Ulrik és Kálvin mind jártak Olaszországban: ezek példája is buzditólag hathatott Molnárra.

Augusztus 18-án indult Luzernből a spanyol követ családja s Molnár is velük tartott. Húszonhét napig utazott a követ kíséretében; Chur, Chiavenna s Como voltak a nevezetesebb állomások; útközben semmi nevezetes esemény sem fordult elő. Comoban két magyar foglyot talált, a kiket tovább szállítottak, itt búcsút vett a spanyol követtől s honfitársaihoz csatlakozott, föltéve magában, hogy a hol módját ejtheti, mindent elkövet érdekükben s ha ki nem szabadíthatja is őket, legalább enyhíteni fogja nyomorúságukat. Milanóba érkezve, két folyamodványt irott azok ügyében, egyiket elvitte a milanói érsekhez, másikat a milanói herceghez. De e közbenjárásnak kevés sikere lett: az érsek egy fél tallért küldött nekik útravalóul, a hercegre pedig nemcsak nem volt semmi hatással, de egy időre le is tartóztatta őket. Molnár hiába ment személyesen hozzá, négy napig kedvük ellen ott kellett vesztegelniök.

Ekkor elvált a foglyoktól s további útjában, melyet most már magánosan részint gyalog, részint hajón tett meg, minden hosszabb pihenő tartása nélkül utazott Páduán, Piacenzán, Parmán, Región, Modenán, Bolognán keresztül. Riminitől kezdve a tengerparton folytatta útját s volt Pesaróban, Osimoban és Loretoban.

Ez utóbbi híres búcsújáró helyen egy kissé hosszasan időzött s megnézte az itt levő Mária-templomot, melyet a hívő zarándokok nagy serege látogatott. Naplójában bőven leírta, mit látott benne. A templom közepén megnézte a márvánnyal körített házikót, a Casa Santa-t, melyben a legenda szerint Szűz-Mária lakott és a mely alapzat

nélkül is szilárdan állt, a belsejében levő Lukács evangélistától faragott madonnakép pedig «sok csodákat művelt». Egy eretnek érdeklődésével olvasgatta s híven lejegyezte a Casa Santa falain levő felírásokat, a melyeket egy évvel előbb (1595.) VIII. Kelemen pápa vésetett bele és a melyek azt beszélték el, hogy e házat 1291-ben az angyalok Palesztinából Tersato közelébe, innen többszöri helycsere után 1295. végleg Loretoba vitték.

Ezeket megszemlélve, a kormányzó palotájába ment, a hol ételt és italt kapott s a piacon még szőlőt, narancsot és fűgét vásárolva, megelégedetten hagyta el a várost.

Az országúton gyalog ballagva, a szomszéd város közelében darazsak vették üldözőbe s ezek csipéseitől dagadt arcczal érkezett meg oda. Egy ház előtt levő padra lepihenve, szomorúan tünődött loretoi torkossága ezen büntetésén. Merengéséből egy csapat fiatalság verte fel, kik zászlóval, dobbal, puskákkal nagy lármát csapva tértek haza a gyakorlótérre. Miután végig nézte a menetet, mely pihenését megzavarta, egy gyógyszertárba ment orvosságért s aztán tovább folytatta útját Róma felé, a hová Tolentinon, Pulverinon, Spoleton, Ternin át október 5-én érkezett meg.

Nem tudjuk megmondani, micsoda hatással volt rá az örök város építészeti emlékeivel és művészi pompájával? Elfogulatlanul élvezte-e a gyönyört, melyet annak páratlan nagyszerűsége nyújtott, vagy egy szigorú protestáns theologus szemüvegén keresztül nézte azt s a Szent-Péter-templomnak Michel Angelo művészi ecsetétől ékesített falai, a Palæstrina égbeemelő zenéje s a processió festői látványosságai között is csak azt látta, a mit később Naplójába írt be: hogy azokban «igen sok az ereklje és az indulgentia?!»

Nyolcz napot töltött a városban s ez idő alatt a

Szent-István magyar királytól alapított s a Szent-Péter-bazilika szomszédságában fekvő magyar vendégházban talált vendégszerető ellátást. E. zarándokház a német-magyar kollégiumhoz (C. Germanicum Hungaricum)¹ tartozott, a melyben német és magyar tanulók közösen laktak s együtt hallgatták a bölcsészeti és theológiai tanfolyamot. Az intézetben tizenkét magyar tanuló számára volt hely s ez időben többek között itt tanult a selmeczi származású Baksai István, a nagyszombati származású Sárváry János, Torday, Csallóközi és többen,² a kik meghallván, hogy magyar ember érkezett a zarándokházba, érte mentek s hívséges kalauzai lettek római tartózkodása alatt. Együtt járták sorra a nevezetesebb egyházakat s tekintették meg Róma nevezetességeit. Ezek közvetítésével láthatta VIII. Kelemen pápát Monte-Cavalloi palotájában. Mikor már mindent látott, a mit látni kívánt vagy érdemesnek tartott, elhagyta Rómát s hat napi utazás után megérkezett Anconába. Itt egy velencei hajóra szállott, azzal a szándékkal, hogy megnézi a czölöpök városát, de kedvezőtlen szél fújt, a tengeren vihar támadt s Pesaroban ki kellett kötniök. Megünva a várakozást, míg kedvező szelet kapnak, letett a tengeri út folytatásáról s gyalog kelt útra Velence felé.

¹ A *Collegium Hungaricum*ot XIII. Gergely pápa 1580. ápr. 13-án kelt bullájával egyesítette a *Collegium Germanicum*-mal. Ettől kezdve ez egyesített intézet rektora felügyelete alá került a Szent-István egyháza, a vendégház és addig a magyar collegiumhoz tartozott egyéb birtokok és azoknak jövedelmei. A zarándok- vagy vendégházra nézve a pápai bulla kikötötte, hogy abba csak magyar zarándokokat kell befogadni. A *Coll. Germ. Hung.* tanulóinak, kiknek száma 80—120 között ingadozott, belépésük alkalmával fogadást kellett tenniök, hogy annak idején papok lesznek. E szerint volt beosztva az a tananyag is, a melyet tanulniok kellett. Két cursus volt; bölcsészeti és theológiai, ebből az egyik 3, a másik 4

évre terjedt. Tantárgyaik: a latin, görög, héber nyelv és irodalom, logika, physika s a többi philosophiai tudományok és a theologia; itt különösen a polemikára helyeztek nagy súlyt. A gyengébb tehetségűek részére egy külön cursus volt, mely három évre terjedt. Szoros fegyelem alatt éltek az intézeti rektor (ez időben Bernandino Luzzi jezsuita) felügyelete alatt. Egész Rómában híres volt az intézet énekkara. V. ö. STEINHUBER, *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom.* 1—II. Bd. (Freiburg im B. 1895) I. 140. 142—145, 186—189, 324—328. stb. FRAKNÓI: A szent Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház. (Budapest, 1893.)

² STEINHUBER. I. 326.

Meglehetősen hosszú út után, mely Ravennán, Ferrarán, Rovigon s Páduán vitt keresztül, október 28-án minden baj nélkül eljutott Velenczébe. Három napot szentelt a város megtekintésére s azután hajón ment a Margerai kikötőbe, innen Castelfrancoba, Kaisersgreutzbe, Triesztbe, majd Tirolon keresztül Konstánczba s végre Bâselbe. Itt újra pihenőt tartott s összeszámította úti kiadásait, mely erszé-nyét csaknem teljesen kiürítette. Mikor útra kelt, részint ajándékból, részint könyvei eladásából tizenkét francia koronás aranya, két magyar dukátja, két Fülöp-tallérja s az az aprópénze volt, a mit Svájcban gyűjtött össze: a tizennyolcz heti hosszú út ezt mind fölemésztette s ideje volt, hogy jó barátai és ismerősei közé térjen vissza és ismét a tanulás folytatása után nézzon. Erre most a heidelbergi egyetemet tartotta legalkalmasabb helynek. De nem tudta megállani, hogy előbb straszburgi ismerőseit és barát-jait föl ne keresse, kikről négy hónapig semmi hírt nem hallott. Julius 21-én hagyta el Straszburgot és november 21-én délután három órakor szerencsésen visszatért oda.

Barátai Reis, Ahenarius és többen, a kik távozásakor olyan érzékenyen búcsúztak el tőle, most is ott voltak s nagy örömmel fogadták. A két poéta újra üdvözlő ver-seket írt a visszatérés örömére. Az egyik versben el-mondja Reis, mennyi aggodalmat állott ki miatta, attól kezdve, hogy útra kelt:

« Úgy rémlett nekem, mintha vérengző rablók rohannának reád s minden javaidból kifosztanának; midőn tagjaim lepihentettem, az éj különféle álmai tettek izgatottá s láttalak, mint hatoltál át az életveszélyes Alpokon, me-lyek már sokszor okozták a vígyázatlanoknak halálát, lát-tam mint ütött el az összetömröült hógörgeteg, majd a ten-ger közepén láttalak elmerülni . . . »*

* *M.-Okmánytár.* III. rész.

VI.

A NÉGY HÓNAPIG tartó bolyongás után újra fölébredt Molnárnban a vágy, hogy félbeszakadt tanulmányait folytathassa. Azon városok közül, melyekben megfordult, vagy több-kevesebb ideig időzött is, Heidelberget tartotta olyan-nak, hol a református irányzat megerősödése s az egyetemmel kapcsolatos gazdag alapítványok miatt az egyetemi pálya folytatására kilátása lehetett. Reménységét egy különös ok is erősítette.

Az 1596. évben a keleti dögvész látogatta a rajnamelléki vidéket, mely két éven át dühöngött s folyton terjedve, még azon év július közepén Heidelbergben is teljes erővel kitört.* Mérges daganat s pokolvarhoz hasonló kiütések lepték el a testet, melyek néhány nap alatt az életerőt egészen felemésztették. Az általános rémületben, a ki csak tehette, menekült előle. A választó-fejedelem Bajorországba vitte családját; a tanulók nagy része a félelem miatt szétfutott vagy Kölnbe és Duisburgba menekült; az előadásokat a következő év husvétjáig be kellett szüntetni. A tanárok egy része egy csapat tanulóval szintén elhagyta a várost s Ladenburgból várta, míg a veszély elmúlik. Csak nyolcz tanárnak volt bátorsága, hogy családjával együtt «a mindenható atyáúristen szárnyainak árnyékában» keres-sen oltalmat s ott maradjon a városban. Más alkalommal már menekültek egyszer, mikor a vallás miatt kellett ezt tenniök. A honmaradottak között volt Tossanus, a theologia, Smetius, az orvostan tanára és Kimedontius, a ki

* Utoljára 1574 szeptember végén pusztított a pestis Heidelbergben, de ekkor csak rövid ideig tartott. Megelőzőleg, közel 200 éven keresztül látogatta különböző időközökben, úgy hogy az

egyetemnek a pestis idejére vonatkozólag külön szabályzatai voltak. TOEPKE, Die Matrikel der Universität Heidelberg 1386—1662. I. Einleit. 35—41. l.

szept. 22. óta az egyetem rektorát is helyettesítette. Mert ez is elmenekült, hiába mondta ki az egyetemi törvény: «A rektor a pestis idején Heidelbergben tartozik maradni, mivel Heidelberg városán kívül nincs heidelbergi egyetem.»¹

A nyolcz rettenthetetlen közül a halál épen a főt, Kimedontiust szemelte ki áldozatul. Októberben meghalt fia, alig öt hét múlva rá felesége, november 28-án őt is kikísérték felesége s fia mellé.²

Molnár épen e napon érkezett meg Heidelbergbe s belépése rossz oménnel kezdődött, ő is ott volt a gyászkíséretben.

A még ezután is tovább dühöngő járvány, melynek nagyságáról fogalmat nyújthat az, hogy nyolcz hó alatt 1200 ember halt el a városban, az ott maradt tanulók számát is megtizedelte. Az elhaltak, valamint az elmenekültek helye a Kázmér-kollégiumban (Casimirianum), melynek János Kázmértól építtetett új palotáját³ csak öt évvel azelőtt avatták föl, üresen állott s így könnyen teljesíthető volt a Molnár kérése, hogy ide fölvéttessék.

Olyan intézet volt ez, mint a straszburgi Vilmos-kollégium: benne egyetemi tanulók különböző alapítványokból lakást és élelmet nyertek. Az intézet tagjainak egy része a babérkoszorú és a mesteri cím elnyeréséért küzdött; a kik e címet már megszerezték, ha theológiát hallgattak, még öt évig, ha orvostant vagy jogtudományt, négy-négy évig maradhattak még a kollégium kebelében s így nem csuda, ha Molnár törekedett utána. Az intézet fegyelme és vallásos szelleme is természetével és hajlamaival megegyező, noha nagyon szigorú volt. Minden reggel az öt órai ha-

¹ Idézett h. 36. l.

² U. o. II 185—186, 191. l.

³ Előbbi neve *Dionysianum* volt. «Iam Casimirianum Collegium vocatur, quia ex auspiciis ac sumtibus principis Casi-

miri fuit instauratum et anno 1591 Calend. Decembr. Academiae in possessionem missum.» HAUTZ-nál *Gesch. d. Univ. Heidelberg. II. 130—4. l.*

rangszo után sorra kopogtattak a tanulók szobája ajtaján s házi istenitisztelekre gyűltek össze. Zsoltár éneklésével kezdtek s imádsággal végezték, közbül egy, a kire a sor került, egy fejezetet olvasott föl a bibliából; így volt délben az ebédnél s este is, a midőn az intézet kapui már 8 órakor bezáródtak.

Reggel imádkozás után, még mielőtt előadásra mentek volna, az intézeti nevelők (regens) az egyes tantárgyakból kikérdezték őket. Ez ellenőrzés még a templomba menetelre is kiterjedt, hogy meggyőződjenek, nem maradt-e el valaki róla; kérdéseket intéztek a növendékekhez, hogy mit beszélt a lelkész, s a ki felelni nem tudott, az nap nem kapott ebédet. Nem volt szabad elmulasztani a vitatkozási gyűléseket és szónoklati gyakorlatokat sem, s hozzá is kellett szólni a vitatott kérdésekhez.¹

A tanuló szabadságát teljesen megkötő ilyen intézkedésekhez, melyek ezeken kívül még a ruházkodásra, magaviseletre, társalgásra s az életnek mindenféle mozzanatára kiterjeszkednek s minden legkisebb eltérést büntetnek, hozzá szokott Molnár már Straszburgban s nagyon boldognak érezte magát, midőn decz. 4-én tudtára adták, hogy egy theologiai alapítványi helyre fölvtették.²

Úgy képzelte, hogy az önfentartás gondjától megszabadult egész addig az ideig, míg tanulói pályáját be nem fejezi s ebben a hitben iratta be nevét a következő (1597.) év jan. 22-én az egyetem rendes hallgatói közé. A hirneves orvos Smetius Henrik kezébe tette le a szokásos esküt,³ a ki már ekkor öreg ember volt s az elmenekült rektor he-

¹ A Casimirianum statutumait (1591. évből) egész terjedelmében közli HAUTZ, idézett műve II. köt. függelékében. Urkunden xxxiv. sz. a.

² Naplójában decz. 3-át ír, ТОЕПКЭ-нѣ (II. 187.): «Wurde bereits am 4. December 1596 in das Casimirianum

aufgenommen ad stipendium theologicum.

³ Az egyetem anyakönyvébe nevét így vezették be: *Albertus Molnarus, Zenzensis Hungarus 24. Jan. gratis.* A beírást tanúsító bizonyítványt lásd a M.-Okmánytárban.

lyettesítését is csak unszólásra fogadta el, azt hozván föl okul, hogy az ilyen koruakat a régi rómaiak a hídról szokták ledobni, mint a kik a közügyek vezetésére már alkalmatlanok.¹

Molnár öröme, melyet az intézetbe fölvétel miatt érzett, még most korai volt, az a reménye sem vált be, hogy a létfenntartás gondjaitól menten tanulásnak szentelheti minden idejét. Egy részről az intézeti ellátás a járvány ideje alatt, mely még ezután is tartott, nagyon elhanyagolt és hiányos volt, a tanulók gyakran fáztak és éheztek: de még kellemetlenebb meglepetést hozott reá a husvét,² midőn a tanárok és az elszéledt tanulók tömegesen visszatértek az elhagyott intézetbe. Az is visszajött, a kinek helyét ideiglenesen Molnár foglalta el: most ezt ennek át kellett engedni s így ő ismét lakás és élelem nélkül maradt. Oly váratlanul és minden előkészület nélkül érte e csapás, hogy akkor nap, a melyen elvesztette ellátását, annyija sem volt, a miből ebédet vehessen magának.

Elcsüggedten ünnepelte a Szentlélek-templomban a husvét ünnepét s midőn a templom ajtói is bezárultak előtte, elment a paphoz s elpanaszolta neki szomorú helyzetét. A pap megszánta s öt garast adott neki, hogy vegyen rajta valamit ebédre. Majd könyvei megérkeztek Straszburgból a Kügler-családtól s ezeket adogatta el s ezek árából tartotta fenn magát.³ Közbe nem hagyott föl a reménynyel, hogy a Kázmér-intézetbe is újra bejuthat. A tanulók csak lassan szállingóztak vissza s előre lehetett látni, hogy ha majd az véget ér is, több hely fog betöltetlenül maradni. Úgy is volt. Ápril 7-én újra helyet kapott az intézetben.⁴ Nem volt ugyan ingyenes hely, tizenöt forintot kellett érte fizetni, de azt nem kellett rögtön letenni

¹ TOEPKE i. m. II. 187. l.

² Ez évben márcz. 25-ére esett.

³ M.-Okmánytár: Levelezések 1596 decz. 26.

⁴ Napló id. h.

s Molnár remélte, hogy időt nyerve, ez összeget majd összegyűjti. Alkalom erre csakugyan nemsokára kínálkozott. Goselbachból felszólították két gyermek tanítására s ezért fél-évre négy forintot ígértek neki. Készségesen elfogadta. Az iskolai év úgysis csak lassan vette kezdetét. A tanárok nagyobb része csak márczius 30-án tért vissza s ápril 3-án küldték szét a fölhívást, mely a többi tanárokat és tanulókat is visszatérésre szólítja föl, de így is a rektor¹ csak május derekán érkezett vissza² s Molnár az előadások felől bátran vállalkozhatott magántanításra, attól elég szabad ideje maradt. Ápril 11-én kezdte meg Goselbachban a tanítást s kitöltötte a szerződött félét. De egyéb jövedelme nem volt s a tizenöt forintot e miatt nem gyűjthette össze, pedig a hat hó elteltével az intézet gazdája (oekonomus) is megintette a fizetésre.

Szorongatott helyzetében elhatározta, hogy svájczai ismerőseihez utazik le pénzt kölcsönözni, a kik olyan nagylelkűek és bőkezűek voltak vele szemben s egyszersmind írt straszburgi ismerőseinek is: e két helyről remélte, hogy összegyűl annyi, hogy a négy forintot tizenötre egészítheti ki. Útra is kelt s bekopogtatott hozzájuk. Nagyon szívesen látták, déltől estig etették, itatták s a vidám társaságban elfelejtette, vagy elő sem merte hozni a kölcsönzési ügyet s így a nélkül ment haza, hogy a kívánt összeg meg lett volna. E miatt nagy aggodalmak között szomoruan zárult be rá nézve ez év, melynek utolsó napját a «bölcsészek hóval fedett útján» magánosan sétálva töprengés között töltötte, keresve, de nem találva utat és módot, hogy szorult helyzetéből szabaduljon. Aggodalma nem annyira a tartozás nyomasztó érzése, mint azon tudat miatt volt, hogy ha azt egy bizonyos határideig ki nem fizeti, elveszíti alapítványi helyét az intézetben s ismét nyomornak néz

1 HEYMANN.

2 TOEPKE II. 187.

elé. Az ó év aggodalma és izgatottsága átment az új évbe (1598) is, a kilátás most sem változott. Reggel a gond miatt már négy órakor ébren volt, hasztalan keresett az ellen az áhitatoskodásban menedéket s hiába énekelt zsoltárokat három nyelven is: magyarul, latinul és németül, még mikor templomba ment is, hiába igyekezett azon, hogy kedvelt papja Tossanus beszédét áhítatosan végig hallgassa, prédikáció alatt is újra meg újra eszébe jutott a pénz, csak akkor felejtette el egy kevés időre, midőn templom után honfitársát Tököly Istvánt látogatta meg, hogy boldog újévet kívánjon neki. Megnyugtatólag hatott kedélyére, hogy e magyar főúr két óra hosszan elbeszélgetett vele s beszélgetés után megajándékozva bocsátotta el.

Thomas Fabricius Thömm.

Pastor Ectar Patashin.

17. TOLNAI FABRICIUS TAMÁS NÉVALÍRÁSA.

Az alatt, míg Molnár Heidelbergben remény és kétség között hányatott, már írták Magyarországon a levelet, amely belé újra életkedvet volt hivatva önteni s a mely a jövőre nézve is kilátást nyitott meg előtte. Ha a postai közlekedés nem lett volna annyira nehézkes s nem kellett volna hónapokig várni, míg valaki Magyarországból Heidelbergbe utazik, a kitől a levelet el lehessen küldeni, a kiállott aggodalmaktól Molnár jórészen meg lett volna kímélve.

Novemberben írta Tolnai Fabricius Tamás sárospataki ref. lelkész azt a levelet, melyben, mint Molnár gondolta, «várakozásán és érdemén kívül», a sárospataki iskolánál újabban megüresedett tanári (lectori) állást följajánlotta neki.

«Hallottam — így szól a levél — az onnan most hozánk visszaérkezett atyafiaktól, milyen állapotban forgolód-tál közöttük és micsoda nagy buzgóság hevít, hogy közös hazánknak szolgálhass; ezek miatt részint szánalom, részint különös szeretet fogott el mindjárt irántad. Ez az oka, hogy elmém arra adtam, hogy a mennyire tőlem telik, rólad gondoskodjam.»¹

Elmondja azután, hogy az idő rövidege miatt pénz és hivatalos meghívó-levelet nem küldhetett, de mihelyt értesíti, hogy elfogadja a felajánlott állást, mind a kettőt küldi. Mi lesz ott a tiszte, azt a Tököly István nevelőjétől megtudhatja, de siessen az elhatározással, mert tavasz kezdeténél tovább az állás betöltésével nem várhatnak.

Egy másik levélből azt is megértjük, hogy Nagytállyai István volt az a jóakaró barátja, a ki ügyében a sáros-pataki lelkésznel közbenjárt s annak figyelmét reá irányozta.

Most, midőn buzgólkodásának sikerét látta, szintén levelet írott hozzá: «... Hogy kegyelmedet el ne felejtsem több dolgain közet, megértheti kegyelmed az Tamás uram (t. i. Fabricius) leveléből, mint forgattam legyen az kegyelmed dolgát az mostani utamban, mely ha kegyelmednek tetszik, úgy vagy on, hogy az munka nagy, de mindazáltal tisztességes és következendő dolgaidnak előmenetelire igen hasznos lészen, ha kegyelmed felveszi ezt a munkát, az pataki kollégaságot, mely nem csak mostan, de még ennek előtte is tisztességes hivatal volt. Azért én az kegyelmedre hagyom, ha akarhatja kegyelmednek, mihelt ir Kegeyelmed, mindjárást kész költséggel értetik kegyelmedet, mind könyvek szerzésére és útaidnak elegendő véghezvitelére. Ennél én jobb állapotot kegyelmednek soha nem reménlek jöven-dőben, ha Magyarországnak szegény nyomorult állapotjában akar velünk együtt kegyelmed türni.»²

¹ M.-Okm. Lev. 1597. nov. 12.

² U. o.

Molnár válasza, melyet e levélre adott, elveszett, de azon levélből, melylyel Fabricius az ő két levelére felelt, kivehetjük, hogy az állomás elfogadására késznek nyilatkozott, oly feltétellel, hogy csonka egyetemi évét szabad legyen befejeznie.

Ismét hosszú idők teltek el várakozás közepette, hónapokon keresztül hiába várt az ígért meghívó-levélre és pénzre. Kénytelen volt másfelé fordulni levelekkel, írt Kassára Pap Ferencznek, egykori tanítványának, Ambrosius késmárki papnak.

Aggodalmát, a mire sivár anyagi helyzete elég okot szolgáltatott, otthonról érkezett rossz hírek növelték. Nagytályai előbb említett levelében atyjáról is írt, hogy «a gondok miatt nagyon megvénhedett s kezd világtalanodni és siketedni».

Iskolai pályája ezalatt a rendes mederben folyt tovább: husvét vasárnapján sor szerint reá került a prédikálás s a Kázmér-kollégiumban az intézet növendékeinek ő mondott latin nyelven beszédet a feltámadásról, melyen a héber nyelv tanára is jelen volt.

Ápril 2-ikán küldte el Molnár Fabriciusnak írott levelét, elérkezett május s hiába várt, nem kapott semmi választ. A «kellemetlen hitelezők» pedig mindinkább zaklatták: mit tehetett egyebet, nem győzte tovább kiállani s junius elején, hogy tőlük szabaduljon, Straszburgba ment. Pünkösdi ünnepére érkezett oda s régi ismerőseivel Büschweiler faluba is kirándult. Templom után elpanaszolta nekik szorongatott helyzetét; megkönyörültek rajta s hat Fülöp-tallért raktak össze számára, így csináltak neki pünkösdi örömet. «Vigan tértem vissza Heidelbergbe — írja Naplójában — s kielégítettem azon hitelezőimet, a kik leginkább zaklattak».

E legnagyobb gondtól egyidőre ismét megszabadulva, könnyebb szívvel viselte a betegséget is, mely több mint

két évig ágyba szegezte, annyival is inkább, mivel magyar tanuló-társai, kik akkor meglehetősen nagy számmal, 12-en voltak az egyetemen, pénzzel ellátták, hogy a szükséges gyógyszereket beszerezze.

Ez idő alatt a Jób könyvét olvasgatta, a kiről úgy találta, hogy némileg azt is hasonló betegség sújtotta; azonkívül sürgető leveleket írt haza, Kassára, Patakra, szüleihez, testvéreihez; ajánló-levelet írt egy haza utazó barátja részére s a Kügler levelével vigasztalta magát, a ki az összeköttetést vele ezután se szakította meg s mihelyt betegségéről értesült, nem késett soká a vigasztalással. Ekkor kapott Debreczenből is levelet egy ott tanuló rokonától, szenczi Szijgyártó Lukácstól, melyben az is keservesen panaszolkodik, milyen nagy nyomorúsággal kell küzdenie: az iskola 45 tanulója közül alig kettő-háromnak van nála rosszabb dolga, még szolgagyermeket sem kapott, a ki legalább szobáját rendben tartaná; könyvei sincsenek, ezeket legalább használatra küldhetne Molnár neki stb.

Végre mire felgyógyult, az óhajtott levél és a várva-várt pénz is megérkezett. A levélből megtudta a késedelem okát is. Az öreg lelkész beteg volt, szélhűdés érte s e miatt levelét is mással iratta; a pénz összeszedése is időbe került, nem volt még sem egyházi, sem iskolai pénztár, a miből azt fizethették volna, úgy kellett azt összegyűjteni innen-onnan a buzgóbb hívektől, Pap Ferencztől és másoktól. Mikor már együtt volt az ígért összeg fele (50 forint), akkor sem küldhették egyenesen: Késmárcra vitték Ambrosius Sebestyénhez, hogy a mikor Tököly Istvánnak pénz vagy levelet küldenek, azzal együtt küldjék föl ezt is Molnárnak. A mindenre kiterjedő figyelem talált még más nehézséget is: a lengyel és magyar forintot bajos lett volna Heidelbergben használni vagy beváltani, tehát elküldés előtt beváltották egy késmárki polgárnál arany pénzre: mindez időbe került, úgy, hogy október lett, mire Heidel-

bergbe érkezett. Egy este hét óra tájban épen vacsoráját költötte el, a mikor a pósta bekopogtatott hozzá s átadta a pénzt s a «legkellemesebb feleletet».

Minő örvendetes meglepetés volt reá nézve e segedelem, melyről már azt kezdte hinni, hogy végleg el is marad, s hogy milyen kellemes változást idézett elő kedélyállapotában, egy fogadalmából sejtjük, melyet nem sokkal ezután tett. Vallásos érzülete sokáig kereste a fogadalom tárgyát, míg végre megtalálta. Egy vasárnap Tossanus az fejtegette, hogy «mikor istennek fogadást teszesz, ne halogasd annak megadását.»¹ Hazamenve, bibliaolvasásba merült el s ekkor nyitott be hozzá az intézeti szolga azzal az izenettel, hogy a gazda a bor árát kéri² s ezután nem hitelez neki tovább borral, mivel hallotta, hogy újabb pénzküldeményre Magyarországából egyhamar nem lehet kilátása. «Ó hitetlenség és irigység! — kiáltott fel — mintha bizony nem lennének még Magyarországon kívül kegyes emberek, a kiknek jótéteménye által az ilyen adósságtól megszabadulhatnak!» Másik napon három orvosdoktor avattak föl s a fölavató beszédben Smetius a kar dékánja egy bibliai hely alapján a bor különféle fajait és hasznait fejtegette. A szolga megelőző napi figyelmeztetése s a beszéd hatása alatt elfogadta, hogy három hónapig egyáltalán nem iszik bort.

Ez az adat mellékesen vallásos érzületén kívül azt is sejtetni engedi, hogy, a miről a heidelbergi egyetemi tanulók különben is híresek voltak, a bort ő sem vetette meg s a mellett, hogy az intézeti gazdától néha ebédhez bort is rendelt, talán olykor-olykor honfitársaival el-elmulatott egy heidelbergi vendégfogadóban...

A küldött pénzt különben beosztotta s míg benne tartott, nyugodt, megelégedett életet élt, a mit Naplója is bizonyít, melybe a következő (1599) újév napján ezt írta:

¹ *Napló*, 1598. decz. 14.

² HAU TZ, II. 438.

«Dicsőség legyen a legkegyelmesebb Jehovának, ezt az új évet öröndetesebben kezdettem el, mint minden eddig, a melyeket Heidelbergben töltöttem.»

Életmódja különben a megszokottól nem igen tért el s kevés változatosságot mutatott. Csak akkor voltak derültebb napjai, ha otthonról levelet kapott, a hova írni soha sem mulasztotta el, mikor csak értesült, hogy valaki honfitársai közül haza utazik: vagy egy-egy régi ismerőse fölkereste, mint straszburgi barátja Kügler, aki már ekkor elvégezte az egyetemet s Speyerben joggyakorló volt s midőn a választó-fejedelem leányának keresztelőjére Heidelbergbe jött, Molnárt is meglátogatta. Máskülönben egészen beleélte már magát az intézet szellemébe, sőt buzgóságában még tovább ment, mint az a nélkül is szigorú szabályok megkövetelték s az áhítatoskodást ő még külön megtoldotta s rendszeren egy órával előbb fogott az énekléshez és imádkozáshoz.

A magános áhítatosságon kívül vallásos érzületének az is bizonyosága, hogy valahányszor templomba ment, mindannyiszor följegyezte a végig hallgatott beszéd alapigéjét, a végig olvasott bibliai szakaszokat, úgy hogy erről Naplója segélyével jobban tájékozódhatunk, mint arról, hogy egyetemi pályáján micsoda tantárgyakkal foglalkozott, micsoda előadásokat hallgatott. Azt bizonyosra vehetjük, hogy oly irányban folytatta a tanulást, a milyen irányban Straszburgban megkezdte s készült a magisterségre. Azonkívül attól fogva, hogy Fabricius levelét és segélyét megkapta, tanulmányai tárgyait úgy válogatta meg, hogy a tanultaknak nemsokára elfoglalandó új állásában gyakorlati hasznát vehesse. Ezt ajánlotta neki Fabricius is: «Tudod, hogy a tanulóknak nem kell mindent össze-vissza tanulni, mivel annak semmi haszna nincs, lehetetlen is, hanem csak azt, a mi szükséges és a mi az életben valamely hasznos célra vezet. Ezt tedd tehát kérlek, hogy neked hazatérésed után

méltán kívánhassunk szerencsét s a tanuló-ifjúság is nagy haszonnal hallgathassa tanításodat.»

Márcziusban letelt fogadása, melyet szigorúan megtartott s ezután némileg kárpótlásul egy kirándulásra határozta el magát, a mitől eddig azért is tartózkodott, hogy folytonos kísértéseknek ne legyen kitéve. Egy barátja, Heysen Károly, rokonai látogatására Kreuznachba utazott s őt is felszólította, csatlakozzék hozzá útítársul. Hajón tették meg az utat a Neckáron Mannheimig s innen a Rajnán fölfelé északnak utazva, este hét órakor Gundersheimba jutottak el s itt töltötték az éjet. Reggel gyalog folytatták tovább az utat s még aznap elérték Alzeyt. Másnap Weltsteinba, innen pedig Siversheimba mentek, a hol a pap fogadta szíves vendégszeretettel, borral is bőven tartva őket. A két deák s körükben a lelkész is, jól érezte magát, úgy hogy rájuk esteledett, mire beszélgetésük az egyház-igazgatásról s több efféléről véget ért. Jókedvűen, félig mámorosan tértek vissza Weltsteinba. Másnap Molnár egyedül utazott Kreuznachba, hogy Heysen levelét átadja a falu diaconusának. Ez ebéd után elvezette a kis város kitünőségeihez, az iskolafelügyelőhöz, a rektorhoz, a városi medicushoz, megmutatta neki a templomot s «édes ozsona után» bocsátotta útjára. Visszaérkezve Weltsteinba, a hol barátja várta, mi hírt hoz, a lelkész családjával együtt újra Alzeybe mentek, a hova nagy vendégségbe voltak híva. Itt várta már őket Marcellides, sőt egy magyar deák, Szerdahelyi Mihály is, a Tököly István nevelője, a kit szintén meghívtak. A nagy vacsora és mulatás után, melyet még egy nappal meg is toldottak, Molnár elbúcsúzott Heysentől, a ki itt maradt, vagy másfelé utazott tovább s egyedül kelt útra Heidelberg felé. Visszatérő útjában Neuhausenben időzött hosszasabban s innen, nyolcz napi távollét után (28-ikán) visszatért ismét Heidelbergbe.

Huszonnegyedik életévét már ekkor betöltötte Molnár és még mindig csak tanuló volt az egyetemen.

Tanuló-társai közül azóta már több pap vagy tanító lett s honfitársai közül többet haza hívtak iskola vagy egyház vezetésére és ő még mindig bizonytalanságban volt jövője felől. A Fabricius levele ugyan biztos állást helyezett kilátásba, de az első pénzsegedelem küldése után ő is elhallgatott és sem az ígért hivatalos meghívó-levelet a sárospataki lectori állásra, melynek betöltését pedig olyan sürgősnek tartotta, sem a pénz többi részét nem küldte el.

Így azután ismét pénzzavar következett be s képzeletében már újra látta a nyomort, a hitelezők zaklatását s az intézet gazdáját, a ki kitiltással fenyegetőzött.

Úgy tetszett neki, mintha most már hiába «menne föl naponként a szent hegyre» is, azaz hiába énekel és imádkozik, sorsa azért még sem akar javulni. Mint vallásos felfogás tekintetében teljesen korának gyermeke, a mihez az intézeti szellem: a hol naponta háromszor olvastak előtte bibliát, még tovább fejlesztett, annyira beleélte magát az ó-testamentom gondolatvilágába: (melyhez e kor különös hajlandósággal még inkább ragaszkodott, mint az újhoz), hogy azt hitte, bűnei miatt hagyta el isten, s megpróbálta hátha az ájtatoskodás fokozása által engesztelhetné ki maga iránt s egész hetet töltött el folytonos éneklésben, imádkozásban és böjtölésben.

A folytonos aggodalom és bizonytalanság, a lázas izgatottság, melyet egy másnemű csalódás tetőpontra emelt, lassanként megtörték szelleme edzett rugékonyságát s leroskadva, a gondok terhe alatt beteg lett, úgy hogy a fejedelmi kórházba kellett szállítani. Mintegy két napig eszméletlenül feküdt itt, lázas álmok és rémképek kísértették.

Barátai, jobbára mind külföldiek, felváltva állottak őrt ágyánál.

Csak lassanként, hetek múlva jött ismét magához s tért

vissza az intézetbe. Betegsége utóhatásául bizonyos szomorúság és levert kedélyhangulat még sokáig megmaradt.¹

Ezalatt hazulról is csak szomorú hírek jöttek. Egyik főpártfogója, Fabricius, «a minden test útjára lépett», azaz meghalt, a mi azt jelentette, hogy végleg elesett a sáros-pataki lectori állástól.

Bánatában gyógyszer gyanánt hatottak s gondjait feledtették vele távoli barátainak levelei. Az egyik, Heysen, ki időközben lelkész lett, egy vidám hangu levélben meghívta magához s azonkívül tudatta vele, hogy nemsokára meg-nősül s már nagyban el van foglalva lakodalni i készülődésekkel s Molnár már hozzá is foghat a lakodalmi vers készítéséhez. Másik barátja, Kügler, a kit Molnár maga tudósított felgyógyulásáról, többek között azt ajánlotta neki, hogy gondja felejtése végett egy barátjával tegyen valahová kirándulást.²

E tanácsot Molnár megfogadta s mivel útitársa nem akadt, elindult egymaga, azzal a szándékkal, hogy a zweibrückeni herczegség nevezetesebb városait sorra járja.

Útjában betért Kügler barátjához, a ki Speyerben lakott s azután, mint rendesen, most is ellátogatott a lelkészhez, a ki ebédre magánál marasztotta. Hasonlóképen járt Knittelsheimban és Hunspachban, hol egy Formicarius Mihály nevű költővel és lelkészszel ismerkedett meg. Ez ajánlólevelet adott neki Zweibrückenbe Pantaleonhoz, a ki szintén költő volt s megajándékozva és újabb ajánlólevéllel ellátva bocsátotta el. Innen Hornbachon, melynek a zweibrückeni herczegtől fentartott kollégiumát nézte meg s néhány jelentéktelen városon át ismét Straszburgban szállott meg hosszabb időre.

Az egykor itt töltött boldog idők emléke vigasztalóan hatott kedélyére, épúgy, mint az öreg Kügler-család szíves

¹ MOLNÁR: *Levelezés*. 1599. aug. 10.

² U. o.

vendégszeretete is, a kiknek körében öt napig időzött s a kik most is, midőn a visszatérésre határozta el magát, megajándékozva bocsátották vissza Heidelbergbe.

★

Kilencz év óta volt már távol Molnár hazájától, a mely időből mintegy három év esik Heidelbergre. Ez idő alatt különféle vándorlásai közben nem egyszer útba ejthette volna hazáját is, de nem akarta ezt addig tenni, míg egyetemi tanulmányait be nem fejezte s míg otthon biztos és megfelelő állás nem akad számára.

Fabricius ajánlatának azért örült eleinte annyira, mert az mindkét óhajának megvalósulása lett volna. Most annak váratlan halála számítását egyszerre meghiusította s ily körülmények között nem érezte jól magát Heidelbergben s nem volt ott tovább maradása.

Vigasztalan anyagi helyzete, gondja, a jövőről való tépelődései következtében fölmerült emlékezetében hazája, a sírhoz közel álló öreg atya, a ki talán meghal, a nélkül, hogy tőle utóljára elbúcsúzhatna, testvérei, a kik már annyiszor hívták haza, a kik azóta családot alapítottak, a kik között még sem lesz olyan árva s ez emlékek vonzóerejének nem tudott ellenállani: végre elhatározta magát a hazatérésre.

Nem volt szándékában, hogy végleg elhagyja a külföldet: csak meglátogatja rokonait s ismerőseinél, hitsorsosainál összegyűjt annyi pénzt, a mennyiből adósságait kifizetheti s egyetemi pályáját befejezheti.

Október 28-án indult el a városból s kikisérték jó barátai, köztük báró Tököly István is nevelőjével, Szerdahelyivel s két német tanulótársa Walter és Hopf, a kik betegségében is mellette voltak. Ezekről, kik barátjukat s tapasztalt tanácsadójukat tisztelték benne, az öreg deákban, a város végén elbúcsúzva, Ulm felé vette útját.

Heilbronn, Schorndorf, Keppingen és Geislingen városo-

kon keresztül négy napi dunai út után érkezett meg ide. Két ismerősén Huberen és Ammannon kívül, a kikkel levelezett is, itt találta a Camper-fiuk nevelőjét, a ki tanítványaival szintén haza készült Pozsonyba s ezekkel együtt folytatva tovább az utazást, 12 napi út után elérték Bécset. Útközben többször tartottak pihenőt, hogy megtekintsék az útba eső városok művészeti és történeti nevezetességeit; Langnonában Nagy-Albert regensburgi püspök képét nézte meg, Regensburgban az a leonini vers ragadta meg figyelmét, melyet egy feszület alá írva látott.

Bécsben hat napot s Pozsonyban a Camper Ferencz özvegyénél, a ki vendégszeretettel látta, két napot töltve, november 26-án, vasárnapon, végre megérkezett «óhajtott» szülőföldre Szenczre, hol már együtt várta kedves családi köre. Még mint gyermek hagyta el azt s mint tapasztalatokban gazdag, huszonöt éves ember tért oda vissza. Leánytestvérei is, kiket mint játszótársakat hagyott ott, most már mint asszonyok férjeikkel s gyermekeikkel vártak reá.

18. ZÁRÓ-VIGNETTE A «POSTILLA SCULTETICÁ»-BÓL.

MÁSODIK KÖNYV.

AZ IRODALMI MUNKÁSSÁG
ÉVEI.

19. ÍRÓI JELVÉNYEK.

I.

MOLNÁR hazatérése egészen új fordulatot jelez életében. Azon körútazás alatt, melyet most a szülei házból kiindulva a hazában tesz, hogy meglátogassa azon főurakat, polgárokat és lelkészeket, kik az egyház és irodalom pártolásáról voltak ismereteseek, megismerkedik azon férfiakkal, akik lehetővé teszik, hogy régóta ápolt irodalmi terveit megvalósítsa s a mellett — a mi ezzel szorosan összefügg — a tanulást is folytathassa.

Előbbi pártfogói, Fabricius s egykori tanítványa, Pap Ferencz, már elhaltak s újak után kellett nézni.

Egy régi jóakarója, a ki egykor a Fabriciustól gyűjtött pénzt közvetítette, Ambrosius késmárki lelkész még élt s most elvezette Tököly Sebestyénhez, a gazdag főúrhoz, Késmárk urához, a ki Győrnél tanusított hősiességeért két év előtt nyert bárói czímet. Ez már István fia miatt is, a kiről Molnár hírt hozott, nagyon szívesen fogadta, a lelkészszel együtt magánál marasztotta ebéden s csak két nap mulva bocsátotta el.*

* *Napló* 1600, jan. 3—4. Dictionarium Vngarico-Lat. 1604. 10. l. Quantas vero tibi gratias debeam, magnifice domine Sebastiane Tökölyi, ignorare incivile ac

Szintén egy lelkész, Siderius János, ajánlotta Sárospatak ura s Bars vármegye főispánjához, Dobó Ferenczhez, az egri hős fiához.

De valódi, lelkes és bőkezű pártfogói nem a főurak, hanem az egyszerű polgárok soraiból kerülnek ki.

Ez osztály, dicséretére legyen mondvá, a haza, az egyház, a nevelés, az irodalom és művelődés érdekében hozott áldozatokra nézve versenyez a dicsőségért a főurakkal. Az egyháznak ők a legerősebb és legbuzgóbb támaszai, templom- és iskolaépítésnél ők buzgólkodnak leginkább, sokszor erejüket meghaladó módon; a külföldi egyetemen tanuló ifjak nagy része őket vallja kegyes patronusá-

Kent Jo Lharu
Barattia Azekatos
Andras Maria

20. ASZTALOS ANDRÁS NÉVALÁÍRÁSA.

nak, ők küldik föl, hogy ott kiképezzék magukat pappá, vagy tanítóvá; a magyar nyomtatványok egy része is nekik ajánlva s az ő költségükön jelenik meg.*

Ez emberek ügybuzgósága, haza- és egyházszeretetének példányképe volt *Asztalos* András. Egy tekintélyes polgár

rusticum, dissimulare vero impium foret. Tu enim me cum annis superioribus patriam inviserem, in arce tua cum reverendo viro d. Sebastiano Ambrosio ecclesiaste Kesmarcensi honorifice excepesti et per biduum clementer ac liberaliter tractavisti.

* Molnár pártfogóinak jellemzéséhez az adatokat főleg levélgyűjteményéből merítettük. Másik forrás erre nézve műveinek ajánlása és előszava, a hol gyakran egész névsort közöl kisebb és nagyobb patronusairól. Az Institutio fordításában pedig egész külön részt szentel nekik, a nagyobbaknál hosszasabban időzve, a kisebbek neveit betűrendes sorba állítva össze.

Nagyszombatban, a kit egy időben városa hadnagynak is megválasztott.¹

Javakorban levő családos ember volt már ekkor, nem nagy családdal: felesége volt és három leánya. Gazdag ember, a kinek több háza, földbirtoka, szőlője s nagy marhatenyésztése volt s e nagy vagyon fölösségét az egyház és iskola céljaira költötte el. Buzgó kálvinista ember volt. Oly időben, mikor e vallásfelekezetre az egész országban rossz idők jártak, de különösen Nagyszombatban nehéz volt nekik megmaradni, ő viselte különösen szívén annak sorsát s ő volt legfőbb támasza, éltető lelke, irányzója. Tanult ember volt, a ki levelezésben állott külföldi tudósokkal is, a kik műveikkel is kedveskedtek neki.

A magyar irodalom ügyét is szívén viselte, ismerte és megszerezte annak minden nevezetesebb termékét. Külföldi egyetemre a maga költségén küldött fel tanulókat s buzgósága annyira ment, hogy a mikor felekezete később templomát és iskoláját elveszítette, egyik házát is átengedte e célra, papról, tanítóról gondoskodott s az összes tanulókat saját költségén tartotta.²

Szenczről kiinduló útjában legelőször is őt kereste föl Molnár. Asztalos bizonyára hallott már róla, sőt talán szüleit is ismerte, kik gyakran jártak be Nagyszombatra s a nagyreményű ifjút szívesen fogadta. Ekkor ismertethette meg

¹ A nagyszombati kovácsok czéhszabályaiban (1598.) neve így fordul elő: «Nos Georgius Hrachowichki judex, Andreas Aszthalos capitaneus, Thomas Köbl, Martinus Cheresdy etc. jurati civis civ. Tyrnaviensis.» A következő évben már más tölti be e tiszteket, ugyanis a nagyszombati gombkötők 1599. évben kelt czéhszabályaiban már ezek állanak a város élén: «Mi Cherody Martony bíró, Hamar Dániel, város hadnagya, Hrakoviczky György, Khebel Tamás etc. szabad és király Szombathi város-

nak eskütt polgárai.» A budapesti m. kir. tud. egyetemi könyvtárban.

² Asztalosról igen rokonszenves képet rajzol Ipolyi, Veresmarti megter. hist. 1875. Bevezetés, 256 kk. Asztalos jellemrajzához forrásul az a hét levél szolgál, mely Molnár levelezései között maradt fenn s a M. Tud. Akademia könyvtárában van. E leveleket már 1862-ben kiadta Lichner Pál, a pozsonyi ág. ev. főiskola 1861/2. évi értesítőjében, 5—17. ll. Egy Rembez írott levelét a göttingai kir. egyetemi könyvtárban találtuk.

Molnár a szótár szerkesztése s a biblia új kiadására vonatkozó terveivel, melyeknek ezután Asztalos lesz egyik legfőbb pátronusa. Most egyelőre barátsága és pártfogása zálogául öt arannyal ajándékozta meg.

Másik pártfogó, mintegy az elvesztett Pap Ferencz helyébe, Kassán akadt *Békési* János személyében. Ennek életéről nincsenek bővebb adataink, csupán azon élénk érdeklődésnek maradt fenn emléke, melylyel a magyar irodalom iránt viseltetett s az őt Siderius ajánló-levelével meglátogató Molnártól is magyar könyveket kért. Molnárnak épen ilyen irodalmi tervei voltak s talán csupán e miatt, megtetszett neki, pártfogásába fogadta s «tanúsága folytatására» száz forintot adott neki.¹

Általában ez út eredményére Molnárnak nem lehetett semmi panasza, mindenütt szívesen fogadták, ki kisebb, ki nagyobb összeggel segítette.

Útazásában még sok helyütt, jobbra lelkészeknél, tanítóknál, megfordult, így volt Gönczön, Visolyban, a hol akkor épen zsinat volt s végig nézett egy lelkészavatást, Szepsiben, Eperjesen, Lőcsén stb., s mire körútját bevégezte, együtt volt az az összeg, a mely a külföldi tartózkodást számára ismét egy időre biztosította.²

Útja vége felé Rosenbergen somlyói Báthori Istvánt látogatta meg, a ki épen útra készen állott, hogy a pozsonyi országgyűlésre menjen. Fölvette Molnárt kocsijára s elvitte egészen Szenczig, úgy folytatta útját tovább Pozsony felé.³

E hosszú, majd három hónapi utazás után meglegedéssel töltött el egy pár hetet szülőföldén s ismét föléledt reménnyel nézett a jövő és egy újabb utazás elé.

Ez új külföldi útra, melynek célja egyelőre ismét Heidel-

¹ *Napló*, 1600 febr. 4. A Psalterium Vngaricum. 1607. 19.: Előljáró beszéd.

² *Napló*, nov. 28.—febr. 12.

³ U. o. febr. 13—19.

berg volt, márczius 6-án indult el egy barátjával, Suri Orvos Mihálylyal, a ki oda tanulás végett készült.

Útjuk Pozsonyon ment keresztül, a hol akkor épen országgyűlést tartottak. Itt fölkeresték az ismerős főurakat, a többi között Tököly Sebestyént, a ki mindkettővel barátságosan kezet fogott s útközhöz sok szerencsét kívánt.*

Bécsből a nürnbergi póstással utaztak tovább s Linzen, Regensburgon, Neumarkon keresztül husvét második napján megérkeztek Altdorfba. Itt megnézték az egyetemet,

21. POZSONY A XVII. SZÁZADBAN.

melyet a nürnbergi tanács 1573. alapított, másnap pedig Nürnbergbe mentek át, mely város régi szép épületei, forrásai, rendezett utczaival az utazókat általában elragadta s később Molnár is azt írta róla: «Németországi főváros, mely szép épületekkel, gazdagsággal, árosnéppel, külömb-külobm drága művekkel és mesteremberekkel híres-neves ez egész Európába', Németországban egyéb városokat folytúlmutván,

* Molnár erről később hálálkodva emlékezik meg a *Dictionarium Ungarico-Lat.* 1604. 10. lapján: *Germaniam repetenti mihi comitique meo d. Michaeli Surio, Posonii in comitiis perrecta clementi dextra, faustum iter exemplo propemodum incredibili es precatus.*

az olasz Valencével vetekedik.» S azt is megjegyezte róla, hogy «ez a város nemcsak Németországnak, hanem az egész Európának szinte közepén vagyon.»¹

Altdorfbán Rittershausen Konrád tanárral ismerkedett meg, a ki később legnagyobb pártfogója lesz. Most csak szóbeli üdvözeteket küldött tőle heidelbergi tanárokhoz és tudósokhoz, mely egyúttal a vivőnek ajánló-levele is volt.²

Heidelbergbe Molnár Surit csak elvezette, de maga nem időzött ott hosszasabban, csak megpihent a baráti körben, «a kikkel való találkozás az út minden bajait elfelejtette» s könyveket küldött a haza utazó magyar tanulóktól Sideriusnak és pártfogójának Békésinek s azután útra kelt, hogy megnézzze e vidék nevezetességeit.

E kiránduláson, mely egy hétig tartott, a Kocher melletti Neustadtban megnézte azt az óriási hársat, mely legvastagabb egész Németországban, «melynek — mint írja — külső széle az ellenben való széléhez 44 lépésnyire vagyon, az minemő lépést én tehettem». Ezt, hír szerint, egy kocsis ültette oda s akkor már száztizennyolcz oszlop tartotta, rajta fejedelmek czimereivel, egyen 1530 évszámmal.³

Hálában megnézte, hogyan főzik a forrás-vizből a sót s azután meglátogatta egy barátja s volt heidelbergi lakótársa szüleit, a kik nagyon szívesen fogadták. Mig a házi-asszony ozsonnát készített azalatt leánya levelet írott Minnebergben levő testvérének, melyet Molnár visszatérő útjában átadott neki.

¹ Dictionarium Latino-Vng. 1604. «Noriberga» szó alatt.

² *Levelezés*, 1600 márcz. 25.

³ *Napló*, 1600 jun. 16.

II.

HEIDELBERGBEN, hol Molnár egy maga által épített házban lakott¹ most ezután öt hónapot irodalmi foglalkozással töltött. Eszébe jutott, hogy Kassán magyar könyvet kért tőle pártfogója Békési s hogy neki kedveskedjék s háláját is lerója, németből magyarra fordította s elküldte neki *Tossanus* «*Lelki iskola*» című imádságos könyvét.²

Ambrosius Sebestyén késmárki lelkész ekkor tájban egy magyar történeti művet írt s annak kéziratát Molnárhoz küldte, hogy közölje az ottlevő történettudósokkal, Melissussal, Calvinnal, Gruterrel s tanulótársával, az erdélyi származású Felkmannel, kérdezze meg azok véleményét felőle.³

De e kisebb irodalmi dolgok mellett különösen a magyar biblia kiadása foglalta el lelkét: hogyan valósíthatná meg e rég ápolt kedvencz tervét, mely folyton megújulva, szünet nélkül foglalkoztatta. Pedig annyira híjjával volt a hozzá szükséges segédeszközöknek, hogy még az a Károli-féle fordítás sem volt kezénél, a melyet újra ki akart adni. A kiadáshoz szükséges anyagi eszközök még inkább hiányoztak. De ez akadályok nem rémitették el. A magyar biblia felküldését, ügylátszik, már Asztalos megígérte neki s fel is küldte az egyetemre menő Taksonyi Pétertől, de Bécsben rekedt s nem volt, a ki onnan tovább vigye s várni kellett, míg valamely tanuló Bécsen keresztül utazik Heidelbergbe.⁴ Addig is, míg ez megérkezik, mintegy előtanulmá-

¹ *Levelezés*, 1601 ápr. 22.

² *Psalterium Vngaricum*, 1607. 19.

³ *Levelezés*, 1600 júl. 1.

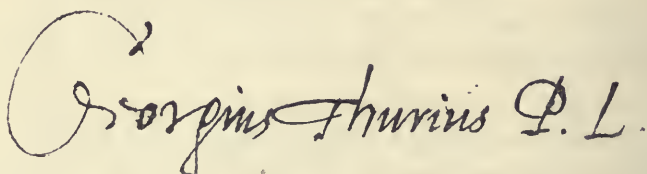
⁴ *Levelezés*, 1601 szept. 13. Taksonyi ekkor tudósítja erről Molnárt, de ő 1600

nov. 26-án (TOEPKE II. 206.) már beiratkozott a heidelbergi egyetem tanulói közé, tehát a biblia felhozása még előbbi időre, szeptemberre vagy októberre tehető.

nyul hozzáfogott a német biblia olvasásához s végig olvasta az egészet.

Továbbá, mivel magát e nagy munkára elégtelennek tartotta, igyekezett munkatársul megnyerni Thury Györgyöt, a ki Rákóczy Zsigmond költségén már négy év óta tanult a heidelbergi egyetemen, koszorús költő volt s a héber nyelvet oly alaposan értette, hogy az új-szövetség egy részét görögből héberre fordította s nyomtatásban is kiadta.* Thury készek is ígérkezett a segítségre s biztatta Molnárt, hogy csak keressen kiadót.

A tervezett biblia, az akkor használatban volt kiadásnál kisebb, kezelhetőbb alakban kiadva, érezhető hiányt

22. THURY GYÖRGY NÉVALÁÍRÁSA.

töltött volna be, kelendőse is lett volna, e miatt Molnár remélte, hogy külföldön kap reá kiadót. Hozzá látott tehát idejében a kiadó kereséséhez. Két terve volt. Az egyik az, hogy míg kiadót talál, oly helyre megy lakni, hol ezek leggyakrabban megfordulnak s a velök való érintkezésben valamelyiket csak megnyeri tervének s azután valami csendes helyet keres Németországban, a hol munkáján kedve szerint kényelmesen dolgozhat. Az elsőre legalkalmasabbnak majnai Frankfurt kínálkozott.

* Thury György művének címe: «Epistolæ Pauli apostoli ad Galatas et Ephesios è Græcâ in pure Hebræam linguam translatae. Wittenberg, 1598.» E fordítás annyiban is érdekes, hogy az első ilyenmű kísérletek közé tartozik s egy évvel megelőzte Hutter hasonnemű

kiadványát. V. ö. Debreczeni prot. lap. 1889. A külföldi egyetemre ment magyar tanulók közül különben többen kitűntek a héber nyelv alapos megtanulása által. Így Komáromi Csipkés György 1651-ben héber nyelven tartott értekezést Utrechtben.

E város kedvező fekvése, melynél fogva a nevezetesebb kereskedővárosokkal, Páriszal, Straszburggal, Nürnberggel stb. szárazon és vizen könnyen közlekedhetett, már régen Európa legnevezetesebb nemzetközi piacza volt s különösen könyvkereskedelme legnagyobb és legélénkebb volt egész Európában.

Vásárait Európa minden részéből özönlöttek a könyvnyomtatók és könyvkereskedők. Egy egész városrészt, az úgynevezett könyvkereskedői negyedet foglalták el áruikkal, melyeket hordókba csomagolva szállítottak ide. A vásár e része mozgalmas képet mutatott. A rendes áruházakkal bíró nagykereskedők boltjai előtt, kik állandóan Frankfurtban laktak, vagy ott évenként rendszeren megjelentek, plakátok s az ajtókra és ablakokra ragasztott czimlapok tudósították a közönséget a vásárra hozott vagy kiadás alatt levő művekről; némelyik előtt a könyvkereskedő arczképe is ki volt függesztve, a kiváltság-levéllal, melyet valamely mű kizárólagos kiadására nyert. Ezenkívül sátrakban és az úton egész sereg vándor-könyvárus kínálgatta kalendáriumait, polemikus iratait, röpiratait háborúkról, gyilkosságokról, vagy kiáltotta ki a könyvpiacz újdonságait.*

Mivel a könyvforgalom jobbára csak a vásárra volt korlátozva, a nagyobb könyvnyomtatók és könyvkereskedők rendszeren itt adták bizományba áruikat kisebb vidéki könyvkereskedőknek, itt vásároltak be papírt és betűket s itt várták, hogy őket nyomdai megbízásokkal felkeressék.

Írók és könyvkiadók egyaránt arra törekedtek, hogy műveik a vásárról le ne maradjanak, mert e vásár volt az író népszerűsége s műve kelendőségének próbaköve.

Természetesen, a hol ennyi nyomtatvány halmozódott föl s a hol ily élénk volt a könyvforgalom, ott legalkal-

* KAPP FR.: Geschichte d. Deutschen Buchhandels I. (Leipzig, 1886.) 449, 451, 462, 468. s kk.

kalmasabban lehetett tájékozódni az irodalom újabb termékeiről is. Ugyanezért a könyvnyomtatókon és kereskedőkön kívül nagyszámmal jöttek ide tudósok, egyetemi tanárok Bécsből, Vittenbergből, Lipcséből, Heidelbergből, Straszburból, Páduából, Oxfordból stb., kik a könyvárus boltokban épenoly komolyan filozofáltak, mint otthon a tanári széken,¹ költők, szónokok, matematikusok, könyvtárnokok. Az utóbbiaknak e vásár látogatása kötelessége is volt, hogy itt könyveket vásároljanak és saját szemeikkel lássák, hogy mily tárgyú művek kelnek legjobban, mily irányú művekben van túlbőség, vagy hiány. Sokszor itt adtak a könyvnyomtatóknak találkozt, itt beszéltek meg velük műveik kiadását s esetleg itt vették föl az írói honoráriumot, melynek kifizetését az élelmes kiadó, ha annak megígérése csakugyan rá lehetett bírni, a mi ritka eset volt, a vásár eredményétől tette függővé. Sűrűen látogatták a vándortudósok is, hogy a kiadókkal személyesen megismerkedjenek s nekik magukat korrektorul, vagy más irodalmi foglalkozásra felajánlják.²

Ezek miatt szeretett volna Molnár is Frankfurtban letelepedni s ott maradni, míg irodalmi terveit megvalósíthatja. Az 1600. év őszén el is ment Frankfurtba s ajánlkozott Claude Marnehoz, Frankfurt egyik legnagyobb könyvkiadójához,³ de ezúttal sikertelenül. Újra visszament tehát Heidelbergbe, azzal a szándékkal, hogy kisebb város után néz, hol nyugodtabban szentelheti magát irodalmi tanulmányainak s azonkívül a félbenszakadt tanulást is folytathatja. E célra legalkalmasabbnak *Herborn*t tartotta.

Herborn, Nassau grófság városa, jeles főiskolával birt ez időben, melyben az e korbeli gymnasium rendes tantergáin kívül a theológiát is tanították. Nem volt ugyan

¹ KAPP Fr. 464—5. Idézet STEPHANUS (Estienne H.) *Francofordiense emporium* (1574) cz. művéből.

² U. o. 465.

³ KAPP I. 472.

egyeteme, de «jeles és híres scholája az akadémiákkal vetekedett, némelyeket meg is haladott».¹ Egyébként maga a város, ha Molnár barátjának, Surinak, hinni lehet, nem valami kellemesen hatott arra, a ki a «szép» Heidelbergből ment oda. Úgy tűnt föl, írja ez, mintha az Éden kertjéből valami piszkos és zord helyre került volna, melyben a borzas gétáknál alig láthatni egyebet. Az éghajlat is oly zord, hogy már szeptemberben majd megvette a hideg az embert s benne még a ser is «keserő» volt.²

A főiskolának különösen két hírneves tanára vonzotta ide a tanulókat, Piscator János és Zepper. Amaz theologiai, ez egyházi és neveléstörténeti előadásával.³

Molnár legelőször is az előbbit kereste föl ajánló-leveleivel, melyeket mindig magával hordott s azután beiratkozott a theologia hallgatására. Ellátást némi díj fizetése mellett az intézetben kapott, lakást előbb egy másik tanulóval közösen fogadtak, később egy vallásos lelkű fiatal nemes, Nolde Ernő adott neki szállást. Az az előnye is megvolt itt az iskolai életnek, hogy könnyebben ment a bizalmas érintkezés a tanárokkal, mint a népes heidelbergi egyetemen: itt Molnárt tanárai meghívták ebédre vagy vacsorára is, a mely alatt egyik a maga theologiai vitáival, a másik vallásos nézeteivel ismertette meg.⁴

Most Molnár ismét szorgalmasan látogatta az előadásokat s résztvett az iskolai vitatkozásokban s tanárai annyira megszerették, hogy ha üresedés lett volna, tanítóul is szívesen alkalmazták volna.⁵

A tanulás mellett volt ideje kirándulásokra és irodalmi foglalkozásokra is. Egyszer Dillenbürgbe sétált ki, megnézni a nassauai gróf várának belsejét. A gróf ekkor el levén

¹ Dictionarium Latino - Ung. 1604.
«Herborn.»

² *Levelezés*, 1601 szept. 30.

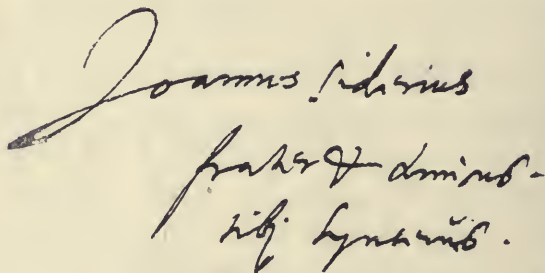
³ *Napló*, 1600. decz.

⁴ *Napló*, 1600 decz. 25.

⁵ Bizonyítványa a M.-Okmánytárban.
III. 1601. júl. 18.

foglalva, Textor püspök vezette körül s mutogatta meg neki a vár nevezetességeit, a fegyvertárat és muzeumot. Azután jól tartották s a kis gróf-fiuk iskolájába is bevezették, a kik kezét nyújtottak neki s azután Albumába is beírták nevüket.¹

A bibliakiadás ügye ez idő alatt ismét kedvezőtlenül alakult. Thurytól levelet kapott, melyben tudósította, hogy haza hívják s e miatt visszalép a biblia tervezett kiadásában való segédkezéstől. Thury különben sem lelkesedett úgy ez ügy iránt, mint Molnár s higgadtabban fontolva meg a tervet, nem sokat remélt a magánvállalkozástól, mert szerinte az ilyen munka igen szerencsétlenül szokott

23. SIDERIUS JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

sikerülni, ha abban egy patronus akarata, vagy segítsége nem támogatja a vállalkozót.²

Ehhez járult az is, hogy Siderius a Békési nevében a Molnár hazatérését is mindinkább erélyesebben sürgette. Úgy látszik, mind Békési, mind Siderius több hasznot vártak otthoni tanítói vagy lelkészi működésétől, mint külföldi tartózkodásától, ezért sürgették annyira. Még három hónapot se töltött Herbornban, mikor Siderius levelét kapta, hogy késedelem nélkül mentül előbb térjen haza, — hogy adósságba ne kelljen keverednie. «Ez a pártfogód akarata — teszi utána — a minek egyáltalán nem szabad ellene sze-

¹ Napló, 1601 jul. 19.

² Levelezés, 1601 márcz. 24.

gülnöd. Ő ezután is kegyes, jóindulatú és mindig bőkezű lesz veled szemben, ha most az ő felőled táplált reményének és egyszersmind az én ajánlásomnak eleget teszesz.» Egyszersmind harmincz aranyat küldött neki, melyet újra Békésitől eszközölt ki.¹

Molnár a küldött pénzt nem kapta meg, heidelbergi «irigyei» maguknál tartották,² de ha megkapta volna is, sem ez, sem a Thury visszalépése nem tántorította volna

24. MAJNAI FRANKFURT.

el feltett szándékától, hogy csak tőle kiadott magyar könyvekkel tér haza. Újból próbát tett Frankfurttal s ha az első kísérlet meg is hiusult, másodízben eredményyel járt: Sauer János könyvnyomtató korrektornak fölfogadta.³

Tanulóknak, kik a megélhetéshez szükséges anyagi javakkal nem bírtak, sőt egyetemet végzett ifjaknak is, míg biz-

¹ *Levelezés*, 1601 febr. 19.

² *Levelezés*, 1601 febr. 19. Molnár jegyzete e levelen: Recepti nudas has

Herbornæ, pecunia inique Heidelbergæ ab invidis detenta.

³ *Napló*, 1601 jul. 21.

tos állást kaptak, két olyan megélhetési mód kínálkozott ez időben, mely némileg előtanulmányaiknak is megfelelő volt: a nevelőség és a könyvnyomtatói korrektorság. Mindkét állást rendesen az ilyen egyetemi tanulók látták el s hírneves tudósok is pályájukat sokszor itt kezdték, vagy egyidőre az egyikkel, vagy a másikkal keresték kenyerüket. Brant Sebestyén Bâselben és máshol is korrektoroskodott, Melanchton még mint tizenhét éves ifjú Tübingában egy könyvnyomtatóhoz szegődött el s három éven át dolgozott nála s nyolcz latin mű az ő javításán ment keresztül.¹

Molnárnak is ez volt a tiszte Sauernál, hozzá költözve szorgalmasan hozzálátott a javításhoz a jóforgalmú nyomdában, melyben előbb három, majd négy és hat sajtóval nyomtattak. Naplójában le is jegyezte azon művek czímeit, melyek ekkor kerültek ki sajtó alól, melyeknek házi korrekturáját ő végezte.

Az e korbeli nyomtatókat és könyvkereskedőket a kortársak mogorva összeférhetetlen és kapzsi embereknek festik, a kik mindig csak a nyereséget nézik, a tisztességre semmi tekintettel nincsenek s az írókat és tudósokat is kevésre becsülik.²

Egyik író panaszkodik, hogy egy könyvnyomtatót többször kért, hogy művéből rendezzen újabb kiadást s az hátat fordított neki. Azután megtiltotta neki a kiadást s később tudta nélkül mégis hozzáfogott a nyomtatáshoz. Mikor ennek hírért vette, kérte, hogy legalább javítás végett a szedést hadd nézhesse át, ingyen megcsinálja: azt is visszautasította s mikor az ívek már ki voltak nyomtatva, akkor küldte el, hogy tárgymutatót készítsen hozzá. A ki a fösvényiségtől és mogorvaságtól irtózik — teszi

¹ KAPP, I. 309, 310. kk.

² REIFFERSCHIED, Quellen zur Geschichte d. geistigen Lebens in Deutschland während d. XVII. Jahrh. I. (Heilbronn, 1889.) 808. WEBER E., Virorum

clarorum sæc. XVI. et XVII. epistolæ selectæ. (Lipcse, 1894.) *Conr. Georgii Nic. Rittershusiorum* epistolæ. Ed. Strobel. 1769. 67.

utána elkeseredve — annak ezek mindenféle fajtáját kerülni kell.¹

Egy másik szerint a könyvkiadók csak azt nézik, hogy az író pénzét kicsikarják,² egy harmadik azt állítja róluk, hogy magukat Lucius (Nyereség) istennek eladták stb.³ A kik kevés kivétellel az írókkal szemben ilyenek voltak, alkalmazottjaikhoz sem voltak méltányosabbak s miként az írók,

25. EGY XVII. SZÁZADBELI KÖNYVNYOMDA BELSEJE.

úgy a korrektorok is folyton panaszkodnak a nyomdatulajdonosok ellen. Pellican, a ki Luther bibliafordításának három kiadását javította, ezért a kiadótól semmi díjazást nem kapott. Froschauer zürichi könyvnyomtatóra is panaszkodtak, hogy nagyon jól értett ahhoz, hogyan kell a szöveg átnézését, javítását és a tartalommutatókat díjtalanul vagy csekély díjért végeztetni.⁴ Az ezekénél kisebb nyomdák tulajdono-

¹ REIFFERSCHIED, I. 808, 898.

² REIFFERSCHIED, I. 198.

³ U. o. 285. V. ö. 100, 411.

⁴ KAPP, I. 310. 310.

sai még kevésbbé voltak bőkezűek s alkalmazottaiknak az ellátáson kívül rendesen semmit sem adtak; e mellett nem is részesítették azokat képzettségüknek megfelelő bánásmódban és becsülésben. Ritka kivétel volt az olyan eset, mint a Geleniusé, a ki Frobennél elfoglalt javítói állását nem cserélte föl a görög és latin nyelv tanszékével, melyre őt Melanchton ajánlotta.¹ Molnárnak is a sok dolog mellett rossz dolga volt Sauernél, a ki e tekintetben nem volt jobb a többi könyvnyomtatónál, legalább erről tanuskodik egy Naplójában megörökített sóhaja: «Jó Isten! mennyi kellemetlenséget nyeltem itt el!»²

Ez azért nem akadályozta abban, hogy ismét a biblia-kiadás eszméjével foglalkozzék. Most, midőn a nyomdánál alkalmazást nyert, közelebb látta magát czéljához s tudósította erről a Heidelbergben tanuló Taksonyit s együtt örülnék a siker halvány reményének. Ez azután sietett arról tudósítani az ügy iránt érdeklődő Asztalost is. Ettől fogva Taksonyi szakadatlanul buzdítja és bátorítja terve kivitelére.

«Ha alkalom van a biblia kinyomatására (bár volna!) — írja mindjárt a második hónapban, a hogy Sauerhez költözött — azonnal írj nekem . . . Nem veszne kárba a munkád, sőt az összes magyar nemzetiségű hiveknél örök és boldog emlékezetet szereznel magadnak.»³

A hazulról ismét megújuló hívások, sürgetések ellensúlyozásául, melyeknek írói, szerinte, mintegy akarata ellenére a haza határához akarják szegezni, azzal igyekszik megnyugtadni, hogy a biblia egyetlen, bármelyik fejezetének kinyomatásával nagyobb hasznót tesz az egyháznak, mint ha azok hazahívó szavára hallgat s utal az Asztalos hozzáfűzött várakozására is.

Úgy látszik ez ügynek most Taksonyi lett Asztalosnál a közvetítője, ő levelezett vele s hogy nem eredmény nél-

¹ KAPP, 311.

² Napló, 1602. (jan. 1.)

³ Levelezés, 1601 szept. 13.

kül, az is mutatja, hogy már egy ízben affelől is kérdezősködött, hogy a kinyomtatott példányokat hogyan lehet majd Magyarországra szállítani?¹

Segített az érdeklődés ébrentartásában Taksonyinak Suri Mihály is, a ki egyszer Molnárt meglátogatta Frankfurtban s ott a könyvnyomtatóval is beszélve, személyes tapasztalatait oly lelkesedéssel beszélte el Taksonyinak, hogy még nagyobb reményt keltett benne a terv sikerülése felől, mint Molnár a maga leveleivel. Most már ő is megígérte, hogy «minden követ megmozdít» ez ügyben, és Samarjai Mátét is «felbújtja» az Asztalos «füstölgő kedvének lángra gyújtása végett.»²

Mindezek arról tanúskodnak, hogy Molnárt a biblia-kiadás gondolata folytonosan foglalkoztatta s hogy baráti buzdításokban nem volt hiány, de tényleges eredménye az ő buzgólkodásuknak sem mutatkozott. Hazulról még mindig nem jött egyéb, mint tervének helyeslése, a mi különben természetes is volt, de semmi pozitív ígéretet nem kapott, sőt még annyit se tudott barátjai támogatása mellett sem elérni, hogy egy magyar bibliához juthasson.

A könyvkiadók közül, kiket Molnár e végett fölkeregetett, egy sem vállalkozott. Szintén eredmény nélkül múlt el a frankfurti őszi vásár, melytől pedig legtöbbet várt; hasztalanul járta sorra a könyvvarúsnegyed árúházait, ajánlatokat téve kiadóknak és nyomtatóknak, a biztos nyereség kilátásával kecsegtetve azokat: egy sem vállalkozott rá. Mogorva főnöke, Sauer, még kevésbbé. Nem tudjuk, hogy a Surinak tett ígéret mi volt, alig lehetett más, mint föltételes biztatás. Bizonyára Sauer is a Thury nézetét vallotta s biztatta Surit és Molnárt, hogy keressenek e célra ott-hon pártfogókat.

Még öt hónapot töltött ezután Sauernél, fáradtságos munka

¹ *Levelezés*, 1602 márczius 29.

² *Levelezés*, 1602 márczius 30.

és vesződség között, melytől csak néha szabadulhatott meg egy kevés időre, mint midőn Heidelbergbe utazott a Sideriustól küldött pénz átvételére, vagy midőn a vásáron ráta-
lált Keckermannra, egykori kedves tanárára, Gocleniusra és több herborni tanulóársára, a kik a találkozás öröme magukkal vitték és megvendégelték.

Egy ízben Sauer elvitte magával az új belga egyházba istenitiszteletre s itt később a lelkeszszel személyesen is megismerkedett. Ennek útján azután Duboisnak is, a gallican egyház lelkészének is ismeretségébe jutott, a kivel ezután gyakrabban érintkezett. Ez megsajnálta a jobb sorsra érdemes s bizonyára többször panaszkodó ifjút s magához fogadta. Lakást és ellátást adott neki s egyúttal arról is gondoskodott, hogy pénzt kereshessen. Genius, a belga egyház lelkésze és Bongars pénzért másoltattak vele, ez utóbbi számára Dudics leveleit is lemásolta. A humánus lelkész családja gondosan ápolta betegségében is, mely ez idő alatt egy baleset miatt érte.¹

Mintegy két hónapig élt a Dubois jóindulatával, most is folyvást érintkezve a könyvnyomtatókkal, a kik között már sok ismerőse volt. Némelyik, mint Claude Marne, megbízásokat is adott neki. A tavaszi könyvvásárra elmenni sem mulasztotta el, itt mint mindig, úgy most is találkozott ismerőssel² s azonkívül újabb ismeretségeket is kötött. Itt ismerkedett meg a vásáron Forster ambergi könyvnyomtatóval, a kinek biztatására elhagyta Frankfurtot s elment Ambergbe. Nem akarta Dubois jószívűségét tovább igénybe venni, azért nézett ismét valami állás után, a miből megélhessen.

A korrektori állás mellett a tanítói pálya volt az, melyen alkalmazást remélhetett s Ambergben is ilyenért folya-

¹ A szent-Katalinról nevezett templom közelében egy megdühödött ló ugrott rá s lábszárán megsebesítette. Dubois a ló gazdáját hatóság elé idéztette s a Molnárt gyógyító orvost megfizettette vele. *Napló*, 1602 márcz. 15.

² *Napló*, 1602 márcz. 26.

modott. Ajánló levelekkel bőven el volt látva, de alkalmazásának útjában állott, hogy a fejedelem engedelmével nélkül idegent sem egyházi, sem iskolai hivatalra nem volt szabad választani. Hanem azért itt mégis jutott valami megélhetési módhoz: egy városi tanácsos* nevelőséggel kínálta meg. Gernand Jánosnak hívták ezt a tanácsost s egy fiát kellett volna tanítani. Molnár a szükségtől is kényszerítve, örömmel elfogadta az ajánlatot, egy időre ezáltal legalább felmentve érezte magát a mindennapi megélhetés gondjából.

26. AMBERG.

tól. A családhoz kellett költöznie s a lakáson s élelmezésen kívül ruhát és valami csekély díjazást kapott. E korban általános szokás volt ily magántanítók alkalmazása; már az iskolai tanítási módszer, mely inkább csak a lecke feladására

* *Napló*, 1602 ápr. 15. Több, Molnárnak írt levél címzésében Gernand-fiúk említetnek, de LADISLAUS JÁNOS levelének e helye: «filioli unici curæ et institutioni fuerat præfectus» azt kizárja. *Levelezés*, 1603 jan. 21. Épen ez időben szerepel egy Gernand Kázmér János nevű kiváló tehetségű gyermek, Gernand János fia, a ki 1600 szept. 1-én a heidelbergi egyetem hallgatója, de a kit zsenge kora miatt nem eskettek föl; ugyanez 1605. év

márciusában jogdoktori címet akar szerezni, de nem engedik meg neki, mert még nincs 17 éves. Ehhez írt WESTON ERZSÉBET JOHANNA is egy költeményt, midőn 13 éves korában másodszor nyerte el a bölcsészeti babérkoszorút. De a név azonosságán kívül semmi sem bizonyítja, hogy ez egy személy az itt említett Gernand János Kázmérral. TOEPKE: *Matrikel*. II. 204.

és kikérdezésére szorítkozott, szükségessé tette, hogy legyen valaki, a ki a tantárgyat megmagyarázza és betanítsa.* Iskolai törvények intézkedtek e pädagogusok kötelességeiről. A hospitiumokban — mondja egy ilyen törvény — az úr és az asszony iránt tiszteletet, engedelmességet és félelmet tanusítsanak, magokat szolgálatra készeknek mutassák; azok tudta és engedelme nélkül a házból ki ne menjenek, sem pedig éjszakára kint ne maradjanak; a mindennapi étellel és fekhelylyel, bármily hitvány legyen is az, megelégedjenek. A gyermekekkel szemben barátságosak és szelidek legyenek, azokat kellő időben felköltsek, felöltöztessék, megmosdassák, megfésüljék és imádkoztassák, iskolába vigyék és ismét elhozzák, katekhismusra, szép zsoltárookra és imádságokra tanítsák, magyarázzák meg, hogy értsék iskolai leczkéjüket . . . illedelmes evésre, kevés beszédre, szerény életre és finom taglejtésre, mindkettőre szóval és saját jó példájukkal szoktassák, helytelenkedéseiket és kihágásaikat megfelelő módon büntessék. És mert némelyek azon balhiedelemben vannak, hogy ha az iskolában szünet van, nekik otthon sem szabad semmit ismételni, ezután ez nekik többé meg ne engedtessék. Megtiltják még e törvények a lopást, fecsegést és a cselédséggel való czivakodást.

Molnárnak is kétségkívül ez volt kötelessége a Gernand-gyermeknél. Hogy a paedagogus helyzete nem volt valami kecsegtető, az ebből is látható, de ezenkívül erre nézve e korból még sok más adat is maradt fenn. Nem emelkedtek még ekkor annak tudatára, hogy a szülők részéről a nevelő iránt tanusított becsülés és elismerés, a nevelés sikerének egyik alapfeltétele. A nevelőnek legtöbbször szolgálai szerep jutott a háztartásban. Érdekes erre nézve Molnár egy kortársának, Naubitzer Györgynek, ké-

* PAULSEN FR.: Geschichte des Gelehrten Unterrichts. 2. Aufl. Leipzig. 1896. 1. 331.

sőbb tanítónak és papnak leírása, melyet saját nevelősködéseről ad. Hat év alatt négy családnál volt nevelő, a kikenél paedagogiája mellett sokféle házi munkát is kellett végeznie. Az egyik családfő többször magával vitte a vásárra s ott a boltosinas szerepét juttatta neki; többször meg is verte. Második gazdájánál, egy cserző-vargánál gyakran neki kellett a taposott bőrt targonczán hazaszállítani s a cserzőházban csávázni segíteni. A harmadik helyen a malátakészítésnél és sörfőzésnél vették hasznát s olykor szombaton negyven cseber vizet hordott a fürdőbe a vállán; az ő tiszte volt bort és sört hozni s ezért akárcsak mint egy szolgát sokszor éjjelkor is elszalasztották. Utolsó helye egy chirurgusnál volt, itt éjjelenként recepteket irogatott, ha vendégek voltak, az asztalnál felszolgált s ha este gazdája vagy a korcsmába vagy a szomszédba ment egy kis vidám poharazásra és ott maradt, neki kellett érte menni és haza hozni.*

Molnárnak sem lehetett sokkal jobb helyzete s szorult és inséges állapotát mi sem bizonyítja jobban, hogy azért itt kilencz hónapig meg tudott lenni. De akármennyire igyekezett is a család kedvében járni és kötelességét hiven betölteni, azt már nem mondhatta el magáról, a mit Naubitzer mondott, t. i., hogy megkedvelték és nem szívesen bocsátották el. A férfi csak meg lett volna vele elégedve, a mi nek bizonyságaul többször meg is ajándékozta, Szent-György- napkor egy tallérral, pünkösdkor egy magyar arannyal, de az úrnő, egy fősvény, házsártos és civakodó asszony sehogy sem szívelhette. Már az is bosszantotta, hogy a férje szépen megfér vele s addig zsörtölődött s addig panaszkodott róla, hogy végre a férj is megunta hallgatni s a házi béke kedvéért felmondta Molnárnak az alkalmazást. A felmondás épen a legrosszabb időben, januárban történt. Molnárnak

* Ez elbeszélést PAULSEN után (I. 332—333.) közöljük.

tél-víz idején kellett ismét vándorbotot fogni kezébe. Ezen a barbarismuson «sokan csudálkoztak — mondja Ladislaus tanár ajánló-levelében — a kik ez ifjúembert ismerték.»

A barátai által ez időben hozzá irt levelek értesítenek egyéb foglalkozásairól, melyek között a nevelőség-től szabadon maradt idejét töltötte. Leghívebb levelezője, Taksonyi leveleiből látjuk, hogy a Károli-biblia még mindig nem jutott el hozzá, habár őt avval most is váltig biztatgatta, a többi levelek a hazatérést emlegetik s mind-

*Petrus Taxominus
Ungaris.*

27. TAKSONYI PÉTER NÉVALÁÍRÁSA.

inkább erősebben sürgetik. Siderius levele pedig már a neheztes hangján beszél a beléhelyezett bizalom megrendüléséről.

Eddig — úgymond — pártfogójának, Békésinek, a ki már többször megszólította s kérdezősködött utána, hogy akaratjuk ellenére hol késik oly soká, mindig valami tisztességes kifogással állott elő s védelmezte. De most már ő is csudálkozik a halogatáson s igazság- és hálaérzetére utalva, ismét kéri, hogy térjen haza. Ne okozzon kárt másoknak és ne veszélyeztesse jó hírnevét.

A Siderius levele a «tízszeresen nyomorúságos és minden orvosság nélkül való esztendőben» kelt,¹ s ha egyéb hírekből nem tudta volna, ebből is sejthette Molnár, hogy otthon a hazában még kedvezőtlenebbek a viszonyok irodalmi terveinek megvalósítására, mint külföldön. Inkább várt tehát és türt tovább, bármily nagyon vágyott is oly biztos állásra, a minővel otthon két pártfogója biztatta. Aggódó lelkiismeretét Taksonyi sietett ismét megnyugtattani. Bármennyire megróják is mások — írta már előbb, — ő tettét mindig helyeselte,² most pedig arról értesítette, hogy

¹ «Ex Szepsi 22. Aprilis, anno nobis DeCies Misero et omni prorsus carente MeDICIna» A chronostichonból 1602 (kétszer) jó ki. L. *Levelezés*.

² *Levelezés*, 1602 márcz. 29.

a biblia ismét útban van, minden nap várhatják Bécsből.¹ Ez ugyan egyelőre hiú remény volt, a mennyiben egy újabb levelével ismét lerontja azt, arról tudósítván, hogy most meg már el is vészett a biblia; az, a kire Asztalos bízta, hanyagul járt el a megbízásban s most újra kell írni, hogy nagyobb óvatossággal és megbízhatóbb póstástól más példányt küldjön, mert ez aligha kerül meg többé.²

De ötödfél hónap múlva végre mégis megérkezett a várva-várt biblia Taksonyihoz. Sőt egy más kellemes meglepetés is várt Molnárra a Taksonyi leveléből, melyben ezt neki megírta. Asztalos ugyanis megígérte, hogy ha valaki vállalkoznék a kinyomatásra, háromszáz tallért ad s Molnárnak is megtéríti az úti költséget, vagy méltó tisztelddíjat fizet, ha könyvnyomtatót keres reá. Molnár legfőbb óhajta beteljesedését a közelben látta. Most már ha közvetett úton is, de tekintélyes helyről jött ígéret s kezében volt a levél, melyre a könyvkiadókkal tárgyalás közben hivatkozhatott.

Csakhogy most megint más akadályok merültek föl. Taksonyi helyzete megváltozott s ennek ez ügyre is elhatározó hatása volt. Míg az a heidelbergi egyetemen tanult, lelkesedéssel karolta fel ez ügyet s leveleivel közvetlen és mások útján izgatott mellette; mert szerette volna saját nevéhez fűzni e kiadás dicsőségét. Levelei világosan tanúskodnak erről. Abban a levélben, mely tudósítja Molnárt, hogy az elveszett biblia helyébe más példány küldését kéri Asztalostól, ezt is írja: «Akkor, t. i. ha ez a könyv megérkezik, majd meglátom, mit kell csinálni a könyvnyomtatókkal. Inkább itt akarnám Heidelbergben kinyomtatni, mint bárhol másutt, — a Camper költségén, a ki a kiadásról bennem némi remény is keltett.»⁴

Midőn e közben a hazatérésre felszólították s arra el-

¹ *Levelezés*, 1602 júl. 3.

² U. o. 1602 szept. 23.

³ U. o. 1602 nov. 17.

⁴ 1602 szept. 23.

határozta magát, s így egyszerre minden reménye elenyészett, hogy része lesz a «kibocsátás szolgálatában»: föltűnő változás állott be gondolkozásmódjában is. Alább hagyott a biztatással is, sőt szinte meglepő módon ajánlja most már Molnárnak is a hazatérést. «Megvallom — írja — igen sok akadály van ugyan, melyeket nekem is megírtál; melyek késleltethetnek, ha test szerint ítélünk. De több ok van, a mely haza hív és követeli, hogy a közös hazát erődhöz képest segítsed. Ezeket nem azért írom, mintha tanácsot akarnék adni, a mire semmiesetre nem szorulsz, sem nem azért, hogy téged kellemetlenül érintő szavakkal hazatérésre nógassalak, hanem hogy kijelentsem, hogy nekem tisztességes dolognak látszik sietni a hazatéréssel . . .»¹

Talán ez volt az oka annak is, hogy nem sietett a biblia átküldésével, miután már megkapta: pedig azután még négy hónapig maradt Heidelbergben s így elég ideje lett volna az elküldésre. Mikor pedig indulásra készen állott, Asztalos megbízásából, a ki nem akarta, hogy a nagynehezen Heidelbergbe felküldött könyvet onnan újra visszahozzák, átadta egy tanuló társának, hogy az egyetemi könyvtárba vigye, hadd legyen ott mindaddig, míg alkalom nem kínálkozik a kinyomtatásra.²

Így omlott össze a remény, melyet a Taksonyi közvetítésére épített, épen akkor, mikor az az eddigieknél sokkal kedvezőbb kilátásokkal kecsegtetett.

Mindezek akkor történtek, a midőn a Gernand családot «a fősvény és nagyon mogorva úrnő miatt» el kelle hagynia.

¹ *Levelezés*, 1602 nov. 17.

² Érsek Péter csak 1603 május 2-án tudósította erről Molnárt. L. *Levelezés*.

III.

A KÉTSZERES csalódástól elkeseredve hagyta oda Amberget s a téli utazás veszélyessége daczára útra kelt Altdorf felé. Itt már volt egy ismerőse, a «lyceum tündöklő csillaga», *Rittershausen* Konrád, a római jog tanára s azonkívül híres nyelvtudós, a kit hasonlításokban gyönyörködő kortársai a század Scævolájának neveztek el s azt is állították róla, hogy a görög nyelvet írásban és szóban, prózában és versben oly könnyedséggel s folyamatossággal kezelte, hogy a klasszikus írók és költők bármelyikével kiállotta az összehasonlítást. Bámulatot tevénységű író, a ki számos görög író művét adta ki latin fordítással s jegyzetekkel, görög-latin szótárt szerkesztett, a zsoltárokat s több bibliai könyvet héberből latin versekbe fordított stb.¹

28. RITTERSHAUSEN KONRÁD.

Míg tudományossága által csodálatra ragadta kortársait, barátságos és bizalomkeltő modorával lebilincselte azokat, a kik vele érintkeztek. Senki előtt sem zárkózott el s ismerősei feljegyezték róla, hogy leggyűlöletesebbnek azt tartotta, ha valaki megközelíthetetlennek mutatta magát s mikor kedve vagy ideje nem volt, nem fogadta el azokat, a kik vele beszélni szerettek volna.²

Altdorfba érkezve, Molnár először is hozzá kopogtatott

¹ FREIER O., *Theatrum virorum eruditione clarorum*. Nürnberg. 1688. 994–996.

² U. o. 996.

be ajánlóleveleivel. A nemes szívű tudós megszánta a sors-
üldözött ifjút s az egyetem deákszallásán azonnal lakást
rendelt számára. Hogy pénzhez jusson, másoltatott vele,
majd később az egyetem felügyelőinél közbenjárva érde-
kében, lakáson kívül ellátást és pénzsegélyt eszközölt ki
részére; nürnbergi ismerőseinél pedig pénzt gyűjtött, a miből
régí adósságait kifizethesse.¹

Megszabadulva e szerint a megélhetés gondjától, iro-
dalmi terve kiviteléhez fogott, mely keletkezésére nézve
csaknem egyidejű volt a bibliakiadás tervével s a melyet,
habár az nem foglalkoztatta is annyira, mégis hamarabb
megvalósíthatott. Ez volt egy *latin-magyar szótár* írásának
terve. Még heidelbergi tanuló korában, midőn Sárospa-
takra hívták lectornak, egyik tanárjának, a kivél bizalma-
san közölni szokta belső aggodalmait, megvallotta, hogy
fél ez állás terhétől, mivel a magyar ifjuság alkalmas köny-
vek hijjával van, s még egy közönséges szótár sincs szá-
mára.

Tanárja azt felelte rá: «Tehát az egész haza iránt ér-
demet szerezhetnél, ha ilyesmit írnl».

Molnárunknak e nyilatkozat — mint maga megvallja² —
rendkívül jól esett. Midőn tehát saját hibája, vagy a nél-
kül, hogy arról lemondott volna, elesett ez állástól, ezután
már csak valami nyugalmas állapotra várt, hogy egész ide-
jét ennek szentelhesse. Ehhez jutott most hozzá Altdorfbán.

Nyugodt s gondtalan helyzetében, Rittershausentől is
bátoritva, 1603. július elején hozzá is fogott az íráshoz.

Egy ily szótárra valóban nagy szükség volt. Az eddig

¹ MOLNÁR, Dictionarium Lat. Vng. 1604. 21. Sic alter (Rittershausen) Nori-
bergæ una cum præstanti et humanis-
simo viro domino Hieronymo Cölero,
apud nobiliss. et amplissimos d. d. d. d.
scholarchas dn. Martinum Hallerum,
Paulum Colerum, Georgium Volckhame-
rum et Ioan. Iacobum Bœmerum, pro

me animose feliciterque intercedendo
impetravit mihi præter solutionem æris
alieni, in quo eram, tantum beneficium
et victum gratuitum, ut abdicata pæda-
gogia molestiore, huic operi soli potue-
rim vacare.

² MOLNÁR, Dictionarium Latino Vng.
(1604.) 20—21.

kiadott szótárak, melyek egyéb nyelvek mellett a magyart is magukban foglalták, vagy már rendszerüknél fogva voltak, a mennyiben tárgyi és fogalmi csoportok szerint sorolták föl a szavakat, iskolai czélokra alkalmatlanok és egyébként is nehezen kezelhetők,¹ vagy kevés példányban

29. ALTDORF.

voltak elterjedve,² vagy nagyon sok nyelvet öleltek fel s e miatt drágák és szintén nehezen használhatók voltak.³ Ezek

¹ MURMELIUS, SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS, PESTI GÁBOR szótárai. A két el-
sőt Molnár név szerint említi. MURME-
LIUS mellett PESTI GÁBOR művére czé-
loznak következő sorai: «Excusa quidem
fuit Cracoviæ JOHANNIS MURMELII No-
menclatura trilinguis, ut et alia quædam
Viennæ cum loquendi formulis sex lin-
guis; sed in utraque editione literis Po-

lonicis et Germanicis voces Vngaricæ
erant impressæ. Dict. Lat. Vng. 1604.
18. HEYDEN SEBALD művét s a Dicta
Catonis-t is itt említi.

² VERANTIUS, MEGISERIUS. Ezeket
Molnár nem ismerte.

³ CALEPINUS (tizenegy nyelvű) szótá-
rát Molnár is említi. Dict. Lat. Vng. 17.

mellett nagyon élénken érezhető szükség volt egy kisebb terjedelmű s egyszerű betűrendes szótárra, miként azt a gyakorlati észjárású Molnár felismerte: olyanra, mint a Dasypodius szótára, a kit e művéért a strassburgi szellemes Sturm szerint nagyobb dicsőség illett meg, mint a minőt ócsárló bírálói valaha szerezhetnek.¹

Ezt a latin-német szótárt² vette tehát alapul, a mely már Kassán nevelő korában annyira megtetszett neki, a melynél jobbat azóta sem látott, pedig az egyetemeken tizennégy év alatt a frankfurti könyvvásárokon elég sok szótár megfordult a kezén.³

Ezt azután összehasonlította más szótárakkal, így több latin-franczia szótárral s azokból is vett át szavakat.⁴ E munkájában ismét Rittershausen volt nagy segítségére, a ki könyvtárát rendelkezésére bocsátotta s kieszközölte, hogy az egyetem könyvtárát is szabadon használhassa s a kétes és nehéz latin szólásokat is megmagyarázta neki.⁵ Azonkívül felvette szótárába azon szavakat, melyeket strassburgi tanuló korában az iskolában kellett lejegyezgetnie,⁶ a Clusius-Beythe-féle latin-magyar növénytani szótárt stb.⁷ Nagy hasznára volt Calepinus magyar tolmácsa is, a kinek mint említi, nevét nem tudhatta meg.⁸ Figyelme arra is kiterjedt, hogy a magyar tanulók a latin szavakat rendesen magyar hangsúly szerint ejtik ki, ezért megjelölte azok hangsúlyát, továbbá a főnevek nemét, a beszédrészek nevét, úgy

¹ Dict. Lat. Vng. 27.

² Dictionarium Latino Germanicum et Germanico Latinum. 4-ik kiad. Strassburg, 1565.

³ Dict. Lat. Vng. 22.

⁴ Említi STEPHANUS-t, BASILIUS-t, FRISIUS-t, CHYTRAEUS-t. U. o. 22.

⁵ U. o. 21.

⁶ «Fundamenta operis in Argentinensi lyceō posui, in quo alumnus eius reipublicæ ultra triennium vixi. Con-

scripsi autem et opus absolvi in illustri academia Altorfina. U. o. 10.

⁷ Levelezés, 1603. jun. 2.

⁸ In versione juvenit me interpres, qui Calepino Vngarica inseruit, cuius nomen ego adhuc resciscere non potui. Diction. Lat. Vng. 24. Tudvalevőleg SÁNDOR ISTVÁN s újabban SZILY KÁLMÁN SZÁNTÓ (ARATOR) ISTVÁN tudós jezsuitát és rendtársait tartja szerzőjének. L. SZILY: «Ki volt Calepinus magyar tolmácsa?» Budapest, 1886. 16.

a mint *Dasypodiuson* kívül egy franczia szótárban látta.¹ A ritkán előforduló városnevek helyett másokat s főleg olyanokat vett föl, melyekben megfordult, vagy hosszasabban tartózkodott;² ezeknek nevezetességeit is megemlíti: *Strassburg*nak magas tornyú ékes templomát, kinek *Európában* nincsen mássa, *Zürichnek* szép tavát, stb.³ A hol a latin szóra megfelelő magyar kifejezést nem talál, vagy olyan nem volt, körülírással s meghatározással segített magán.⁴ Különösen nagy nehézséget adtak a tudományos műszavak s a tudományok nevei s az ilyenekre két- vagy háromféle fordítást, helyesebben magyarázatot is ad.⁵ Általában igen szívesen magyaráz,⁶ világosító példákat is gyakran idéz a magyar nyelvből⁷ s olykor a magyar és idegen szokások között való különbségre is figyelmeztet.⁸

Az irodalmi munkásság ezen első éve, melyet gondtalan helyzete s egy régi irodalmi tervének teljesevése miatt a boldog évek közé számított volna, nem volt zavartalan, bánat és csalódás nélkül. Midőn szótárán javában dolgozott, *Sideriustól* levelet kapott, melyben szemrehányást tesz neki,

¹ U. o

² Dict. Lat. Vng. 20.

³ Azonkívül némelyiknél a maga élet-körülményeit is fölemlíti. Így *Altorfndl*: «Holot ez Dictionariomot írta Albertus Molnár, 1603. esztendőben»; *Strassburgndl* (Argentina et Argenteratum): «Holot (az akademiában) én is, ki ezt magyarol írom, negyedfél esztendeig laktam iffiab koromban». Egy későbbi kiadásba *Szen-
czet* is beiktatta.

⁴ Pl. *Plantanimalia*, *Proletarii* stb. Ez utóbbi köv. meghatározással: «Római szegény nép volt, ki az várost egyébképen nem segíthette, hanem csak gyermek szüléssel szaporította, hadba sem küldetűt, hanem csak nagy szűkség idein. *Stratagema*: Hadi okos fortély. Hadi tisztesztesseges (így) alnokság.»

⁵ Pl. *Logica*: Akarmi dolognac igazán meg eszmellésére, es jo rendel ki-

mondására tanito tudomany, avagy Igazat az hamistol megválasztó tudomany-nac módgya. Vagy Mesterséggel vete-
kedő tudomány.

⁶ L. különösen a theol. vonatkozású szavakat.

⁷ *Syncretis*: Két különböző dolognac Öszvevetése, ut Vert viszer veretlent. Te tul 's én innen, te hagyiczad, 's én útóm. *Prosopopoeja*: Személy szerzés, Mikor néma dolognac beszéllést tulajdonitunc, ut: Sir az Szegletbe az Igazság, Rikolt az utzákon az Hamisság: ezt Könnyves szemmel nézik az város falai. — *Prosonomasia*: Hozzá nevezés. Midőn így szólunk: «Ne meg a Sarló, ahol a Tarló».

⁸ Pl. *Stimulus*: Ösztöny, kivel egyebűt az rest Ökőr oldalát gyakdossác: De Magyar Országban az Ökröt nem stimulus-sal szurdallyác, hanem Ostorral suyto-gattyác.

a miért nem tér haza;¹ majd egy másik levél érkezett Taksonyitól, mely atyja halálhírét hozta meg. Levert hangulatát, melyet e gyász hír okozott, a szótára előszavában atyja emlékének szentelt kegyeletes sorokban örökitette meg.² Ez a levél még más szomorú híreket is foglalt magában. Ez hozta meg a választ arra a levelére is, melyet Asztalosnak a biblia kiadása felől írt s ez a válasz szintén kedvezőtlen volt: Hagyjon fel most e gondolattal, — írja neki Taksonyi az Asztalos megbízásából, — elegendő pénzforrás nélkül, a mi most Asztalosnak sincs, nem kell sietni a kiadással. Nem azt jelenti ez, — teszi utána mintegy mentségül, — mintha megbánta volna ígéretét, vagy a költséget sajnálná, hanem azt, hogy most oly szomorú idők járnak, hogy attól is lehet félni, hogy az idő és munka kárba vesse. Hadd maradjon azért a biblia is Heidelbergben. Hasonló okból nem fogadta el «*Molnár Gergely latin nyelvtanának*»⁴ ajánlását sem, melyet Molnár újra ki akart adni: félt, hogy megsérti Nádasdy Ferencz grófot, a kinek az előbbi kiadások ajánlva voltak.⁴ S ha kiadja, ne szól-

¹ *Napló*, 1603 máj. 23. Attulerunt Altorfium Siderii maledicas literas.

² *Levelezés*, 1603 aug. 12. (Uj naptár sz.) A magyar-latin szótárban (13. lap) sajtóhibából áll 1604.

³ MOLNÁR GERGELY művének e kiadásából egy példányt sem ismerünk. (SZABÓ-HELLEBRANT: RMK. 1014. sz.) Molnár *Napló*jában nem írja, hogy ki nyomatta, de a hozzá írt levelek többször említik. Hogy csakugyan megjelent, abból is gyanítjuk, hogy RITTERSHAUSEN üdvözlő-verset is írt hozzá, mely fenmaradt Molnár iratai között s Bod (Magyar Athenas, 180.) és HORÁNYI (Memoria Hung. II. 656.) is kiadták. Talán (hibásan) erre van czélzás PASOR üdvözlő-versének e szavaiban is: «*Linguae patriae compendia tradit*». Dict. Lat. Vng. 32.

⁴ «*Quod attinet ad editionem Gram-*

maticae Molnaris popularis nostri doctissimi Latinae, eam hactenus probaturum dominum patronum scito, quatenus pristinae dedicationi strenui comitis Francisci Nadasdi nomine celebratae non officiet, quia nempe omnia propemodum exemplaria, diversis in locis Ungariae, Germaniae, Viennaeque id ipsum intenderunt, ne quid maculae tanti viri iniretur: censet idem iam quoque faciendum esse.» *Levelezés*, 1603 aug. 12. Az itt említett kiadások szintén mind elvesztek s az első kolozsvári 1556-iki kiadásnak is csak emléke maradt fenn. Gróf Nádasdy Ferencz, vasvármegyei főispán és kir. főlovászmester 1555—1603 között élt, s 1568-ban már neki ajánlotta egy bécsi könyvnyomtató PESTY GÁBOR szótárának egy kiadását. A Grammatika elveszett (legalább is három) kiadásának nyomtatási idejét körülbelül ez év és

jon előszavában a biblia kiadás tervéről s az Asztalostól ígért összegről, mert az is megeshetnék, hogy e miatt a városból kirekesztenék vagy talán Magyarországból is vagy legalább Pozsonymegyéből kitiltanák.

Volt egy biztató szó is a hosszú levélben: A latin-magyar szótárt és megfordítva, ha elvégzed, nem csekély szolgálatot teszesz az irodalomnak, mely hogy mindenkinek és neked is javadra szolgáljon, kérem az Istent fia által.»¹

E biztatásból is erőt merítve, csak annál serényebben látott a szótár szerkesztéséhez s öt hónap alatt elkészülve az első részszel, menten hozzáfogott a második, *magyar-latin* rész írásához.

E szótárhoz, mely nálunk az *első* kísérlet volt, az első rész forrásain kívül számos magyar művet is használt, melyeket részint Magyarországból kapott és vitt ki magával, részint Frankfurtban és Nürnbergben vásárolt az ószerárúsoknál.² Ezenkívül a szavak egy részét emlékezetből írta össze. «Kétségtől csodálkoztok — mondja a magyar és erdélyi tanulóifjúsághoz intézett előszóban — hogy éppen én készítettem nektek magyar-latin szótárt, a kit Magyarországon kevesen ismernek, a ki sok éven át a hazától távol voltam s nagyrészt Németországban neveled-

1603 közé tehetjük. A legrégebb kiadás, melynek példányai fennmaradtak: az 1613-iki debreczeni kiadás.

¹ Molnár fennmaradt levelei között ez Taksonyinak utolsó levele s úgy látszik, ezzel meg is szűnt köztük a levélváltás. Később Asztalos vagy unokaöccse Szjgyártó Lukács útján hall Molnár némi hírt róla. 1603 márcz. 6-án Asztalos azt írja neki: «Petrus Taxoni jókai predicator it nálunk házassult meg, bizonyára jámbor nemből való leánt vet el, de nem becsüllí meg, nem él ol tisztességessen vele, az mint predicatorhoz illendő volna.» Szjgyártó pedig ezt írja (1609 jan. 24-én):

«Taxonius ecclesiam, quæ est in Joka, regit, cum duabus filiabus et uxore, habens corporis fila firmiter constituta». Erről a passzusról írta IPOLYI ARNOLD: «Nem olvashatom jól Szenczi Coriarius Lukács kiadatlan levele ezen helyét: Uxore senis Oressoris, vagy Tonsoris vagy Professoris filia!» (Veresmarti megtérése hist. Bev. Budapest, 1875. I. 235.)

² Quorum (t. i. magyar könyveknek) etiam in Germania nunquam mihi defuit copia. Nam præter allatos ex Vngaria, Francofurti, et hic Noribergæ in foris scrutariis (quod miremini) libros repperi et emi Vngaricos. Dict. Lat. Vng.

tem. De megszűntök csudálkozni, ha okaimat megértitek. Abban a családban születtem (távol legyen a mondottól az irigység), a melyben a régi magyar nyelv romlatlanul maradt. Ősöm az erdélyi székelyek nemzetéből származott, a kik azzal dicsekesznek, hogy náluk a magyar nyelv tisztább, vajjon azért-e, mivel először, vagy utoljára jöttek ki Scithiából, azt nem tudom, csak tudom, hogy dicsekesznek.»¹

Mig, a szótár első részének szerkesztése öt hónapig tartott, addig e második részszel egy hó alatt elkészült, úgy hogy a következő év január havában már az egész munka teljesen kész kéziratát mutathatta meg a nürnbergi könyvnyomtatóknak.²

Ezek között csakhamar kapott rá kiadót is a jeles tudós és könyvnyomtató Hutter Illyés személyében. A kor egyik legnagyobb orientálistája volt ez, a ki egy ideig Lipcsében a keleti nyelvek tanára s Ágost szász választófejedelem héber nyelvmestere volt, később pedig egy könyvnyomdát alapított s azzal előbb Hamburgban, majd Nürnbergben telepedett le. Híres volt héber nyelvű kiadványairól s hat és tizenkét nyelvű bibliáiról, melyeknek nemcsak nyomtatója, hanem szerkesztője is ő volt, valamint egy felfedezéséről, egy új nyelv tanulási módszerről, mely szerint három-négy év alatt csekélyebb fáradsággal több nyelvet meg lehetett tanulni, mint az előtt tíz, húsz vagy több év alatt.⁴

Ez vállalkozott a kiadásra s már februárban hozzá is kezdett a nyomtatáshoz. Molnár Nürnbergbe tette át lakását, Hutterhez költözött, hogy a javítást jobban végez-

¹ Dict. Vng. Lat. 13.

² U. o. 12.

³ *Napló*, 1604 január.

⁴ HUTTER életrajzát s műveinek jegyzékét I. WILL: Nürnbergisches Gelehrten-Lexikon (Nürnberg u. Altdorf, 1756)

11. 213–220. Haláláról itt csak annyi áll, hogy 1602 után halt el, de ez sokkal később történt. Életrajzához érdekes adatokat tartalmaz Molnár levelezése. Lásd kül. 1604 apr. 26., máj. 2 (Pasor levele Hutterhez, júl. 6., júl. 3b.)

hesse s a nyomtatásra is állandóan felügyelhesse, nála lakott azon hat hónap alatt, míg a mű nyomtatása tartott.

Midőn a szótári rész kikerült a sajtó alól s csak az ajánlás és előszó hiányzott még belőle, hogy a könyvpiaczon is megjelenjék, Molnár elvitte vagy elküldte tanáraihoz, s azon tudósokhoz, a kikkel ismeretségben állott s föl-kérte őket üdvözlővers, úgynevezett «epigramma» írására. Rendes irodalmi szokás volt ez s egy kis doktori értekezés sem jelenhetett meg a nélkül, hogy három-négy ily vers ne magasztalná a művet és szerzőjét. E verseket rendszeren latinul írták, de találunk héber, görög stb. nyelven írottakat is. Különösen kezdő írók fontosnak tartották, hogy minél több és minél tekintélyesebb neveket függeszthes-senek műveik elé. Néha bizonyos jótállás volt ez, melyet elismert tekintély egy kezdő íróért a közönség előtt vállalt, máskor viszonzás fejébe ment, de legtöbbször egyszerű udvariassági tény volt, melyet ritkán tagadtak meg attól, a ki ezért hozzájuk fordult.

Molnárnak, a ki barátai műveihez szinte írt ilyeneket,¹ hét tanár- és tudós-ismerőse kedveskedett ily üdvözlő vers-sel.² Rittershausen épen görögül akart írni, de az elkezdett verset elvesztette s a helyett gördülékény latin ver-sekben magasztalta a Molnár hazaszeretetét, melynek e mű a bizonyossága; Girschner szerint: «Ha szeretsz latin vagy francia nyelven beszélni, mért ne szeretnél pannoniai nyel-ven is? Pasor azt fejtegeti, hogy a szótár mennyire szük-séges tudósoknak, tudatlanoknak egyaránt, úgy hogy, ha Ca-lepinus élne, szinte rászorulna lexikonára.

Jellemző, hogy Molnár lassanként mennyire felköltötte az érdeklődést a magyar nemzet és nyelv iránt oly tudó-

¹ Pl. I. BÖSZÖRMÉNYI PÉTER, SZILVÁSI MÁRTON disputatíói mellett.

² Az alább említetteken kívül még Pis-

cator János és Höltzlin Jeremiás. Mind-ezeknek eredeti kézírata fenmaradt Mol-nár íratai között.

sokban is, a kik helyzetüknél és szakjuknál fogva ezekről tudomást is alig vettek volna.

Rumel Konrád orvosdoktor előbb is kérte, hogy írja le neki a biblia első fejezetét magyarul,¹ most pedig, midőn szótára nyomtatás alatt van, mint a pannoniai nyelv megtartóját üdvözli, ki dicsőséget hoz a hazára, melynek földjét lovon, füvét aranyos féken s vizét nyergen vette nemzete s egyszersmind dicsőséget saját nevére...² Rem szerint a Hunyadi, Attila, Béla, László, István, Géza hősi tetteiért szükséges lenne megtanulni e nyelvet, Keckermann pedig a magyar nyelv eredetének süppedékes talajára is

*l. Audios.
Joannes Hunyadi. Rhmtz*

30. RUMEL KONRÁD NÉVALÁÍRÁSA.

rálépett s szerinte igen sok magyar szó héber eredetű s nincs oly nyelv Európában, mely közelebb állana az Isten és angyalok nyelvéhez, mint a magyar, melynek neve már a bibliában is előfordul,³ — a mely állítását azután Rem sietett kétségbe vonni.⁴

¹ *Levelezés*, 1603 jún. 2

² Ez üdvözlő vers befejezése :

Ergo tuum nomen nunquam leve crede feretur,
Dum maneant *himlo*, *föld*, quoque frugiferens,
Dum vigeant *zabola few*, *viz* atque *nyereg*.
Isten ember & egh, Kyráli pap & ige.

(Dict. Lat. Vng. 1604. 31. l.)

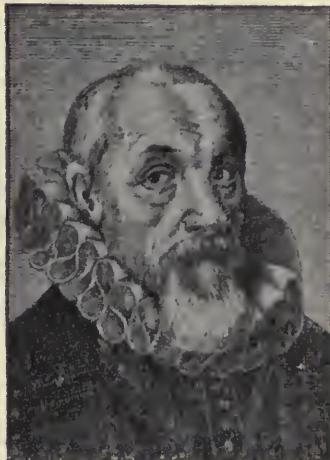
³

Quos ante sanctus autor dixit Hagriim,
Dein pauciore syllaba Psaltes Hagrīm,
Chaldæus hos diserte vertit Hungaros;
Quin usque nunc Iudæa gens vos Hungaros
Appellat Hagriim, simulque Hagar solum
Id nominant, Alberte, quod te protulit,
Idem docebit nomen arcis Agriæ. (U. o. 29.)

⁴ *Unum me suspensum habet, Hungaros ne recte Agarenos dixerimus et paraphrasten Chaldæum fali potuisse, qui Agarenos in Arabia, Aegypto, Africa et posteris temporibus in Hispania potius, quam Pannonia quæsiisset, atque inve-

Az így most már teljesen készen levő munkáért Molnár kiadójától 12—25 tiszteletpéldányra számíthatott. Ekkor még az írók rendszerint nem kaptak műveikért tiszteletdíjat. Luther, Melanchton díj nélkül irták műveiket, Erasmus és Hutten élesen visszaütötték a vádat, hogy a könyvkiadók műveikért megfizetik őket. Kivételesen ugyan arra is találunk példát, rendesen olyankor, a mikor a kiadó adja a megbízást, hogy a szerző előre egyességre lép avval a honorárium dolgában. Így egy frankfurti kiadó szerződés szerint minden nyomtatott példány után egy krajczárt fizetett az írónak, egy másiktól csak nagy nehezen lehetett kiereszokolni, hogy ívenként egy fél tallért adjon. Meglepő nagy díjat kötött ki magának egy theologus, a ki egy nagyobb művéért 500 forintot fizettetett magának, de ez annyira hallatlan eset volt, hogy azt e miatt erősen meg is támadták, hogy simoniát űz, pénzért eladja a szentlélek adományát.¹

Az írói tiszteletdíjat pótolta némileg a könyvajánlás (dedicatio), mely e korban s egész a XVIII. századig feltűnő nagy mértékben divatozott.² Rendszeren fejedelmeket, főurakat, vagy nagyon gazdag embereket választottak ki e célra, a kikről föltehették, hogy ez hiúságuknak hízeleg s kellőkép honorálják a megtisztelte-

31. REM GYÖRGY.

nisset rectius verius. Vestram gentem omnibus modis Sarmaticum vel Scythicum potius arbitror. Sed litem non moveo et transigam cum Keckermano, ubi Ariam Montanum, Sanctum Pagninum, Justinianum Genuensem et dominum hospitem tuum, clarissimum Hutterum in illius sententia esse compertam habuero. (*Levelezés*, 1604 aug. 13.)

¹ KAPP, I. 315—16.

² U. o. 322.

tést. Erasmus kiváló gonddal választotta meg patronusait s figyelme még magyar emberekre is kiterjedt s egy művét Thurzó Jánosnak ajánlotta. Gazdagabb városok tanácsa is gyakran jutott ily kitüntetéshez, úgy hogy az ajánlásokról rendes jegyzéket kellett vezetni.

A dedikálás sokszor csupán tiszteletből, de legtöbb esetben jutalom reményében történt, a mi ritkán is maradt el, bár nagyon változó volt. Egy író száz dukátot, egy másik aranyozott és aranynyal megtöltött serleget, egy harmadik gabonát és bort, Erasmus Thurzótól egy hermelinbőr-süveget kapott.¹ Az egyes városok tanácsa nagy óvatossággal járt el a jutalom utalványozásában s különbséget tettek oly művek között, a melyek a város dicsőségére szolgáltak s olyanok közt, melyek tisztán haszonlesésből keletkeztek. A svájczai szövetség történetének írója Zürichtől s Berntől 200—200 tallért s a többitől is nagy összegeket kapott, míg egy másik jelentéktelen író csak két tallérral fizettek ki, s némelyiknek azt is tudtára adták, hogy máskor ne merészeljen hasonló ajánlásokkal alkalmatlankodni.²

A királyok és fejedelmek is így jártak el, de nálok sokszor a miniszterek vagy a körökben élő tudósok hangulata döntött az ajánlás elfogadása vagy a tiszteletdíj nagysága fölött.³ Hogy őket leggyakrabban keresték föl ily ajánlásokkal, azt ezek után természetesnek találjuk. És sokszor fejedelmileg is jutalmazták meg az írókat. Ferdinánd magyar király egy írókat, a ki görögből latinra fordított művét ajánlotta neki, a görög nyelv egyetemi tanárává nevezett ki.⁴ A tudományszerető és tudóspártoló Rudolf császárnak és magyar királynak is bőven kijutott az ajánlásból s oly műveket, melyek iránt érdeklődött, valóban bőkezűen jutal-

¹ NISARD, *Etudes sur la renaissance*. Paris, 1855. III.

² KAPP, I. 318., 320.

³ KAPP, I. 318.

⁴ KAPP, I. 317.

mazott. Keplernek például 100 tallért utalványozott *Optica* című műve ajánlásáért.¹

Molnár is Rudolfot választotta műve patronusának. Az ügyesen szerkesztett és lendületes ajánlólevélben, mely egy mythologiai képpel, Minerva és Mars születésének elbeszélésével kezdődik, először magasztalja a németek feltalálói ügyességét, melynek szerinte, nyilvánvaló célzással Rudolf kedvteléseire, az óra is egyik ékesen szóló bizonyossága s azután rátér arra, miért ajánlotta a császárnak e művet. Mert míg Európa minden részének tudósai képviselve vannak e téren, addig Magyarországból, melynek koronáját pedig harminczkét év óta viseli, az egy Zsámbokin kívül senki sem gondolt erre.²

Nem felejtkezett el ajánlásában a császár mindenható tanácsosairól sem. Tudta, hogy azok útján juthat csak a császár elé s megemlítette, hogy a főhivatalnokok és gyermekeik is hasznosan élhetnek művével, ha az alattvaló nép beszédét ismerni akarják. Most még hátra volt, hogy művét személyesen vigye el Prágába a császárhoz, mert csak így remélhetett onnan eredményt.

És ez volt a dolog legnehezebb része. II. Rudolf császárt négy évvel azelőtt búskomorság lepte meg s azóta meghasonlott kedélylyel, azon képzelődéstől gyötörtetve, hogy egy szerzetes töre alatt vérzik el: félrevonult a világtól.

Mindenkiben, még testvérében is ellenséget látott, mindenkire gyanakodott s e miatt kerülte az embereket. Ha olykor a hradšini várpalota kertjének fedett sétányain sétált, vagy egykori kedvencz lovait ablaka elé vezettette: mindössze ennyivel árulta el, hogy még némi gyönyörűsége telik a világban. Máskülönben magába zárkozott,

¹ KEPLER opera. Ed. Frisch. VIII. 765. Cæsar præter omnem meam spem ob dedicationem libri (Opticæ) nuncupavit 100 thaleros. Sed et hi et alii 400 floreni ex superiore anno sunt apud quæstorem.»

² Tehát nem ismerte többek között a BERGER, JESSZENSZKY műveit.

elhanyagolta a misét, csak nagy ritkán ment el a tanács-
ülésekre, még ritkábban fogadott el valakit kihallgatásra:
ezek helyett inkább az alkhimiára és asztrologiára fordí-
totta minden idejét.* Hogyan lehetne aranyat csinálni s ez
által a császári kincstár gyakran előforduló pénzzavarán

32. II. RUDOLF CSÁSZÁR.

örökre segíteni, vagy a planéták állásából a jövőt, halála
módját és idejét megtudni; mit jelent egy üstökös vagy új
csillag feltünése, mi változást idéz elő a politikai viszonyok-

* GINDELY, Rudolf II. u. seine Zeit. 1600—1612. 1.44 kk. — Rudolfnak és korá-
nak hű jellemzését l. e korszak legalaposabb ismerőjének, KÁROLYI ÁRPÁD-nak
«A korponai gyűlés 1605-ben» (Budapest, 1896.) és «A 22. artikulus» (Budapesti
Szemle, 1889.) cz. tanulmányaiban.

ban egy nem várt napfogyatkozás: ezek voltak azok a dolgok, melyek a császár érdeklődését éveken át lekötötték.¹

A császárnak e csillagászati kedvteléseinél, melyekbe mind inkább elmélyedt, e század legnagyobb csillagásza,

33. KEPLER JÁNOS.

Kepler János volt segítségére. 1601 óta ő volt a császári matematikus s a fent előadott kérdésekre rendesen neki kellett a horoskop segélyével megfelelni.²

¹ Joannis Kepleri astronomi Opera omnia. Ed. Frisch. (Frankf. 1858—71.) VIII. 962.

² Lásd u. o. 733.

Mint ilyennek nagy befolyása volt a császárra, a ki bizalmával teljes mértékben megajándékozta. E miatt nagy összeköttetése volt az udvari személyzettel és a tanácsosokkal is, a kikkel folytonosan érintkezett s a kik gyakran ő általa vitték keresztül szándékukat.¹

A fent előadottakból következik, hogy Rudolf nem azon uralkodók közé tartozott, a kik az ügyek legnagyobb részét maguk intézik el s annak a ki ügye gyors elintézését óhajtotta, a befolyásos tanácsosoknál kellett kopogtatni, mivel ezek jóindulatától függött rendesen ügyének sikere.³

Molnár is csak ily úton remélhette, hogy czélt ér ajánlásával s ajánló levelekkel bőven ellátva érkezett Prágába.³

Már említettük, hogy a tudományos körökkel ismerős és levelező Rittershausennek mennyire kegyében állott Molnár.⁴ Rajta kívül pedig még számos jóakarója és pártfogója volt. Ilyen volt többek között *Rem*⁵ György, egy előkelő származású⁶ nürnbergi tanácsos és jogdoktor, költő és tudós, a ki Európa minden részének tudósaival levelezett s voltak ismerősei Prágában úgy, mint Párisban, Angolországban, mint Magyarországon s egy életirója szerint kevés tudóssal érintkezhetett s nem sokáig tanultattott az, a ki Remet nem ismerte, vagy legalább nevét nem hallotta.⁷ Ez Molnár iránt kiváló vonzódást érzett, attól kezdve, midőn megismerte. Buzdította, jóakaró tanácsokat adott neki. Mikor műve elkészült, sürgette, hogy siessen a prágai úttal, mert a tél közelget; sürgette a szomszédjában lakó könyvkötőt is, a kinek Molnár hat példányt bekötés végett adott, felajánlotta neki az utiköltséget, majd

¹ U, o. 962, 938.

² GINDELY, II. 35, 70.

³ *Levelezés*, 1604 szept. 8.

⁴ Lásd 106. l.

⁵ Önéletrajza töredékében, mely még kiadatlan s a melyet a stuttgarti királyi könyvtár egy kéziratgyűjteményéből használtunk, családja nevét állan-

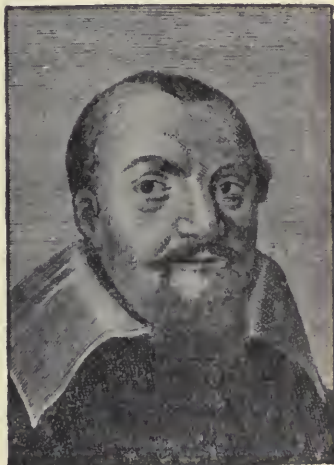
dóan *Rhem*-nek írja. De ő maga soha sem használja nevében a *h*-t, ezért hagytuk el mi is. V. ö. ТОЕПKE, Matrikel d. Univ. Heidelberg. III. I. 392.

⁶ Önéletrajzában többet felsorol ősei közül, kik nagyobb városi, katonai vagy papi hivatalt is viseltek.

⁷ FREHER, Theatrum 1042.

megadja, ha visszajön;¹ ilyen volt *Gentilis Scipio*,² *Rumel* János Konrád, koszorús költő, a kihez útközben tért be Neumarkba stb.³

Ezek ajánlása vezette be Molnárt Prága tudós és befolyásos köreibbe. Ezeknek voltak tagjai *Bachaček* Márton, a Károly-kollégium rektora, hírneves számtan-tudós, a ki egyébként magyarokkal, többek között Ambrosiussal is levelezett s Honter egy művét is kiadta;⁴ carlsbergi *Carolides* György,⁵ költő és Prága város tanácsjegyzője; *Weston* Erzsébet a híres költőnő, a «tizedik Múza», vagy «negyedik Grácia», kinek szülei a vallási üldözések miatt menekültek ide Angliából. Egy bámulatos tehetséggel megáldott nő, a ki német, cseh, olasz és francia nyelven beszélt s a latin nyelvet is annyira elsajátította, hogy már tizenhat éves korában sikerült költeményeket írt s a legnehezebb versmértékek kezelésében is meglepő könnyedségre tett szert. A kor elsőrendű kritikusai s tudósaival levelezett, 1601-ben pedig költőtársa Mellissus Heidelbergből koszorúval és üdvözlő versekkel is megtisztelte;⁶ wackhenfelsi lovag *Wackher* György császári tanácsos, a prágai udvar legbefolyásosabb embereinek egyike, a tudósok nagy pártfogója, kinek szintén volt egy

34. GENTILIS SCIPIO.

¹ *Levelezés*, 1604 szept. 8.

² *Levelezés*, 1604 márcz. 29.

³ *Napló*, 1604. szept. 13.

⁴ Ambrosiusnak hozzá intézett érdekes levelét, *Molnár Levelezése* 1595 decz.

⁹ JUNGSMANN, *Historia lit. cesky.* (Prag, 1849.) SZABÓ-HELLEBRAND: Régi Magyar Könyvtár. 861.

⁵ *Levelezés*, 1604 aug. 16.

⁶ Életrajzát egy becses és kimerítő monografiában LATKÓCZY MIHÁLY írta meg *A humanismus egy elfeledett nőalakja* címen az eperjesi kir. kath. főgymn. 1890/91. értéskötetében.

csodagyermek, egy költő, a latin nyelven kívül a görög és héber nyelv ismerője, a zene és számtan nagy kedvelője, a korán elhunyt *Ilona*;¹ és végül *Kepler Fános*, az udvari matematikus, a legnagyobb csillagászok egyike.

Molnár Prágába megérkezve (1604. szept. 25.) a város mindezen kitünőségeivel megismerkedett. Különben sem járt volna sok nehézséggel, hogy író az írókat, tudós a tudósokat fölkeresse. Az ilyen tisztelgés, mely mintegy hódolat számba ment, e korban egész természetesnek tűnt föl s ez esetben hízelgett volna is, mint annak bizonyága, hogy hírnevők Nürnberg határáig is eljutott: de Molnárnak ezenkívül is volt, a mivel beköszöntsön. Bachačekhez Rittershausen ajánlotta,² Carolidesnek levelet kellett átadni Grutertől s azonfelül mindkettőnél bocsánatot kelle kérni a Rittershausen nevében a hosszas hallgatásért,³ Weston Erzsébettől, a bájos és alig huszonkét éves fiatal asszonytól, a ki egy év óta Leo János udvari ágensnek volt neje, meg kellett kérdeni, hogy megkapta-e azt a költeményt, melyet Rumel az elmúlt tavasszal küldött neki egy levél kíséretében s tévedés kikerülése végett meg is mutatni, hogy az volt-e s újabb levelet is adni át a Rittershausen üdvözlétével, a ki a távolból hírneve után ismerte.⁴ Szintén a Rumel költeményével kopogtatott be Wackherhez, «a császári felség belső tanácsosához» s azonkívül Rumelnek tizenkét profétáról írott művét is át kellett adni neki.⁵

A mindenkivel ismerős Rumelnek Keplerhez volt leg-hosszabb izenete. Meg kellett tőle kérdeni, hogy emlékszik-e még arra, a mikor Tübingában a Rumel doktori felavatásán volt s a felavatást követő doktori lakomán örök barátságot ígért neki. Ő abban a hitben volt, hogy már rég

¹ STRUVIUS, Acta litteraria ex manuscr. eruta. Fasc. VI. (Jena, 1709.) 71. Wackher Ilona Mária ekkor kilencz éves lehetett. 1607-ben halt el tizenkét éves korában.

² Levelezés, 1604 okt. 28.

³ U. o.

⁴ Levelezés, 1604 okt. 28. és okt. 23.

⁵ U. o. 1604 okt. 23.

elveszett. Mert, nem tudja honnan, de egyszer az a hír jutott a fülébe, hogy Gráczból Stájerországba távozva, a barátságtalan Dunában a halak eledele lett. Nagyon fájalta a tehetséges költő és matematikus elhunyát, sőt meg is könnyezte. Most, midőn hallja, hogy él: újra éled. Azonkívül megbízta Molnárt, hogy figyelmeztesse arra,

35. WESTON ERZSÉBET JOHANNA.

hogy az egyszer elkezdett szeretetben tartson ki, a melyben ő is örökké megmarad.*

A fogadásra és vendégszeretetre nem lehetett Mol-

* Levelezés, 1604 okt. 23.

nárnak panasza. Wackher, Keplernek e nagy pártfogója, a kinek nagy érdeme volt abban, hogy az udvari matematikus állását ő nyerte el,¹ ebédre hívta meg magához,² s bizonyára Weston és Carolides is szívesen látták, de legszívesebben a Kepler családja. Bár ekkor mind ő maga, mind felesége — a különben is gyenge szervezetű és beteges nő, mindketten betegeskedtek, de azért nem engedték, hogy egy hitsorsos és derék tudós iránt való vendégszeretetben rajtok más túl tegyen: hozzájuk kelle Molnárnak költözni, náluk lakott és étkezett: így akarták viszonzni azt a vendégszeretetet, melyet Gráczból kiűzetésekor Magyarországon talált,³ a mit nagy örömmel adott a Rumel tudtára.⁴ Innen azután Bachaček is elhívta magához, s így idejét kettejük között kelle megosztani.⁵

Ennyi és ily pártfogók mellett a királyi udvarba is sikerült bejutnia: alig egy héttel azután, hogy Prágába jött, a császárnak is bemutatta művét, a ki azt szívesen fogadta,⁶ s ötven forintot utalt ki, melyet a császár questora fizetett ki.⁷ Ekkor fordult meg a császár csillagászati termében, vagy mint ő nevezi «mathematicához való szer-számosházában» is, a hová bizonyára Kepler vezette be s ott beszédbe elegyedett Móricz hesseni tartománygróf csillagászaival. Közöttük volt *Bürgi* Jost is, Móricz atyjának egykori udvari órása,⁸ a ki Kepler számára csillagászati műszereket készített, egyébként is alaposan képzett ember, a kinek a nevét a tizedes törtek és logarithmusokra vonatkozó felfedezései tartották fent:⁹ mikor ezeknek em-

¹ Kepleri Opera omnia VIII. 962.

² MOLNÁR, Lusus poet. (Hanau, 1614.)

3. l.

³ Kepleri op. omnia VIII. 701. V. ö. GÜNTHER, Kepler. Galilei (Berlin, 1896.)

^{10.} Természettud. Közl. 1872. 85. CZÓGLER, A fizika története. 1882. I. 146.

⁴ Levelezés, 1604 okt. 23.

U. o. okt. 28.

¹ MOLNÁR, Psalt. Ung. (1607.) 9.

⁷ Napló, 1604 nov. 19.

⁸ Egy ízben egy tőle készített globusszal kedveskedett Móricz tartománygróf Miksának is. KEPLERI op. omnia II. 770.

⁹ KEPLERI op. omn. V. 587. II. 80 439. 834. V. 639.

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

Önálló képek:

A *Szecezi Molnár Albert arcképét* Cserna Károly festette a *«Keresztényi religiora és igaz hitre való tanítás. Mellyet dedkul irt Calvinus János . . . Magyar nyelvre fordított Molnar Albert. Hanau 1624.»* című mű czímlapján közölt arcképről. Ez Molnárnak egyetlen képe, melynek hitelessége kétségen felül áll. Molnár ugyan még fiatal korában maga lefestette magát, melyet metszet útján sokszorosítottat is, (*Bod* szerint Custos Domokos volt a metsző), de ez nem maradt ránk. Emlékét Rittershausen K. 1604 júl. 6-án kelt levele tartotta fenn: «Pro effigie tua gratias ago tibi una cum domino Rhumelio. Is cuperet se quoque eadem forma depingi ad vivum ideoque me rogavit, ut ex te quaerem de nomine pictoris et sculptoris illius, deinde de pretii quantitate». Ezen kívül van még két olajfestmény, az egyik a Történelmi Képcsarnok tulajdona, mely a millennárius kiállításon is be lett mutatva (xxxv. 6213. sz.); mult századi megrongált festmény *«MOLNAR ALBERT»* felirattal; a másik a kecskeméti ref. kollegium birtokában levő olajfestmény, melynek festőjére, korára és hitelességére nézve hiányzanak a biztos támpontok; baloldali felső szegletében e felirat van: «SZENCZI MOLNAR ALBERT», az alul ragasztott papírszeleten elmosódott betűkkel ez áll: «Néhai főtiszt: superint. Veresmarty Vég Sámuel bibliothekájáól maradt annak successoráira Harsányi István uramra, a ki is az oskola bibliothekájának aján-dékozta 1802 ik esztendő Martii 16-ik napján. » Egy Barabás rajzáról készült könyomat után (először megjelent Erd. predikátori tár 1837. 7. és Vas. Ujság 1863. 33.) ez Molnárnak általánosan ismeretes arcképe.

A szövegbe nyomott képek:

A *Czímlapot* Cserna Károly festőművésznk tervezte, szintén tőle való *Göncz képe* s a második könyv élén álló *főkép*.

Molnár babérkoszorújának rajza a m. tud. Akadémia birtokában levő úgynevezett «Album» belső táblájában üveg alatt őrzött eredeti babérkoszorúról készült; a benne levő vignette Molnár kezétől erei.

Murburg, Wittenberg, Heidelberg, Straszburg, Basel, Genf, Majnai Frankfurt, Amberg képeit Merian metszetei után reprodukáltattuk.

Győr képét Birken, Der Donastrand (1689) cz. műve 51. lapjáról vettük.

A *debreczeni ref. Kollegium* képét mely ezt az 1802-ik évi tűzvész előtti állapotban tünteti föl, «A debreczeni ref. főiskola 1894/5-ik évi értesítőjé»-ből vettük át, az ott közölt képe egy régibb könyomat után készült.

Kassa a *Safár dall'* Heremitage, Successi dell' armi cesaree (Velence 1686) cz. műve metszete után készült.

A *straszburgi egyetem pecsétjét* Berger—Levrault: Annales des professeurs Alsaç. (Nancy 1892) cz. műve cxcii. lapjáról vettük.

A *XVII. századi doktorai avatást* feltüntető képünk Puschner I. G. metszete után készült, mely «Amoenitates Altorfinae» cz. műben jelent meg először.

Molnár Benedek, Tolnai Fabricius Tamás, Asztalos András, Thury György, Siderius János, Taksonyi Péter, Rumel Konrád névaláírásait a m. tud. Akadémia «Albuma»-ból vettük.

Béza Tivadar arcképe a Baum W. J. «Theodor Beza. Leipzig 1843» cz. műve I. kötetében címkepül közölt könyomat után készült.

Pozsony XVII. századbéli képét Albrizzi L'origine del Danubio. (Vel. 1684). 71. lapján közölt metszetről reprodukáltattuk.

Egy *XVII. századbéli könyvnyomda belseje* Abraham de Weerdt fametszete után készült.

Altdorf képe az esztergomi egyházmegyei könyvtár metszetgyűjteményéből való. *Rittershausen Konrád, Rem György, Gentilis Scipio* arcképeit Freher, Theatrum virorum eruditione clarorum (Nürnberg. 1688) cz. műveből vettük.

II. Rudolf magyar király arcképe az ambrasi-gyűjteményben őrzött egykorú kép reproductója.

Kepler János arcképét Kepler összes műveinek Frisch-féle kiadásában (VIII. köt. Frankfurt 1870) közölt könyomat után adjuk.

Weston Erzsébet Johanna arcképét az eperjesi kath. gymnasium 1890/1-ik évi értesítőjében közölt kép után adjuk, mely Pelzel Márton «Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten (Praga 1777)» cz. művében megjelent képről reprodukáltott.

RÁTH MÓR kiadása, Budapest, Haas-palota.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN:

Ein Blick auf den anonymen „Rückblick“,

welcher für einen vertrauten Kreis,

in verhältnißmäßig wenigen Exemplaren im Monat October 1857 in Wien erschien.

Von einem Ungarn.

Bolti ára 8 frt, leszállított ára 3 frt.

★

A MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

1897-iki folyamának kiadványa:

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÉLETRAJZÁNAK

II. kötete,

mely ZICHY ANTAL alapító tagtársunk tollából immár befejezést nyert és

SZENCZI MOLNÁR ALBERT

DÉZSI LAJOS-tól.

Továbbá munkába vannak véve:

Zrinyi Miklós II. kötet. *Széchy Károlytól,*

Werbewczy István *Fraknoi Vilmostól,*

Bakics Pál *Thallóczy Lajostól,*

Lothringeni Károly *Károlyi Árpádtól,*

Mária (V. István leánya) *Óváry Lipóttól, és*

Kemény János *Komáromy Andrástól.*

A „Történeti Életrajzok” feladata lépést tartani azokkal a nagyarányú kutatásokkal, melyek hazai történetünknek homályos pontjait felderítették, vitás kérdéseit a megoldáshoz vezették s nagy részét új világításban tűntették fel. Feldolgozott s mindenki által élvezhető formában eszközli azt. S minthogy minden időknek megvolt a maga művésze, azon van, hogy ezen korok művészi alkotásaival is megismertesse közönségét. Az általános elismerés, melyet eddigi folyamaival aratott, úgy hisszük arra vall, hogy jó úton haladt — s azon igyekezetét, hogy kiállítás tekintetében is a külföld hasonló vállalataival lépést tartson, siker koszorúzta.

Egy-egy évfolyamnak előfizetési ára 8 frt. Az előfizetési ár két 4 frtos részletben is törleszthető.

Megszerezhető továbbá: öt 1 frt 60 kr.-os füzetben is.

PH Dezsi, Lajos
3194 Szenczi Molnar Albert
M6Z65
v.1

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

